

CĂRȚI NOI

- ❑ Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan,
Istoria Transilvaniei (ed. a II-a revăzută și adăugită),
Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2016, 424 p.
- ❑ Viorica Moisuc,
**Românii și politica externă rusească. Un secol
din istoria Tezaurului românesc „păstrat” la Moscova
(Studiu și documente)2,**
Iași: Casa Editorială Demiurg, 2013, 392 p.
- ❑ Orlando Figes,
Revoluția Rusă, 1891-1924: tragedia unui popor,
Iași: Polirom, 2016, 816 p.
- ❑ Michael Neiberg,
**Potsdam. Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial
și refacerea Europei,**
București: Editura Litera, 2017, 352 p.
- ❑ Valentina Pelin,
**Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții
străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia). Catalog,**
Chișinău: Știința, 2017, p. 408.

REVISTA
DEianuarie-martie
2017

1

ISTORIE
A MOLDOVEI

DIN SUMAR:

- ❑ VIAȚA ȘI FAPTELE MITROPOLITULUI GRIGORIE
ROȘCA (1478 -1570)
- ❑ DIN ISTORIA ALIMENTAȚIEI POPULAȚIEI DIN ȚARA
MOLDOVEI (SECOLUL XV-LEA– ÎNCEPUTUL
SECOLULUI AL XIX-LEA)
- ❑ CONSIDERAȚII PRIVIND FISCALITATEA
ȘI PRESTAȚIILE ÎN ȚARA MOLDOVEI (CU REFERINȚE
LA ȚINUTUL IAȘI)
- ❑ PARTICIPAREA GUVERNATORULUI CIVIL
SCARLAT STURDZA LA ORGANIZAREA
ADMINISTRAȚIEI BASARABIEI (1812-1813)
- ❑ РОССИЙСКО-РУМЫНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОДЫ
ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И ПРОБЛЕМЫ
ВЗАИМОРАСЧЕТОВ

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **1** (109)
ianuarie - martie
2017

Chișinău, 2017

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

© Institutul de Istorie al AȘM

SUMAR

STUDII

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU,

VIAȚA ȘI FAPTELE MITROPOLITULUI GRIGORIE ROȘCA (1478 -1570) 5

Alina FELEA,

DIN ISTORIA ALIMENTAȚIEI POPULAȚIEI DIN ȚARA MOLDOVEI: CONSUMUL PRODUSELOR PISCICOLE ȘI A FRUCTELOR DE MARE (SECOLUL XV-LEA– ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA) 26

Alexandru FURTUNĂ,

CONSIDERAȚII PRIVIND FISCALITATEA ȘI PRESTAȚIILE ÎN ȚARA MOLDOVEI
(CU REFERINȚE LA ȚINUTUL IAȘI) 52

Alexei AGACHI,

PARTICIPAREA GUVERNATORULUI CIVIL SCARLAT STURDZA LA ORGANIZAREA
ADMINISTRAȚIEI BASARABIEI (1812-1813) 71

Ieromonahul Dorimedont (BĂDĂRĂU),

IEROSCHIMONAHUL ISACHIE DE LA MĂNĂSTIREA NOUL NEAMȚ: O TENTATIVĂ
DE RECONSTITUIRE BIOGRAFICĂ 94

Т. А. ПОКИВАЙЛОВА,

РОССИЙСКО-РУМЫНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ
ВОЙНЫ И ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОРАСЧЁТОВ 105

DOCUMENTAR

Alina FELEA, Teodor CANDU, Larisa SVETLICINAIA,

VIOLENȚA ÎN SOCIETATEA MOLDOVENEASCĂ (ÎNC. SEC. XIX) CONTRIBUȚII DOCUMENTARE 122

Eugen-Tudor SCLIFOS,

POZIȚIA SARDINIEI ÎN CHESTIUNEA UNIRII PRINCIPATELOR ROMÂNE ȘI A SUDULUI BASARABIEI
ÎN RAPOARTELE AMBASADORULUI FRANCEZ LA TORINO AGENOR, DUCE DE GRAMONT (1856) 131

Angela COLIN,

CONTEXTUL PLECĂRII LUI IOAN HALIPPA DIN BASARABIA (ANUL 1910).
O SCRISOARE A LUI I. HALIPPA CĂTRE ARHIEPISCOPUL ARSENIE (AXENTIE STADNIȚCHI) 147

RECENZII

DAVID R. STONE, THE RUSSIAN ARMY IN THE GREAT WAR. THE EASTERN FRONT, 1914-1917,
MODERN WAR STUDIES SERIES. LAWRENCE, KS: UNIVERSITY PRESS OF KANSAS, 2015 157

Mariana BAGRIN

MODERNIZARE SOCIALĂ ȘI INSTITUȚIONALĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE: 1831-1859 /
COORD. VENERA ACHIM, VIOREL ACHIM. – BUCUREȘTI: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, 2016..... 161

Andrei EMILCIUC

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE AL AȘM 164

Mihai ȚURCANU

CONTENTS

STUDIES

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, THE LIFE AND DEEDS OF METROPOLITAN GRIGORIE ROȘCA (1478-1570)	5
Alina FELEA, FROM ALIMENTATION HISTORY OF THE POPULATION OF MOLDOVA: CONSUMPTION OF FISHERY PRODUCTS AND SEAFOOD (16TH CENTURY-THE BEGINNING 19th CENTURY)	26
Alexandru FURTUNĂ, CONSIDERATIONS ON TAXATION AND DUTIES IN MOLDAVIA (WITH REFERENCE TO IASI LAND)	52
Alexei AGACHI, THE PARTICIPATION OF THE CIVILIAN GOVERNOR SCARLAT STURDZA IN THE ORGANIZATION OF THE BASARABIAN ADMINISTRATION (1812-1813)	71
Hieromonak Dorimedont (BĂDĂRĂU), HIEROSCHIMONAH ISACHIE FROM THE NOUL NEAMȚ MONASTARY: AN ATTEMPT TO BIOGRAPHICAL RECONSTITUTION	94
T. A. ПОКИВАЙЛОВА, RUSSIAN-ROMANIAN RELATIONS DURING THE FIRST WORLD WAR AND PROBLEMS OF MUTUAL SETTLEMENTS	105

DOCUMENTARY

Alina FELEA, Teodor CANDU, Larisa SVETLICINAIA, VIOLENCE IN THE MOLDAVIAN SOCIETY (THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY). DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS	122
Eugen-Tudor SCLIFOS, THE POSITION OF SARDINIA ON THE QUESTION OF THE UNION OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES AND THE SOUTH OF BESSARABIA IN THE REPORTS OF THE FRENCH AMBASSADOR TO TORINO AGENOR, DUKE OF GRAMONT (1856)	131
Angela COLIN, THE CONTEXT OF THE DEPARTURE OF IOAN HALIPPA FROM BESSARABIA (1910). A LETTER BY I. HALIPPA TO ARCHBISHOP ARSENIE (AXENTIE STADNIȚCHII)	147

REVIEWS

DAVID R. STONE, THE RUSSIAN ARMY IN THE GREAT WAR. THE EASTERN FRONT, 1914-1917, MODERN WAR STUDIES SERIES. LAWRENCE, KS: UNIVERSITY PRESS OF KANSAS, 2015	157
Mariana BAGRIN SOCIAL AND INSTITUTIONAL MODERNIZATION IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES: 1831-1859 / COORD. VENERA ACHIM, VIOREL ACHIM. - BUCHAREST: PUBLISHING HOUSE OF THE ROMANIAN ACADEMY, 2016	161
Andrei EMILCIUC	

SCIENTIFIC LIFE

ANNUAL SESSION OF SCIENTIFIC PAPERS OF THE INSTITUTE OF HISTORY OF THE ASM	164
Mihai ȚURCANU	

STUDII

Andrei Eșanu*, Valentina Eșanu**

VIAȚA ȘI FAPTELE MITROPOLITULUI GRIGORIE ROȘCA (1478 -1570)

In the study Life and Deeds of Metropolitan Grigorie Roșca (1478-1570) it is shown that the future hierarch of Moldavia (1546-1551) was brought to the Voroneț monastery in 1488 where, under the guidance of Daniil Sihastru, he passed the entire cycle of theological studies of the time, receiving monasticism. In 1523 he was named egumen at the Probota monastery in Moldavia, in 1546 he was raised as a metropolitan, and from 1551 until the end of his life he returned to Voroneț. As a monk, egumen or metropolitan, Grigorie Roșca has carried out a vast activity, initiating church construction with interior and exterior painting, being considered the author of iconographic programs; founded copist schools, came with rich gifts to the Probota and Voroneț monasteries, enlisting in the history of Moldavian church as one of the most important Romanian hierarchs.

Keywords: Moldova, Metropolis, monastery, Voroneț, Probota, Tetraevanghel, egumen, confessor

Unul dintre cei mai importanți ierarhi români din sec. al XVI-lea a fost Grigorie Roșca (1478-1570), Mitropolit al Moldovei (1546-1551), care de-a lungul vieții sale a lăsat urme adânci în istoria monahismului și culturii românești.

Viața și activitatea Înalt Preasfinției Sale de mai multă vreme a atras atenția teologilor și istoricilor români. La diferite etape aceștia au publicat un șir de studii în care, direct sau indirect, acordă atenție vieții și faptelor ierarhului moldovean. Dintre acestea, mai substanțiale ni s-au părut lucrarea părintelui Constantin Cojocaru – *Mitropolitul Grigorie Roșca*, și cea a lui Constantin Turcu – *Daniil Sihastrul. Figură istorică, legendară și bisericască*. Mai multe informații interesante privi-

* **Andrei Eșanu**, academician, șeful secției Istorie Medievală a Institutului de Istorie al AȘM

** **Valentina Eșanu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM

toare la Grigorie Roșca aduc în studiile lor Emil Turdeanu, Al. I. Ciurea, Mircea Păcurariu, Maria Magdalena Székely, precum și autorii studiului de față. Fiecare dintre aceștia au venit cu date și informații, analize și reflecții, care în totalitatea lor ne-au făcut să cuprindem și să sistematizăm această materie, din care să apară în toată dimensiunea lor faptele ierarhului care și-a dedicat întreaga viață slujirii lui Dumnezeu, iar prin aceasta a lăsat în urmă o bogată moștenire culturală și spirituală materializată în celebrele monumente de arhitectură și pictură medievală românească de la mănăstirile Probota (Pobrata) și Voroneț.

De un real folos în elaborarea sintezei noastre ne-au fost sursele documentare, iconografice și arheologice care au fost depistate și publicate de câteva generații de cercetători în ultimii peste o sută de ani. Toate aceste materiale își află locul în studiul și interpretările noastre privind viața și activitatea mitropolitului Grigorie Roșca, acestea găsindu-și reflectare în referințele de la subsol.

Precum am încercat să distingem, pe parcursul vieții și activității în plan duhovnicesc a lui Grigorie Roșca s-au profilat patru perioade distincte: **prima** – cuprinde anii de formare a sa în plan cultural-spiritual precum și perioada de ascultare la Mănăstirea Voroneț (1488-1523); **a doua** – include anii de afirmare în plan duhovnicesc ca egumen la Mănăstirea Probota (1523-1546); **a treia** – ține de activitatea sa ca Mitropolit al Țării Moldovei (1546-1551); și cea de **a patra** – cuprinde revenirea la „poslușanie”, la Mănăstirea Voroneț, și include anii 1551-1570. Toate aceste perioade sunt pline de activități deosebit de importante atât pentru mănăstirile la care a fost la ascultare, cât și pe timpul aflării sale în scaunul mitropolitan.

Ne exprimăm speranța că cercetările ulterioare, dar poate și noile descoperiri documentare și arheologice, vor completa și îmbogăți datele referitoare la viața, personalitatea și nevoințele sale, vor lărgi orizonturile de cunoaștere a acestei ilustre personalități care întreaga viață și-a dedicat-o slujirii cu devotament și adâncă credință Bisericii lui Hristos.

Loc de metanie - mănăstirea Voroneț. Viitorul ierarh Grigorie Roșca s-a născut prin 1478¹ în satul Roșca², din părțile târgului Hârlău, de unde i se trage numele, fiind dintr-o familie de oameni evlavioși și avuți, care era într-o anumită relație de rudenie cu soțul mamei lui Petru Rareș³, domn al Moldovei (1527-1538;

¹ În inscripția de pe piatra tombală, pregătită pentru sine, în 1551, se menționa că la acel moment Grigorie Roșca avea 73 de ani, de unde niște simple calcule matematice făcute de istorici ne duc spre aceia că viitorul mitropolit Grigorie Roșca trebuia să se fi născut pe la 1478 (Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mitropolitul Grigorie Roșca*, în Idem, *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 39-41).

² Cojocaru Constantin, *Mitropolitul Grigorie Roșca*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1978, nr. 1-2, p. 61-70; Székely Maria Magdalena, *Neamul dinspre mamă al lui Petru Rareș*, în *Arhiva Genealogică*, 1998, V(X), nr. 1-2, p. 175-176.

³ Mitropolitul Moldovei Dosoftei îl considera, în 1677, chiar văr drept cu Petru Rareș (Apud Păcurariu Mircea, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 2009, p. 305; Rezachevici C., *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova (1324-1881)*, Vol. I (sec. XIV-XVI), București, Ed. Enciclopedică, 2001, p. 586).

1541-1546), ba chiar, pe o anumită linie rudă și cu Sfântul Daniil Sihastrul⁴. Se admite chiar că Grigorie Roșca ar fi făcut parte prin tatăl său din familia vechilor ctitori ai Voronețului, ceea ce înseamnă că era scoborător din același Bârlă de la Hârlău⁵. Întrucât se născuse pe la 25 ianuarie, când se prăznuiește Sfântul ierarh Grigorie Teologul, a fost numit și el Grigorie⁶.

În familie, crescând într-o atmosferă de adâncă credință în ortodoxie și biserică, prin 1488, pe când împlinise vârsta de 10 ani⁷, părinții l-au dat pe micul Grigorie la învățătură la mănăstirea Voroneț, obștea monahală a căreia la acel moment era diriguată de egumenul Efrem⁸, iar viața monahală de la sfântul lăcaș era cuprinsă de un mare avânt cultural și spiritual. Or, tocmai pe acea vreme, domnul Moldovei Sfântul Ștefan cel Mare zidea la Voroneț o frumoasă biserică, o clopotniță și chilii de piatră, îndeplinind îndemnul de odinioară al lui Daniil Sihastru: „după ce va izbândi (în războiul cu turcii) să facă o mănăstire acolo, în numele Sfântului Gheorghe Purtător de Biruință”⁹.

Biserica cu hramul Sf. Gheorghe de la mănăstirea Voroneț

Încă înainte de 1476 Daniil Sihastrul își găsi loc de sălășluire și adâncă trăire întru Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Sfântul Duh într-o peșteră din împrejurimile mănăstirii Voroneț, de unde îi povățuia și îi învăța duhul adevărului pe creștini și, totodată, avea grijă de bunul mers al vieții monahale din mănăstire. Mai curând, după ce Ștefan cel Mare a rectitorit mănăstirea Voroneț,

⁴ Turcu Constantin, *Daniil Sihastrul. Figură istorică, legendară și bisericească*, în *Studii și Cercetări Istorice*, an. XX, 1947, vol. 3, Seria nouă, p. 256.

⁵ Se consideră că rudele dinspre mamă ale lui Petru Rareș, pe nume Bârlă de la Hârlău și fiul său Stan Bârlici ar fi pus temeliele mănăstirii Voroneț prin anii '30 ai sec. al XV-lea (Székely Maria Magdalena, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p.173-176).

⁶ Cojocaru Constantin, *Mitropolitul Grigorie Roșca*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1978, nr. 1-2, p. 62.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Voroneț: istorie, cultură, spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 16, 27.

⁹ Neculce Ion, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ed. de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 165-166.

în 1488 a trecut în obștea călugărească din partea locului și Daniil Sihastrul, fiind înscris în noul Pomelnic al ctitoriei voievodale printre primii monahi¹⁰.

Într-o însemnare făcută în anul 1550, pe când era în rang de mitropolit, Grigorie Roșca arăta că „...am făcut această carte numită Sfântul Efrem (Sirul, Cuvântări), și am dat-o la mănăstirea Voroneț, unde este hramul Sfântului mare mucenic al lui Hristos Gheorghe” și, totodată, își va aminti cu deosebită pietate că „din tinerețe m-am făcut călugăr și din copilărie m-am fâgăduit lui Dumnezeu, cu rugăciunea Sfântului Părintelui nostru Daniil cel Nou. Și aici (adică la Voroneț - n.n.) am primit sfântul și cinstitul chip îngeresc”. În altă însemnare din același an, de astă dată pe un *Tetraevanghel* slavon, ierarhul pomenește, de asemenea, mănăstirea Voroneț, „unde din fragedă copilărie m-am închinat lui Dumnezeu, cu rugăciunea Sfântului părinte al nostru Daniil cel Nou”. Faptele demonstrează că Sfântul Daniil Sihastrul a avut un rol important în educarea și creșterea duhovnicească a tânărului învățcel, apoi și monah, Grigorie. De rând cu Sfântul Daniil au mai fost și alți monahi voronețeni care au lucrat cu dăruire la instruirea prin carte și înțelepciune creștinească, la devenirea de mai târziu a monahului smerit și evlavios, apoi și mitropolit - Grigorie Roșca. Dintre aceștia el îi exprimă recunoștința „rugătorului său, ieromonahului Anastasie pustnicul” căruia îi consacră în 1554 un *Sbornic* „pentru pomenirea sa în veci”¹¹.

După ce a primit postrigul în același lăcaș de închinăciune unde crescuse și se întărise duhovnicește, Grigorie Roșca va rămâne la ascultare în mănăstirea Voroneț ca monah, iar mai târziu și ca ieromonah, cum este înscris la Pomelnic¹², până prin 1523, adică circa 35 de ani, timp în care, precum va arăta mai târziu „m-am trudit cu toată silința mea sufletească și am întărit sfânta mănăstire”. În acești ani, el a fost martor la sfințirea noii biserici zidite de Ștefan cel Mare, a fost printre cei care l-au înconjurat cu toată dragostea creștinească pe marele voievod, când acesta venea cu daruri mărinimoase către sfântul lăcaș și spre a se închina la sfintele icoane ale Voronețului. Spre finele secolului al XV-lea, va observa cu mare atenție cum meșterii zugrăvi aduși de domnul țării au lucrat cu multă dăruire și talent la pictura interioară a bisericii Sfântul Gheorghe, de unde a îndrăgit și a înțeles importanța acestor picturi pentru educarea celor mulți fără de carte în legea credinței creștine ortodoxe. De nenumărate ori, a stat alături de Sfântul Daniil Sihastrul la marele sărbători împărățești sau atunci când acesta îi povățuia pe toți, de la vlădică până la opincă, ca în cele din urmă să trăiască și acele clipe de adâncă durere și tristețe a trecerii la Domnul a înțeleptului său

¹⁰ Vezi *Pomelnicul Mănăstirii Voroneț* (Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Pomelnicul mănăstirii Voroneț. Studiu și text*, în *Analele Putnei*. Centru de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna, An. IV, 2008, nr. 2, p.133 sau în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina. *Mănăstirea Voroneț: istorie, cultură, spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 167).

¹¹ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de Ioan Caproșu și Elena Chiaburu. Volumul I (1429-1750), Iași, 2008, p.70.

¹² Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Pomelnicul mănăstirii Voroneț. Studiu și text*, în *Analele Putnei*, An. IV, 2008, nr. 2, p. 133.

învățător și îndrumător Sfântul Daniil Sihastrul și a viteazului voievod Ștefan cel Mare și Sfânt.

Treptat, după moartea lui Daniil Sihastrul, în viața soborului de călugări de la mănăstirea Voroneț, conștientizându-se aportul deosebit al acestui monah, el este venerat drept „Sfânt”, formându-se o tradiție despre „Sfântul Daniil Sihastrul”, numit și „cel Nou”. Pe la 1547, sub îndrumarea mitropolitului Grigorie Roșca, la intrarea în biserica Sfântului Gheorghe, precum și în pridvor a fost pictat chipul sihastrului, cu aureola sfințeniei și cu însemnarea: „Sfântul Daniil”, ceea ce arată că sfințenia lui Daniil intrase deja în tradiția mănăstirii. În mormântarea sa la Voroneț și închinarea la sfintele sale moaște au jucat un rol hotărâtor în constituirea celui de al doilea hram al mănăstirii, prăznuirea căruia a fost fixată „în a treia zi după pomenirea Sfântului Daniil Stâlplnicul (11 decembrie – n.n.)¹³, adică în ziua de 14 decembrie, când, după tradiție, s-a săvârșit din viață, în 1496”¹⁴ Sfântul Daniil Sihastrul numit de comunitate și Sfântul Daniil cel Nou.

Cel de-al doilea hram al mănăstirii Voroneț a fost instituit conform tradiției de același ierarh Grigorie Roșca¹⁵. O primă mențiune a acestui din urmă hram datează din 1557 în inscripția gravată pe ferecătura în aur și argint a *Tetraevangelului* dăruit Voronețului de mitropolitul Grigorie la 1550, „unde este hramul Sfântului Gheorghe și al Părintelui Daniil cel Nou”¹⁶. Astfel, mai ales prin strădaniile lui Grigorie Roșca, s-a cristalizat pe deplin la Voroneț și în întreaga Moldovă cultul Sfântului Daniil Sihastrul de la Voroneț, iar prin aceasta sfântul lăcaș continua să-și îndeplinească misiunea de mare centru de ortodoxie, rugăciune și cultură.

Egumen la Probota. Pe la 1523, poate datorită bunelor relații dintre monahii de la Voroneț cu domnul Țării Moldovei Ștefăniță voievod (1517-1527), temeliile trainice ale cărora s-au pus pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt, ieromonahul voronețean Grigorie este trimis la „poslușanie” ca egumen la o altă ctitorie domnească - mănăstirea Probota, numită și Pobrata, cu hramul Sfântul ierarh Nicolae (una dintre cele mai vechi așezări monahale din Țara Moldovei, menționată pentru prima dată la 1391). În această postură s-a aflat până în pragul morții lui Petru Rareș, care a survenit pe la începutul lunii septembrie 1546. În domnia lui Ștefan cel Mare Probota Veche s-a bucurat de mare susținere și grijă din partea voievodului, dat fiind faptul că acolo au fost înhumați părinții săi Bogdan al II-lea și Maria-Oltea, care s-a dovedit a fi prima

¹³ Cuviosul Daniil Stâlplnicul a activat în Bizanț în sec. al V-lea, distingându-se prin asceză și har deosebit. Este prăznuit la 11 decembrie (Preda Emil, *Dicționar al Sfinților Ortodocși*, București, 2000, p. 72).

¹⁴ Popovici Gh.I., *Sfântul Daniil Sihastrul († 1496)*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, An. LX, 1984, nr. 1-3, p. 146-147.

¹⁵ *Ibidem*, p. 146.

¹⁶ Bogdan Ioan, *Evangheliile de la Homor și Voroneț din 1473 și 1550*, în *Analele Academiei Române*, Mem. secț. Istorice, Ser. II, tom XXIX, 1907, p. 651. Dobrescu N., *Din istoria bisericii Române în secolul XV*, București, 1910, p. 145-146.

dintre ctitoriile sale¹⁷. Pe lângă aceia că Sfântul Ștefan cel Mare venea cu bogate danii și scutiri de dări, aici el a mai construit o impunătoare biserică de piatră cu gropniță voievodală, dar care în urma unor repetate alunecări de teren s-a surpat¹⁸. Se pare, Sfântul Ștefan cel Mare a început să zidească o nouă biserică la Probota Veche, dar dintr-o cauză sau alta nu a reușit s-o finiseze¹⁹. Deoarece urmașii săi (Bogdan al III-lea și Ștefăniță vodă) nu au mai manifestat aceeași grijă față de ctitoria tatălui și respectiv bunicului său, la data sosirii în 1523 la noul lăcaș de închinăciune, Grigorie Roșca găsi Probota în ruină, delăsare și sărăcie.

De aceea chiar de la bun început, noul stareț a încercat să redreseze situația apelând la sprijinul noului domn Petru Rareș, care în primele trei luni de după urcarea în scaun a dus la capăt construcția bisericii mănăstirii Pobrata Veche începute de tatăl său „mai la vale, lângă părau”²⁰. În cartea domnească din 16 aprilie 1527 voievodul arată că „... am zidit mănăstirea Pobrata și am înfrumusețat-o și am gătit-o și am miluit-o cu sate și metoace, și chiar de ziua sfințirii bisericii am dat dar sfântului jertfenic satul, anume Dobrușia, în ținutul Soroca, și cu mori pe Răut, la Pogor, și cu tot venitul, ca să fie sfintei noastre rugi, mănăstirii de la Pobrata...”²¹. Întrucât din cauza alunecărilor de teren și această construcție era în pericol de surpare, ceea ce s-a întâmplat ulterior, obștea monahală în frunte cu egumenul Grigorie sprijinită de Petru Rareș voievod, au luat hotărârea de a muta mănăstirea pe un teren viran cam la 200 m la vest de Probota Veche²². Unde a construit în 1530 o nouă biserică, care în curând deveni centrul spiritual al Pobratei Noi, păstrând în continuare vechiul hram Sfântul Nicolae. Acest din urmă sfânt lăcaș era alcătuit din cinci încăperi: altar, naos, gropniță, pronaos și pridvor. Precum se arată în Pisania acestei ctitorii domnești, ea a fost zidită pe timpul egumeniei lui Grigorie Roșca: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh. Iată eu, robul stăpânului meu Iisus Hristos, Io Petru Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Ștefan voievod cel Bătrân, a binevoit Domnia mea, cu buna mea voie în al patrulea an al stăpânirii noastre împărătești a zidit acest hram întru numele arhierelui și făcătorului de minuni Nicolae, fiind egumen kir Grigorie, în anul 7038 (1530), oct[ombrie]16”²³.

¹⁷ Bătrâna Lia, Bătrâna Adrian, *O primă ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare: mănăstirea Probota*, în *Studii și cercetări de istorie și artă*. Seria Artă Plastică, București, 1977, t. 24, p. 205-229.

¹⁸ *Ibidem*, p. 214-217. Eșanu A., Eșanu V., *Bogdan al II-lea și Maria Oltea – părinții lui Ștefan cel mare și Sfânt*, Chișinău, 2007, p. 64-76.

¹⁹ *The Restoration of the Probota Monastery 1996-2001*, UNESCO, Ed. Metaneira, Helsinki, 2001, p. 360-361. Sinigalia Tereza, Pușcașu Voica Maria, *Observații asupra unor detalii iconografice din pictura naosului bisericii mănăstirii Probota*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, Artă plastică, 1996, tom. 43, p. 60.

²⁰ Pușcașu Voica Maria, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probota (II)*, în *Arhiva Genealogică*, an. III (VIII), 1996, nr. 1-2, p. 260.

²¹ *Documente privind istoria României*. A. Moldova, XVI/I, p. 243-244, doc. 215. În continuare - DIR A.

²² *The Restoration of the Probota Monastery 1996-2001*, UNESCO, Ed. Metaneira, Helsinki, 2001, p. 361.

²³ Sinigalia Tereza, *Mănăstirea Probota*, București, Ed. Academiei Române, 2007, p. 7.

Pisania ctitoricească de la mănăstirea Probota

Prin 1532 a început pictarea în interior și poate în exterior²⁴ a noii bisericii Sf. Nicolae fiind dusă la bun sfârșit, conform celor mai recente investigații prin 1534-1535²⁵. Această biserică era prima în Moldova care reprezenta un coerent program iconografic. Conform specialiștilor, picturile originale ale Probotei sunt de o calitate artistică excepțională, formând un ansamblu armonios²⁶. Deși nu se cunoaște exact cine a fost în spatele amplului program iconografic al Probotei, se admite în mare măsură argumentat că acesta ar fi egumenul și părintele spiritual al acestei mănăstiri, Grigorie Roșca²⁷.

Au urmat alți ani de egumenie a lui Grigorie la Probota, ani, în care a dirigit cu multă înțelepciune și dăruire mănăstirea, reușind să depășească toate greutățile și să aducă acest lăcaș sfânt la consolidare și înflorire. Cu toate că în septembrie 1538 mănăstirea a fost supusă unui jaf cumplit din partea turcilor, egumenul Grigorie a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a face ca lăcașul sfânt să fie adus în ordine și să poată primi credincioșii. Se pare că fragmentul de ceramiciă descoperit la Probota în timpul lucrărilor de restaurare cu inscripția „*Grigorie egu(men) 1538*” este dintr-un vas de ceremonial dăruit de el pentru a reface din cele pierdute sau distruse în urma invaziei otomane²⁸. În 1542, profitând de revenirea în scaun al lui Petru Rareș, ctitorul mănăstirii, același stareț, reușește din nou să reazeze și să împodobească mănăstirea, iar în 1542 să o sfințească²⁹.

Despre multe dintre câte a izbândit în timpul stăreției la acest sfânt lăcaș aflăm chiar din scrisoarea sa de la 19 septembrie 1563³⁰, adresată comunității monahale de la Pobrata, din care se desprinde deosebita dragoste și căldură creștinească, pe care o nutrea față de toți sălășluitoarii vechii ctitorii domnești: „...

²⁴ *The Restoration of the Probota Monastery 1996-2001*, UNESCO, Ed. Metaneira, Helsinki, 2001, p. 366.

²⁵ Alte considerente și detalieri vezi Sinigalia Tereza, *Mănăstirea Probota*, București, Ed. Academiei Române, 2007, p. 17-18.

²⁶ *The Restoration of the Probota Monastery 1996-2001*, UNESCO, Ed. Metaneira, Helsinki, 2001, p. 366.

²⁷ *Ibidem*, p.375.

²⁸ *Ibidem*, p.383.

²⁹ Ureche Grigorie, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. de P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 155.

³⁰ *Documenta Romaniae Historia A Moldova*, vol. VI, București, 2008, p. 557, doc. 316. În continuare DRH A. În DIR A, XVI/II, p. 168-169, doc. 165 este datat cu 19 septembrie 1562.

fraților noștri egumenilor buni și dragi și din inimă și preaiubitei comunități a tuturor fraților de la mănăstirea Pobrata, câți se află trăitori acolo ... preoților și diaconilor bătrâni și tineri, dimpreună și celor de rând, tuturor deopotrivă care țin acest hram al Sfântului și Făcătorului de minuni Nicolae". Unde, arată în continuare fostul mitropolit „... am viețuit acolo în acest loc și cu poslușania și cu toată sânguința din toată inima mea și cu ajutorul lui Hristos și cu voia lui Dumnezeu și cu a Preacuratei lui Maici și cu Sfântul Nicolae, am fost și am viețuit acolo 23 ani”³¹. După aceasta Grigorie Roșca punctează câteva înfăptuiri reușite cu care a împodobit acest sfânt lăcaș pe timpul stăreției sale, care se adeveresc și după alte surse din epocă :

„Am făcut Sfânta Biserică din pajiște cu toată înfrumusețarea, aceasta **întâia** poslușanie (ascultare) am făcut”³². După cum am arătat deja, în 1530 adică în al patrulea an al domniei este finisată construcția noii biserici. „Înfrumusețarea” despre care scrie Roșca este la sigur pictarea interiorului și exteriorului noii biserici zidite de Pertu Rareș la Pobrata Nouă.

Biserica cu hramul Sf. Nicolae de la mănăstirea Probota

Imaginea pictată în picioare a egumenului Grigorie³³, într-o ramă cu arcadă, plasată imediat la dreapta intrării sub pisană surmontată de o *Diesis*, înconjurată de *Imnul Acatist*, pare o semnătură de paternitate a acestui program iconografic³⁴. Lucrările de construcție ale Probatei Noi au continuat și după 1530, fiind ridicate aici casa domnească, clisiarnița, trapeza, chilii, cuhnie, toate amplasate în jumătatea sudică a marii curți³⁵ mănăstirești. Prin inițierea și finisarea acestor zidiri de proporții, prin daniile făcute (morile ridicate cu banii lui), Grigorie

³¹ DRH A, vol. VI, p. 557, doc. 316. În DIR A, XV/II, p. 168-169, doc. 165.

³² DRH A, vol. VI, p. 557, doc. 316.

³³ Portretul nu este bine conservat (Ulea Sorin, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, I, 1959, p. 61-70. Idem, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, I, 1963, p. 57-91).

³⁴ Sinigalia Tereza, *Mănăstirea Probota*, București, Ed. Academiei Române, 2007, p. 23.

³⁵ *Ibidem*, p. 8.

Roșca, este apreciat drept co-ctitor al Pobratei, așa cum lasă să se înțeleagă și textul din Pomelnicul săpat în piatră cu litere aurite la proscomidie: „*Pomenește, Doamne, pe robul tău kir Grigorie egumen*” înscris imediat după numele lui Ștefan cel Mare voievod și fiul său Petru Rareș voievod.

Pomelnicul săpat în piatră de la mănăstirea Probota

„A **doua** [poslușanie], continuă în scrisoarea sa Grigorie Roșca, iarăși am făcut tot așa m-am nevoit cu multă trudă și pricepere de am întors tot pe Petru voievod și pe doamna lui Elina cu copiii lor de s-au îngropat acolo, căci nicăieri altundeva nu se îngropau domnii fără numai la Putna ...”³⁶. Se admite chiar, că în scurtă vreme după urcarea sa în scaunul domnesc în 1527 Egumenul Grigorie l-a convins pe Petru Rareș să-și aleagă drept loc de necropolă domnească – mănăstirea Probota, poate amintindu-i voievodului că aici zac rămășițele pământești ale bunicilor săi dinspre tată Bogdan al II-lea voievod și Maria-Oltea doamna sa. Într-adevăr, în scurtă vreme la Probota este înmormântat (1532). Ion, un fiu minor al lui Petru Rareș, apoi și o fată a acestuia³⁷. Tot acolo, în gropnița noii biserici, conform voinței exprimate de domn, l-au „îngropat, – precum scrie Macarie cronicarul, – cu mare cinste în lăcașul domnesc și de rugăciune de la Pobrata”³⁸ pe vodă Petru Rareș (1546, după 2/3 septembrie), apoi și pe fiul său Ștefan voievod (1 septembrie 1552), iar în scurtă vreme și pe Elena-Ecaterina Branković, a doua soție a lui Petru Rareș (toamna 1552)³⁹. Această acțiune a egumenului Grigorie de a iniția o nouă gropniță domnească la Probota a stârnit nemulțumirea monahilor putneni care

³⁶ DRH A, vol. IV, București, 2008, p. 557, doc. 316.

³⁷ *The Restoration of the Probota Monastery 1996-2001*, UNESCO, Ed. Metaneira, Helsinki, 2001, p.366.

³⁸ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*. Publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută și completată de P.P. Panaitescu. București: Academică, 1959, p. 88, 103.

³⁹ La sfârșitul sec. al XVIII-lea, se pare, mormântul lui Petru Rareș și cel al ultimei sale soții au fost jefuite, iar lespezile sparte, așa cum se păstrează și azi (Rezachevici C., *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova (1324-1881)*, Vol. I (sec. XIV-XVI), București, Ed. Enciclopedică, 2001, p. 586-587, 611-612).

„... mari blesteme și mânie au ținut”, deoarece aceștia din urmă pierdeau astfel mai multe privilegii.

„Iar a **treia** poslușanie am făcut și m-am nevoit de am dobândit două sate foarte bune: Părtănoșii și Negoieștii și eu singur am făcut morile cu banii mei”⁴⁰. Într-adevăr, nu fără insistența egumenului prin actul din 13 mai 1546 Petru Rareș a dat și a întărit „domniia mea la sfânta mănăstire Pobrata, care a noastră zidire iaste de iznoavă cu a noastre drepte ocine și strămoșești două sate pre Siret, anume Negoieștii și cu moară în Siret, altă seliște, anume Părtănoșii”, moșii, care au fost dăruite de domn odată cu încheierea tuturor construcțiilor de la Probota, menționându-se și cu această ocazie că în fruntea comunității era „rugătorul nostru ieromonah Grigorie egumen”. Prin aceeași carte domnească voievodul mai dăruia aceleiași mănăstiri și satul „Șărbănești pre Siret și mori în Siret”⁴¹. Chiar dacă nu sunt arătate în scrisoarea egumenului Grigorie, actul din 24 aprilie 1546 arată că voievodul mai dă „satul Prișeaca cu mori pe Siret... și cinci fâlcii de vie în dealul Porcului”⁴².

„Astfel tot așa a **patra** poslușanie am făcut-o de am dobândit acel iezer cu numele Beleul”⁴³. Într-adevăr, prin hrisovul din 24 aprilie 1543 Petru voievod a dat „... rugătorul nostru Grigorie igumen de la Pobrata și tuturor călugărilor ... să-și apere iezerul la Beleu” cu toate cele nouă gârle „și mlăjetul de la Văleni” în ținutul Tigheci „ca să nu prindă nimeni pește în acele gârle și nici să nu taie lemne în acel mlăjet, fără știrea igumenului Grigorie”⁴⁴, danie reîntărită ulterior în câteva rânduri de alți voievozi.

În încheierea aceleiași scrisori din 19 septembrie 1563, cu toate că se auto-biciuește „mișel, necredincios, netrebnic, blestemat și mahnit”, fostul egumen și mitropolit Grigorie Roșca ține să le amintească rugătorilor de la Pobrata că a „viețuit acolo în acel sfânt loc, cu poslușania și cu toată sânguința din toată inima și cu ajutorul lui Hristos și cu voia lui Dumnezeu și cu a Preacuratei lui Maici și cu Sfântul Nicolae am fost și am viețuit acolo egumen 23 ani” și că „...văzând ...Petru voievod și cu părintele nostru, preasfințitul mitropolit Teofan [1530-1546], o bună întărire și tipic, ei s-au îndurat și s-au milostivit pentru truda noastră ce am trudit și însuși Petru voievod a întocmit mie ca să am, și cu binecuvântarea mitropolitului Teofan, să mi se facă pomenire în fiecare an în luna ianuarie, ziua 25, în ziua lui Grigorie Bogoslovul; pe oricine îl va alege Dumnezeu să fie egumen și frații cât va sta biserica și mănăstirea [Pobrata], să se facă pomenirea mea nezăticnită și neclintită”⁴⁵.

Înălțarea noii bisericii și alegerea locului de gropniță domnească la Probata l-au făcut pe domn să viziteze și să asiste la sfințirea noii biserici, la slujbele hrămului mănăstirii și pe la alte sărbători împărătești oficiate de soborul de preoți și monahi în frunte cu egumenul Grigorie Roșca, venind de fiecare dată cu daruri

⁴⁰ DRH A, vol. VI, p. 557, doc. 316.

⁴¹ DIR A, XVI/1, p. 505-507, doc. 454.

⁴² DIR A, XVI/1, p. 480-481, doc. 434.

⁴³ DRH A, vol. VI, 2008, p. 557, doc. 316.

⁴⁴ DIR A, XVI/1, p. 407-408, nr. 373.

⁴⁵ DRH A, vol. VI, București, 2008, p. 555-558, doc. 316.

scumpe, fie odoare, fie cărți. Nu rareori voievodul venea la mănăstire însoțit de marii săi sfinți, dintre care unii de asemenea au susținut lăcașul sfânt cu anumite danii, între care au rămas în amintire și pomenire pârălăbul de Neamț Frățiman († 1545)⁴⁶, pârălăbul de Hotin Nicoară Hâra († 1546), care a dăruit satele Protopopeni și Hirești⁴⁷, precum și portarul de Suceava Petru Vartic († 1548), care a dat 100 de „ughi de aur”, și care ulterior au fost schimbați pe satele Hlinița și Dracinița din ținutul Cernăuți⁴⁸, prin ceasta ei și-au câștigat statutul de ctitori și dreptul de a fi înmormântați⁴⁹ și pomeniți la Probota⁵⁰.

Aceste danii făcute de Petru Rareș, de fiii săi Ilie și Ștefan, de sfinții săi mănăstirii Pobrata, la îndemnul egumenului Grigorie, au dus la consolidarea veniturilor și bunăstării obștii monahale, iar acestea la rândul lor au dat posibilitate ca în continuare lăcașul să atingă cote înalte de pregătire intelectuală și duhovnicească ale acelor care au pășit mai târziu pe calea slujirii lui Dumnezeu. Dintre acestea fac parte revigorarea scriptoriului de la Probota, în care monahii buni cunoscători de slavonie au copiat mai multe cărți, dintre care au ajuns până în zilele noastre *Mineile* pe lunile iunie și august⁵¹, precum și un *Tetraevanghel* pentru Elena doamna și altul pentru Petru Vartic hatman⁵². Astfel, prin strădaniile egumenului Grigorie Roșca mănăstirea Probota a fost transformată într-o adevărată vatră de spiritualitate și de deosebită pregătire și trăire duhovnicească, căci în afară de el de la acest lăcaș au pornit drumul călugăresc alți trei mitropoliți ai Moldovei: Gheorghe Movilă (1588-1591), Teodosie Barbovschi (1605-1608) și marele ierarh și poet Dosoftei (1671-1674, 1675-1685)⁵³ precum și episcopul Mitrofan de Rădăuți (cca. 1546 - ante 1554)⁵⁴.

Părăsind în primăvara anului 1546 stăreția Pobratei, Grigorie Roșca a lăsat în urmă după cei 23 de ani de ascultare o mănăstire de toată frumusețea, cu zidiri noi, înăvuiată cu multe danii domnești și boierești, cu o comunitate plină de vigoare cu viețuitori vrednici și cu duhovnici vestiți dintre care unii vor ajunge

⁴⁶ *The Restoration of the Probota Monastery 1996-2001*, UNESCO, Paris, 2001, p.378.

⁴⁷ DIR A, XVI/I, p. 357-358, doc. 437. Székely Maria Magdalena, *Sfinții lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p.204-205.

⁴⁸ Székely Maria Magdalena, *Sfinții lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 320.

⁴⁹ Pușcașu Voica Maria, *Cercetări arheologice la biserica mănăstirii Probota, construită de voievodul Petru Rareș*, în *Revista monumentelor istorice*, București, Anul LXVI, 1997, nr. 1-2, p. 8-24. Idem, *Lespezele funerare de la mănăstirea Probota*, II, în *Arhiva Genealogică*, III(VIII), 1996, nr. 1-2, p. 262-263, 267.

⁵⁰ Székely Maria Magdalena, *Sfinții lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 204, 486.

⁵¹ Păstrate la București (Panaïtescu P.P. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. 66-67, nr. 60; p. 79-80, nr. 63).

⁵² Constantinescu Radu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 110, nr. 565.

⁵³ Ciurea Al. I., *Șirul mitropoliților Bisericii Ortodoxe din Moldova. Elemente esențiale biografice și bibliografice*, în *Credință și cultură în Moldova. II Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Iași, 1995, p. 59. Sinigalia Tereza, *Mănăstirea Probota*, București, Ed. Academiei Române, 2007, p. 8.

⁵⁴ În mormântat la Probota (Zahariuc Petronel, *Contribuții privitoare la istoria mănăstirii Probota (I)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XXXIII, București, 2015, p. 234-239).

ierarhi, toate acestea fiind o dovadă a puterii credinței și a răspunsului primit din Ceruri⁵⁵.

În rang de mitropolit. Întrucât în primele luni ale anului 1546 s-a trecut din viață Mitropolitul Moldovei Teofan, fost monah la Voroneț, Petru Rareș și Elena Doamna au fost puși în fața faptului de a ridica în scaun un nou ierarh. În condițiile în care relațiile casei domnești cu egumenul de la Probota erau cât se poate de bune, o candidatură potrivită li s-a părut Grigorie Roșca și în scurtă vreme după 13 mai 1546, acesta este așezat în scaunul de Mitropolit al Sucevei și Moldovei⁵⁶, nădăjduindu-se că va dirigi Mitropolia și întreaga Biserică a Moldovei tot atât de rodnic cum reușise s-o facă timp de 23 de ani la mănăstirea Probota. În scurtă vreme se stinsese din viață și voievodul, dar bunele relații care se stabiliseră între Grigorie Roșca și casa domnească a rareșeștilor au continuat să se mențină tot atât de intens ca și odinioară, proaspătul ierarh bucurându-se de mare autoritate în fața Elenei Brancovič, soția lui Petru Rareș și a fiilor Ilie și Ștefan. Ca Mitropolit al Moldovei Grigorie Roșca a avut în grija sa să organizeze procesiunile și să officieze slujbele de înmormântare a lui Petru Rareș (1546), dar și să-l miruiască ca domn pe Iliaș Rareș (3 septembrie 1546).

Îndată după ce deveni mitropolit, Grigorie Roșca, pe lângă alte preocupări legate de diriguirea Bisericii moldovenești a continuat să țină sub supravegherea sa Probota, intervenind pe lângă noul domn să aibă în grijă ctitoria tatălui său, Petru voievod. Drept urmare, la 29 iulie 1548 Iliaș Rareș voievod dă o aprigă poruncă, amenințându-i cu toată asprimea pe cei care vor încălca drepturile mănăstirii asupra lacului Beleu⁵⁷, iar la 1550 același voievod încheie lucrarea de împrejmuire a sfântului lăcaș cu un zid de incintă și pune stema țării și a dinastiei pe turnul de intrare⁵⁸. Bunăvoința de odinioară a rareșeștilor a continuat să se reverse asupra comunității de la Probota și la 23 aprilie 1550, Iliaș Rareș domnul țării înzestrează aceiași mănăstire cu încă o moșie Mărceni⁵⁹, iar în 1552 celălalt fiu al lui Petru Rareș – Ștefan domn al Țării Moldovei (1551-1552) dăruiește Probotei satul Săvești în ținutul Neamț⁶⁰, Purcelești și Cârstești și jumătate din Strășeni⁶¹.

În același timp, ierarhul își îndreaptă din nou eforturile și dărnicia asupra mănăstirii de unde pornise – Voroneț cu hramul Sfântului Mare mucenic al lui

⁵⁵ Zahariuc Petronel, *Contribuții privitoare la istoria mănăstirii Probota (I)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XXXIII, București, 2015, p.230.

⁵⁶ Ciurea Al. I., *Șirul mitropoliților Bisericii Ortodoxe din Moldova. Elemente esențiale biografice și bibliografice*, în *Credință și cultură în Moldova. II Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Iași, 1995, p. 59. Păcurariu Mircea, *Enciclopedia ortodoxiei românești*, București, 2010, p. 555.

⁵⁷ DRH A, vol. VI, p. 84-85, doc. 42.

⁵⁸ Zahariuc Petronel, *Contribuții privitoare la istoria mănăstirii Probota (I)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XXXIII, București, 2015, p. 232-233.

⁵⁹ DRH A, vol. VI, p.103, doc. 59.

⁶⁰ DRH A, vol. VI, p. 124, doc. 71.

⁶¹ Zahariuc Petronel, *Contribuții privitoare la istoria mănăstirii Probota (I)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XXXIII, București, 2015, p. 237.

Hristos și purtător de biruință Gheorghe. Întrucât în timpul domniei lui Petru Rareș s-a răspândit obiceiul de a adăuga bisericilor pridvoare, cum ar fi la Humor și Moldovița, noul ierarh Grigorie⁶² a zidit la Voroneț în 1547, poate la îndemnul fostului mitropolit Teofan, un pridvor închis cu două contraforturi la biserica Sfântul Gheorghe înălțată de Ștefan cel Mare. Acest pridvor sau exonartex, reprezintă o construcție boltită în semicilindru cu câte o frumoasă fereastră gotică împărțită în două printr-un menou și așezată deasupra ușilor de intrare în părțile de miază zi și miază noapte a noului edificiu⁶³. Au urmat pictarea pe interior a pridvorului, apoi și a întregului exterior al bisericii⁶⁴, fapt despre care se arată și în Pisania noii zidiri fixate în stânga ușii de la intrare: „† Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh și cu osteneala robului lui Dumnezeu kir Grigorie Mitropolit întregii Țări Moldovenești s-a adăugat și a început, și s-a zidit, și s-a săvârșit acest mic pridvor și s-a zugrăvit aproape toată biserica pentru sufletul său în zilele blagocestivului Io Iliaș voievod și a mamei sale Elena în anul 7055 (1547) luna septembrie 14”.

Pisania din pridvorul bisericii cu hramul Sf. Gheorghe de la mănăstirea Voroneț

La sigur, lucrările de construcție a pridvorului și de zugrăvire a exteriorului bisericii s-au încheiat, precum s-a intenționat să coincidă cu ziua de 14 septembrie, când a fost dusă la bun sfârșit înălțarea bisericii de Sfântul Ștefan cel Mare la 1488.

Se consideră că lucrările de construcție și de pictare a interiorului pridvorului și a exteriorului întregii biserici Sf. Gheorghe au fost efectuate sub supravegherea și îndrumarea mitropolitului Grigorie Roșca de către un grup de zugravi diriguir de pristavul Marco⁶⁵, fapt despre care ne vorbește inscripția care

⁶² Simionovici Elena, *Sfânta mănăstire Voroneț. Vatră de istorie românească și de spiritualitate ortodoxă*, Ediția a II-a revăzută și îmbogățită, Suceava, Mușatinii, 2008, p. 13.

⁶³ Balș Gh., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 31.

⁶⁴ Comarnescu P., *Voronețul*, București, 1965, p. 9.

⁶⁵ Comarnescu P., *Voronețul*, București, 1965, p. 9.

se întinde pe o bandă gălbuie la intrarea în exonartex: „† Robul lui Dumnezeu Marco pristavul, care a slujit acestui sfânt lăcaș și mănăstirii acesteia a Sfântului Mucenic Gheorghe”⁶⁶.

Inscripția pristavului Marco, de pe fresca exterioară a biserici Sf. Gheorghe
a mănăstirii Voroneț

La indicațiile și cu purtarea de grijă a aceluiași ierarh în pictura pridvorului nou zidit atât în interior cât și în exterior este zugrăvit câte un portret-icoană a Sfântului Daniil. De altfel, precum am arătat mai sus, Daniil Sihastrul era venerat ca „sfânt” încă din timpul vieții, dar prima mențiune scrisă în această privință o aflăm în cele două portrete realizate în 1547 în frescele voronețene, unde evlaviosul monah este înfățișat cu nimbul sfințeniei și cu inscripția „Sfântul Daniil”, ținând în mâini un filacter cu inscripția „† Veniți, copii mei, de mă ascultați. Învăța-vă-voi de nefrica Domnului” și altul situat în cadrul frescei exterioare, pe partea stângă la intrarea în biserică: „† Veniți, copii, de mă ascultați. Învăța-vă-voi cine este omul fără frica de Dumnezeu”. Poate prin voința obștii monahale voronețene, drept recunoaștere a meritelor sale în slujirea cu multă dăruire de sine la mănăstirea Voroneț sau fiind considerat ucenic și continuator a faptelor lui Daniil Sihastrul, Grigorie Roșca a ținut numaidecât ca portretul lui să fie pictat alături de cel al marelui său dascăl, încât aceste două chipuri constituie de fapt un singur portret, ceea ce din nou subliniază apropierea strânsă duhovnicească dintre cei doi slujitori ai Voronețului.

În dependență de măiestria zugravului, dat fiind faptul că i s-a pictat portretul mitropolitului Grigorie în timpul vieții, putem admite că acesta din urmă a redat chipul aproape de cel real. Fresca îl înfățișează pe mitropolit în picioare, din care ne privește un bărbat de vârstă mijlocie, uscățiv, figură blajină, cu barbă deasă, roșcată⁶⁷ și bine îngrijită din care răzbat și fire cărunte, ochi vii pătrunzători, îmbrăcat în odăjdii de sărbătoare, iar pe cap purtând o camilafcă neagră. Cu mâna dreaptă se sprijină pe toiagul arhieresc, iar în mâna stângă ține un filacter pe care este scris: „Doamne Isuse Hristoase primește rugăciunea și osteneala mea acest mic pridvor, robul lui Dumnezeu mitropolit kir Grigorie în numele Tău Sfânt”.

Până în prezent nu se știe cine și când a pus lui Daniil lespedeza tombală cu epitaful „† Acesta este mormântul părintelui nostru David, Schimnicul Daniil”. După unii cercetători, aceasta ar fi fost pusă de Ștefan cel Mare⁶⁸ în scurtă vreme

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Se mai admite că de la barba roșcată i sa-r trage și numele de Roșca (Păcurariu Mircea, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 2009, p. 308).

⁶⁸ Pușcașu Voica-Maria, *Lespezele funerare de la mănăstirea Probota*, II, în *Arhiva Genealogică*, III(VIII), 1996, nr. 1-2, p.259.

după moartea sihastrului, după alții, lespedeaua ar fi fost pusă în anii '40 - '50 ai sec. al XVI-lea de mitropolitul Grigorie Roșca, care se distingea prin osârdie deosebită în păstrarea memoriei sihastrului.

Mitropolitul Grigorie (Roșca) și Sfântul Daniil
în fresca exterioară de la mănăstirea Voroneț

Mitropolitul Teofan, încă înainte de moarte (1546) drept recunoștință față de obștea monahală de unde a pornit a dispus și chiar a început pictarea pronaosului bisericii zidite de Ștefan cel Mare la Voroneț, lucrare care a fost finisată deja în timpul și sub îndrumarea mitropolitului Grigorie Roșca în 1550, precum arată inscripția în limba slavonă cu litere aurii pe fond albastru „† Acest pridvor l-a înfrumusețat și l-a aurit Theofan arhiepiscopul Moldovei, în anul 7058 (1550), luna iulie 12 și veșnica lui pomenire” plasată deasupra ușii dintre pronaos și naos⁶⁹.

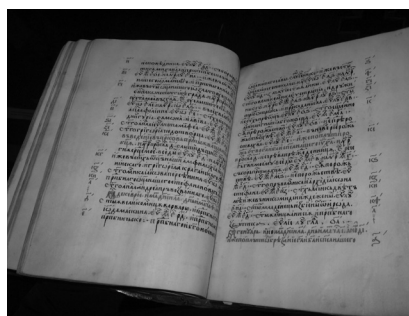

Inscripția Mitropolitului Teofan, 1550

În același timp, pe când era în scaunul de Mitropolit Grigorie a fondat sau a revitalizat la Voroneț un scriptoriu în care călugării din partea locului, monahul Ioan și diaconul Mihail, copiau cărți pentru trebuințele mănăstirii și poate

⁶⁹ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 58. Vezi mai detaliat Boldura Ovidiu, *Pictura murală din nordul Moldovei. Modificări estetice și restaurare*, Suceava, 2007, p. 402-404.

ale unor biserici din împrejurimi, dintre care s-au păstrat doar două⁷⁰. Astfel într-o însemnare făcută în anul 1550, pe o culegere de „Cuvântări” ale lui Efrem Sirul, copiată de monahul Ioan la Voroneț, ierarhul arăta: „cu râvnă, am dorit din inimă și am dat averea mea dreaptă și am făcut această carte numită Sfântul Efrem, și am dat-o la mănăstirea Voroneț, unde este hramul Sfântului mare mucenic al lui Hristos Gheorghe”⁷¹. În altă însemnare din același an, de astă dată pe un Tetraevanghel⁷² slavon se arată, precum că „Acest stâlp s-a scris, cu ajutorul lui Dumnezeu, din porunca arhiepiscopului kir Grigorie, mitropolitul Sucevei, care aprinzându-se de dragostea lui Hristos n-a cruțat nici aurul, nici argintul, avere trecătoare ca umbra, și s-a trudit slabul de minte Mihai diaconul, și s-a sfârșit în luna aprilie în 26, în al șaptelea ceas din zi, într-o Sâmbătă, în anul 7058 (1550)”.

Pagini din Tetraevanghelul de la 1550

Pe lângă acestea, Grigorie Roșca mărturisea, la 21 martie 1551, precum că Petru voievod i-a dat un loc lângă mănăstirea Voroneț, ca să-și facă acolo niște chilii, iar soția domniei sale, Elena Despotovna, confirmă că mitropolitul „și-a făcut acolo acele chilii, ca să-i fie pentru pomenirea sa și pentru pomenirea părintelui său, care dintre călugări trăitori se vor odihni în acele chilii după viața sa”⁷³. Este sigur că printre monahii voronețeni care s-au „odihnit” în acele chilii a fost

⁷⁰ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Biblioteca Mănăstirii Voroneț în lumina unor cercetări recente, în In onorem Sfânta Mănăstire Voroneț. Un sfert de veac de la reînființare*, Iași, 2016, p.333-393.

⁷¹ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Ed. de I. Caproșu și E. Chiaburu, Vol. I (1429-1750), Iași, 2008, p.62-63, 417. Odinioară ajuns la mănăstirea Coșula, astăzi păstrat la Biblioteca Academiei Române, nr 630.

⁷² După desființarea mănăstirii 1785 manuscrisul ajunge la Cernăuți, unde este descoperit în Cancelaria palatului mitropolitan din partea locului de către episcopul Melchisedec Ștefănescu (Episcopul Melchisedec, *Memoriul despre Tetraevanghelul lui Ștefan cel Mare de la Humor și Tetraevanghelul mitropolitului Grigorie de la Voroneț*, în *Analele Academiei Române*, seria a II-a, tom IV (1881-1882), Anexa B și dezbateri, p. 15-19, 28, 32, 55, 56, 58, 65). După cel de-al doilea război mondial, codicele s-a păstrat un timp în biblioteca mănăstirii Dragomirna, unde a fost restaurat și retrocedat mănăstirii Voroneț la 9 iunie 2008 (Micuțariu Daniela, *Chemare la restituire. Un prim pas spre înființarea unui muzeu la Mănăstirea Voroneț*, în *Sfânta Mănăstire Voroneț. 520 de ani. 25 mai-15 septembrie 2008*, Suceava, 2009, p.20. Mitric Olimpia, *Reconstituirea zestre de valori bibliofile a mănăstirii Voroneț, la 520 de ani de la fondare*, în *Ibidem*, p. 253-254).

⁷³ DRH A, vol. VI, p. 106-114, doc. 61.

și fostul Mitropolit Grigorie, după ce s-a întors la mănăstirea unde se călugărise cu mulți ani în urmă.

Prin același act (21 martie 1551), mitropolitul dăruiește de fapt Voronețului toate averile și toți banii, pe care îi acumulase pe parcursul vieții și în primul rând satul Malini „*cu mori și cu piuă și cu ștează la Toplița*”, moșie pe care o procurase pe părți de la diferiți proprietari cu suma totală de 1 100 zloți tătărești, precum și „*două sute de galbeni ungurești și patru fâlcii de vie, în Horodiște, cu crame și cu șură și două iazuri și două prisăci și șase sălașe de țigani ...*”. Totodată „*de la morile din Malini*” mănăstirea urma să primească „*în fiecare an, câte două coloade (bane –n.n.) de grâu... și câte două buți de vin din aceste 4 fâlcii de vie*” pentru întreținerea chiliilor construite de ierarh pe un loc dat de Petru Rareș voievod „*lângă mănăstirea Voroneț*”⁷⁴. Conform aceluiași document mitropolitul mai dăruia mănăstirii „*o moară mică ce a făcut-o rugătorul și părintele nostru kir Grigorie ... în [satul] București*”, care „*să umble [să funcționeze –n.n.] în fiecare zi în tot anul ca să fie de hrană acestor chilii mai sus spuse ca și acelor călugări care trăiesc și care vor trăi în aceste chilii, întru pomenirea sa și întru pomenirea părintelui său și o poiană cu grădini ce se chema Prisecuta, de asemenea să aibă a asculta de aceste chilii*”⁷⁵.

În scurtă vreme impus de împrejurări, dintre care cele mai plauzibile pot fi „darea”, impusă de Iliș Rareș „*pe toate mănăstirile, câte 100 galbeni ungurești sau alte mănăstiri câte 40 de galbeni*”⁷⁶, neacceptată de ierarh, sau din cauza sănătății precare, crezându-se bolnav de moarte, pregătindu-și în 1551 chiar și lespeda de mormânt, Grigorie Roșca părăsește scaunul arhieresc în care s-a aflat până după 21 martie 1551, retrăgându-se la mănăstirea Voroneț, unde a rămas până la sfârșitul vieții.

Din nou la mănăstirea Voroneț. Întors bolnav și dezamăgit de cele întâmplate cu fostul voievod Iliș Rareș, care între timp s-a turcit, Grigorie Roșca reveni la ascultare în obștea monahală de la Voroneț⁷⁷, unde își pregătește locul somnului de veci. Crezând că va pleca la Domnul, a făcut mănăstirii cu puțin timp înainte bogate danii. În inscripția de pe piatra sa tombală pregătită prin 1551 se arată: „*În zilele binecredinciosului Domn Io Iliș vo[i]evod*”⁷⁸, *iată eu, mitropolitul kir Grigorie, m-a cuprins pe mine cel ce număr între cei vii 73 [ani] frica de moarte și am gândit că păharul acesta nu va trece de la mine, m-am hotărât pentru casa aceasta a tuturor fraților acestui lăcaș și mi-am făcut un mormânt, în care eu voi meni să fiu înmormântat*”⁷⁹. Dar Domnul Dumnezeu i-a adus însănătoșire, după

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Panaitescu P. P., *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II. Ed. de Dalia-Lucia Aramă și revizuită de Gh. Mihăilă, București, 2003, p. 382, nr. 535.

⁷⁷ Zezi și Ciurea Al. I., *Șirul mitropoliților Bisericii Ortodoxe din Moldova. Elemente esențiale biografice și bibliografice*, în *Credință și cultură în Moldova, II, Credință ortodoxă și unitate bisericească*, Iași, 1995, p. 59.

⁷⁸ Iliș Rareș, domn al Țării Moldovei (1546-1551).

⁷⁹ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate*, Chișinău, 2010, p. 89.

care a rămas în viață până în 1570, timp în care a reușit să facă și alte lucruri demne de pomenire pentru Sfânta mănăstire Voroneț, despre care au ajuns până la noi doar unele informații răzlețe. Astfel în 1553, el dăruiește mănăstirii o cruce sculptată de popa Nichifor în 1550 cu două inscripții în limba slavonă: „*Această cruce a făcut-o episcopul Grigorie al Sucevei. A săpat popa Nichifor. 7058 (1550)*”. Pe banda ferecăturii aflăm cealaltă inscripție: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Duhului Sfânt, binevoi robul lui Dumnezeu, kir Grigorie, mitropolitul Sucevei [și] făcu această prețioasă cruce, și o înfrumuseță și o ferecă, pentru sufletul său și al părinților săi, o dădu pre ea la mănăstirea din Voroneț, în zilele Domnului Io Alexandru [Lăpușneanu] Voevod în anul 7161 (1553), luna august, ziua 20*”⁸⁰. Crucea este de dimensiuni neobișnuit de mari, cu trei brațe, având 32 de scene pe ferecătura împodobită cu pietre scumpe⁸¹.

În 1557 Grigorie Roșca împodobește cu cheltuiala sa *Tetraevanghelul* dăruit de el în 1550 cu o frumoasă ferecătură, făcută, probabil, într-un atelier local de argintărie, din care desprindem o interesantă inscripție: „*Acest Tetraevanghel l-a făcut kir Grigorie fost mitropolit și l-a dat la mănăstirea de la Voroneț, unde este hramul Sfântului Gheorghe și al Părintelui Daniil cel Nou, ca să-i fie veșnică pomană lui și părinților lui, ... în zilele evlaviosului Ioan Alexandru voievod, în anul 7065 (1557), luna lui februarie în 16*”⁸². Ferecătura este din argint aurit, cu inscripție pe ambele coperte. Pe coperta 1 este reliefată scena „Învierii lui Iisus”, pe cele patru colțuri, simbolurile evangheliștilor, pe cea de a doua - Sfântul Daniil Sihastrul, iar pe colțuri, caboșoane metalice.

Dintre alte relicve de la Voroneț rămase de la ierarh fac parte și trei pocrovețe dăruite în 1559. Pe pocrovățul cu scena „Sfințirii pâinii” se poate citi: „*Dând el lor, a spus apostolilor: Luați, mâncați, acesta este Trupul meu, care pentru voi se dăruiește întru iertarea păcatelor. În anul 7067 (1559), numitei mănăstiri Voroneț*”. Pe pocrovățul cu scena „Jertfirii mielului” se află textul obișnuit de la proscomidie. Pe pocrovățul cu scena „Sfințirii vinului”, pe lângă textul prescris de la sfințirea darurilor, se află dată 7067 (1559) cu inscripția edificatoare: „*Grigorie fost mitropolit a plătit lucrul*”⁸³. Toate aceste broderii liturgice sunt de o deosebită

⁸⁰ Zugrav I., *O prețioasă cruce de la mitropolitul Grigorie Roșca, în Candela*, 1939, și Extras, 1940, p. 4. Relicva s-a păstrat un timp, după închiderea mănăstirii Voroneț în 1785, la Dragomirna și a fost restituită recent (Daniela Micuțariu, *Chemare la restituire. Un prim pas spre înființarea unui muzeu la Mănăstirea Voroneț, în Sfânta Mănăstire Voroneț. 520 de ani. 25 mai-15 septembrie 2008*, Suceava, 2009, p. 21).

⁸¹ Păcurariu Mircea, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 2009, p. 308.

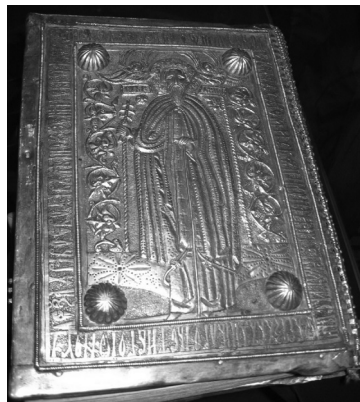
⁸² Bogdan Ioan, *Evangheliile de la Homor și Voroneț din 1473 și 1550*, în *Analele Academiei Române*, Mem. secț. Istorie, Ser. II, tom XXIX, 1907, p. 651-656.

⁸³ Jacotă Dorin, *Pocrovețele de la Dragomirna*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1960, nr. 5.6, p. 394. Apud: Zugrav I., *Voronețul*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1963, nr. 1-2, p. 85. Toate trei pocrovețe se păstrează la mănăstirea Dragomirna. De la recenta relatare de la Expoziția de „Restituiri” de la Voroneț în 2008, aflăm că un acoperemânt de potir cu „Împărtășirea Apostolilor”, broderie foarte veche (Micuțariu Daniela, *Chemare la restituire. Un prim pas spre înființarea unui muzeu la Mănăstirea Voroneț, în Sfânta Mănăstire Voroneț. 520 de ani. 25 mai-15 septembrie 2008*, Suceava, 2009, p. 21.), e înapoiat mănăstirii Voroneț. Se prea poate, că acesta din urmă să fie unul dintre cele trei pocrovețe arătate mai sus.

valoare artistică și materială, fiind brodate pe fond de mătase lucrate cu fir de aur și argint⁸⁴.

Ferecătură, partea din față
a Tetraevangelului din 1557

Ferecătură, partea din spate
a Tetraevangelului din 1557

Alte urme lăsate de Grigorie Roșca la Voroneț le aflăm chiar în naosul bisericii cu hramul Sfântul Gheorghe unde până astăzi vedem pe dreapta și pe stânga câte o strană, în care sunt montate perechi câte șase jălțuri, datate cu sec. al XVI-lea, dintre care primul are o inscripție pe terminalul piciorului la nivelul florii de pe spătar: „† Această strană a făcut-o robul lui Dumnezeu kir Grigorie, mitropolitul Sucevei.” Fiecare dintre cele 6 perechi de jălțuri reprezintă sculptură în lemn de paltin (1,85 x 53 x 71 cm), vopsite, predominând culorile roșu, galben și albastru⁸⁵.

De asemenea, în naos, pe dreapta, este plasat un jălț arhieresc din același secol, considerat a fi al mitropolitului Grigorie Roșca⁸⁶. Jălțul este făcut din lemn de tisă, predomină culorile verde și roșu, părțile laterale cu baluștri, cu sculptură simplă decorativă, cu motive geometrice, pe spătar are sculptată roza vânturilor. Multe din câte a zidit și a făcut la Voroneț, precum și daniile, darurile de tot felul aceluiași locaș sfânt sunt văzute și ca un act de pioșenie față de părinții săi. Din inscripțiile votive de pe cărțile copiate la Voroneț cu cheltuiala aceluiași prelat răzbate un ton de reținută modestie sufletească pentru grija purtată mănăstirii „în tot cursul vieții” sale și o caldă pietate creștină⁸⁷.

⁸⁴ Popescu-Vâlcea G., *Din odoarele de artă de la Dragomirna*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXV, 1967, nr. 11-12, p. 1246-1247.

⁸⁵ Comarnescu P. *Voronețul*, București, 1965, p. 34.

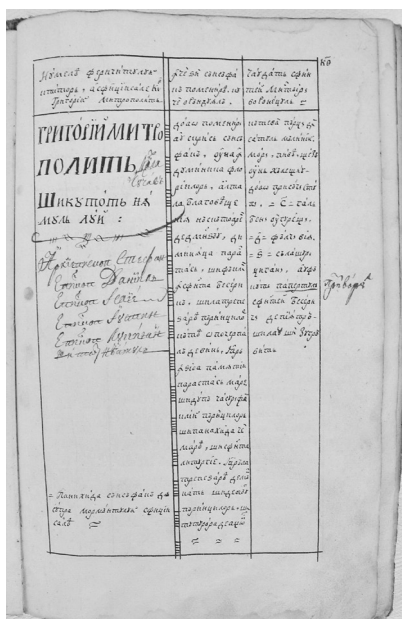
⁸⁶ Dumitrache Vasile, *Mănăstirea Voroneț*, în Idem, *Mănăstirile și schiturile României pas cu pas. Vol. 2. Mitropolia Moldovei și a Bucovinei*, București, Nemira, 2002, p. 420.

⁸⁷ Turdeanu Emil, *Oameni și cărți de altădată*. Ed. De Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997, p. 313-314.

Lespedea de piatră de pe mormântul mitropolitului Grigorie Roșca
de la mănăstirea Voroneț

Stingându-se din viață prin 1570 la vârsta de 92 ani, mitropolitul Grigorie Roșca a fost înmormântat chiar în pridvorul bisericii Sf. Gheorghe zidit de el, punându-i-se lespedea confecționată în 1551, pe care ulterior s-a adăugat doar ziua, luna și anul morții: „În anul 7078 (1570) luna februarie 5”⁸⁸.

Fila 29 din Pomelnicul mănăstirii Voroneț

⁸⁸ Zugrav I., *Voronețul, în Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1963, nr. 1-2, p. 85. Investigațiile efectuate în pridvor nu au identificat arheologic mormântul Mitropolitului Grigorie Roșca (Pușcașu Nicolae, Pușcașu Voica Maria, *Mănăstirea Voronețului, arheologie și istorie, în In honorem Sfânta Mănăstire Voroneț. Un sfert de veac de la reînființare*, Iași, 2016, p. 99).

În semn de recunoștință, pentru tot ce a trudit și a făcut cu multă sânguință, prin milostivirea mitropolitului Teofan și al lui Petru Rareș voievod obștea monahală de la Probota i-a tocmnit fostului iegumen Grigorie Roșca zi de pomenire - 25 ianuarie, când este pomenit și Sfântul Grigorie Teologul. Totodată, a fost trecut la Pomelnicul sfântului locaș, primul în compartimentul arhierilor, iar cea de la Voroneț – 3 zile de pomenire pe an, două dintre acestea fixate în Pomelnicul voronețean - la „Duminica Floriilor” și la „Blagoveștenia Născătoarei de Dumnezeu”⁸⁹ (25 martie), conform actului de danie din 21 martie 1551 de la Petru Rareș voievod „până la sfârșitul sfântului lăcaș, fiecare egumen pe care îl va alege Dumnezeu să fie, acela și cu tot soborul să aibă a face pomenire în fiecare an, însă după pomenirea sfântului stareț Daniil, a treia zi să aibă a face pomenire și rugătorului și părintelui nostru, kir Grigorie mitropolit...”⁹⁰, adică pe 17 decembrie.

De-a lungul întregii vieți Grigorie Roșca s-a aflat permanent la ascultare și rugăciune în lăcașe sfinte ca poslușnic, monah, ieromonah, egumen și mitropolit, aducându-și obolul pe altarul credinței și străduindu-se ca acestea să devină mari centre de cultură și credință ortodoxă.

Prin toată activitatea sa din perioada uceniciei până la cel din urmă ceas, Grigorie Roșca a înscris una dintre cele mai luminoase și frumoase pagini din istoria mănăstirilor Pobrata și Voroneț, care au devenit de pe timpul stăreției sale adevărate capodopere ale artei medievale românești. El este trecut în rândurile ctitorilor acestor mănăstiri alături de Sfântul Ștefan cel Mare, Sfântul Daniil Sihastrul și Petru Rareș voievod. Prin tot ce a lăsat în urmă ierarhul, a fost făcut din dragoste și slujire fără cârtire Atotputernicului.

Înscrierea lui Grigorie Roșca în rândurile sfinților români este meritată pe deplin, căci el a primit lumina sfințeniei încă de mic copil, pe când era ucenic al altui sfânt voronețean - Daniil Sihastrul.

⁸⁹ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Pomelnicul mănăstirii Voroneț. Studiu și text*, în *Analele Putnei. Centru de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna*, An. IV, 2008, nr. 2, p. 117.

⁹⁰ DRH A, vol. VI, p. 113, doc. 61.

Alina Felea*

DIN ISTORIA ALIMENTAȚIEI POPULAȚIEI DIN ȚARA MOLDOVEI: CONSUMUL PRODUSELOR PISCICOLE ȘI A FRUCTELOR DE MARE (SECOLUL XV-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

The article refers to the dietary habits of the population of Moldova in the 16th century - the beginning of the 19th century, namely the consumption of fishery products (fish, crustaceans and mollusks) and seafood. The sources show the frequent consumption of fish and other fishery products in the alimentation of the population of Moldova. We can assume that in the villages in the Danubian areas, on the banks of the large rivers, lakes, fish was the basic food. The fish could be used as a component of soups, but also as a separate dish, being baked, roasted, salted or smoked. Other dishes were prepared from caviar, crayfish and mollusks. Fishery products, molluscs and crustaceans were filling the peasants' poor menu, being an additional source of nutrition, important during fasting, which was followed sacredly, but possibly also in times of famine.

Keywords: alimentation history, fishery products, fish, crustaceans and mollusks, Moldova

Alimentația tradițională este un indiciu al bunăstării materiale, legată nemijlocit de gradul de civilizație al unui popor, fiind în interdependență cu o serie de manifestări colective, prezentând informații atât despre rangul social al persoanelor, despre cultura care îl înconjoară, despre viața cotidiană, tradițiile și obiceiurile moștenite, cât și despre cultura alimentară a comunității¹. În acest context este deosebit de important a cunoaște obiceiurile alimentare ale populației din Țara Moldovei.

În secolul al XIV-lea - începutul secolului al XIX-lea rația alimentară a populației Moldovei era formată din cereale, produse animaliere, legume și fructe. Pe lângă ele un rol important le revenea produselor piscicole (peștele², crustaceele și moluștele) și fructelor de mare.

Repere istoriografice. Subiectul despre prezenta produselor piscicole în alimentația populației Țării Moldovei în secolul al XV-lea – începutul secolului al

* **Alina Felea**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM

¹ A. Felea, *Viață cotidiană și mentalități din mediul urban al Țării Moldovei (mijl. sec. al XVII-lea – mijl. sec. al XVIII-lea)*. Teză de doctor în științe istorice, Chișinău, 2001; O. Senciuc Borcea, *Alimentație și societate în Moldova și Țara Românească*. Teză de doctor în istorie, Iași, 2013.

² Exprimăm sincere mulțumiri dr. L. Părnău pentru materialele puse la dispoziție.

XIX-lea a fost abordat rareori în istoriografie, fiind menționat ocazional în studiile dedicate pescuitului, în unele lucrări generale, constatări de pe șantierul arheologic sau în contextul descrierii și analizei unor subiecte de natură economico-socială. Secvențe din alimentația cu pește sunt pomenite în studiul lui V. Neamțu, în care accent se pune pe piscicultură ca ramură economică³; în articolul lui R. Rosler, în contextul prezentării pescuitului din zona Bistrița-Năsăud, cu unele referiri și la situația din Țara Moldovei, remarcând în special pescuitul în râurile de munte⁴; în monografia semnată de C. C. Giurescu, în care este tratată istoria dezvoltării pescuitului și pisciculturii în spațiul românesc din cele mai vechi timpuri și până în secolul al XIX-lea, autorul elaborând și o hartă denumită *Pescuitul și piscicultura în România în perioada feudalismului dezvoltat*⁵. Aplecându-se asupra problemelor de comerț intern și extern cu pește, C. C. Giurescu enumeră și caracterizează principalele specii de pește din România, în contextul abordării problemei pe zone concrete, de exemplu, Dunărea, sau pe țări românești separat⁶. Pavel Bârnea, în contextul analizei evoluției localităților rurale din Moldova în sec. XV-XVII, se referă și la pescuit, semnalând ustensilele necesare, rolul activității în viața social-economică a țării, cu unii indici despre consumul peștelui⁷.

În lucrarea recent apărută a istoricului Tudose Tatu, cu limitele cronologice cuprinse între anii 1467 și 1948, autorul examinează doar „evoluția respectabilei ocupații, descrierea amenajărilor, instrumentelor, ambarcațiunilor așa cum apar ele cronologic, fie în actele de danie, fie în puținele relatări ale călătorilor străini, fie în legislația de Ev Mediu”⁸.

Gr. Antipa a dedicat un paragraf special modului de preparare a peștelui și icrelor, care, deși se referă la sfârșitul secolului al XIX-lea- începutul secolului al XX-lea⁹, în unele cazuri, precum modul de sărare a icrelor, poate fi atribuit și secolelor anterioare. Unele aspecte ale consumului de pește în Țara Moldovei, cu accent pe orașul Iași, au fost prezentate de către L. Bejenaru, L. Bacumenco și S. Stanc¹⁰.

Până la moment, însă, nu avem un studiu dedicat consumului produselor piscicole, a moluștelor și crustaceelor și a fructelor de mare în Țara Moldovei.

³ V. Neamțu, *Exploatarea peștelui în Moldova în secolul al XV-lea. Contribuții, în Studii și cercetări științifice. Seria III. (Științe sociale)*, anul VI, 1955, nr.1-2, p. 29-49.

⁴ R. Rosler, *Din istoria pescuitului și pisciculturii în județul Bistrița-Năsăud, în Bistrița. File de istorie*. Bistrița, 1974, nr. 3, p. 334-355.

⁵ C. C. Giurescu, *Pescuitul și piscicultura în România*. Volumul I, București, 1964.

⁶ *Ibidem*.

⁷ П. Бырня, *Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв.*, под ред. П.В. Советова, Кишинев, 1969.

⁸ Tudose Tatu, *Tradiția, promotoare a pescuitului gălățean*, Galați, 2015.

⁹ Grigore Antipa, *Diferitele moduri de conservare și preparare a peștelui și derivatelor sale*, în Grigore Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916. pp. 700- 712.

¹⁰ L. Bejenaru, L. Bacumenco, S. Stanc, *Information about Fish in the Historical Documents of Iași city (Romania)*, în *Archeologie du poisson. 30 ans d'archeo-ichtyologie au CNRS. Hommage aux travaux de Jean Desse et Nathalie Desse- Berset. Actes des rencontres 18-20 octobre 2007*. Sous la direction de Ph. Bearez, S. Grouard, B. Clavel. Editions APDCA-Antibes-2008.

Reieșind din cele expuse mai sus, articolul de față are drept scop prezentarea cât mai deplină, în măsura surselor disponibile, a subiectului consumului produse-lor piscicole și fructelor de mare de către populația Țării Moldovei în secolele XV – începutul secolului al XIX-lea.

Considerații generale. Izvoarele documentare, narative și cele arheologice, certifică pentru secolul XV – începutul secolului al XIX-lea consumul produselor piscicole de către toate categoriile de populație.

Pentru *țărani* carnea de pește a constituit pe întreaga perioadă cercetată o sursă suplimentară și accesibilă de hrană. Utilizarea peștelui în alimentația țăranilor, încă din perioada medievală timpurie, este demonstrată prin resturile de pești, descoperite în cantități relative mari în diverse situri arheologice atât din dreapta Prutului, cât și din stânga râului (Etulia, Echimăuți, Rudi, Alcedar etc.)¹¹. Pentru secolele XV-XVI¹², în regiunea codrilor Orheiului, au fost depistate 6 resturi de pește, patru dintre care aparțin sturionilor¹³, iar în partea dreaptă a Prutului, la Nicolina, Iași, doar 4, 2% aparțin peștilor, pe când la Negrești, Neamț-1,8%¹⁴. Trebuie de menționat totuși, că vestigiile arheologice sunt surse care au fost subevaluate, deoarece oasele peștilor „în comparație cu oasele mamiferelor, ... sunt mai fragile și se conservă bine doar în siturile cu condiții favorabile”, iar „identificarea lor necesită pregătire specială”¹⁵, astfel că resturile de pește doar confirmă consumul alimentar al peștelui, dar nu indică și volumul acestuia.

V. Neamțu menționează, că în secolul al XV-lea pescuitul, în diferite forme, asigura o hrană bună locuitorilor Țării Moldovei, care și-au întemeiat așezările mai mult pe lângă cursurile de apă¹⁶, concluzie care poate fi atribuită și pentru secolele ulterioare. Țăranii puteau pescui pește în lacurile și bălțile din hotarele satului, iar în schimbul prestațiilor sau plății și de pe domeniile mănăstirești sau boierești¹⁷. Importanța pescuitului pentru alimentația cotidiană a țăranilor s-a menținut pe parcursul întregii perioade cercetate, fapt pe care îl deducem și din scrisoarea hatmanului și pârcălabului Sucevei Mihail Tolnay către Johann Budaker, primarul Bistriței, prin care, la 6 august 1595, roagă să permită locuitorilor din Câmpulung să vâneze și să pescuiască liber în munții Cârlibaba, Țibău, Negrișoara, deoarece „a fostu oamenii dela Câmpulungu slobodzi a îmbla ș a se hrăni cu dreptu pre acolo vânând fiare și pește”¹⁸.

¹¹ Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*, București, 2007, p. 175.

¹² L. Bacumenco, *Ținutul Orheiului în secolele XV-XVI*. Bibliotheca Archaeologica Iassensis XVIII. Ed. Victor Spinei et Virgil Mihailescu-Bârliba, Cuvânt-înainte de Victor Spinei, Iași, 2006, p. 182.

¹³ L. Bejenaru, L. Bacumenco, S. Stanc, *Date arheozoologice privind complexul arheologic Orheiul Vechi*, Tyragetia, 2003, p. 87.

¹⁴ L. Bejenaru, *Speciile de animale sălbatice din România*, în *Arheologia Moldovei*, p. 314.

¹⁵ *Ibidem*, p. 37.

¹⁶ V. Neamțu, *op.cit.*, p.29-30.

¹⁷ G. Bilavski, *Dinamica economiei agricole din Moldova oglindită în izvoarele veacurilor XIV-XVII*, în *Arheologia Moldovei*, XXXVI, 2013, p. 139.

¹⁸ Al. Rosetti, *Scrisori românești din arhivele Bistriței (1592 - 1638)*, București, 1944, p. 31.

Printre consumatorii de produse piscicole în Țara Moldovei se remarcă *reprezentanții clerului*, în special călugării mănăstirilor. P. Bârnea apreciază călugării drept cei mai mari consumatori de pește¹⁹, fapt demonstrat în opinia istoricului de numeroasele acte de danie a carelor și majelor de pește, precum cel din 1442, acordat mănăstirii Moldovița, din 1445- mănăstirii Humor etc.²⁰. Documentele din secolele următoare confirmă prezența peștelui în rația alimentară a călugărilor. În lista bucatelor mănăstirii Galata din 25 noiembrie 1588 se pomenesc 1 maje de morun și o maje de crapi²¹. Această stare de lucruri se menține pe întreaga perioadă cercetată. Astfel, în 1778 în iazul mănăstirii Aroneanu de lângă Iași erau puși „cinci sute de pești lini, caraș(i), coștrăși, crapi...”²².

Peștele făcea parte și din rația alimentară a *boierilor*, fapt demonstrat atât de documentele ce atestă prezența heleșteielor și bălților în proprietatea boierească (precum iazul lui Drag²³; „heleșteu și cu bălți de pește” din jumătate din sat Vorniceni deținută de Apostol pârcălabul²⁴ etc.), cât și de descoperirile arheologice. În anul 2003, la conacul de la Călinești, județul Botoșani, lângă localitatea Bucecea, datat cu sfârșitul secolului al XVIII-lea- începutul secolului al XIX-lea, care aparținea mării familii boierești Miclescu, au fost efectuate săpături arheologice, descoperindu-se resturile rămase de la o masă boierească bogată²⁵. La curtea boierilor Miclescu peștilor le aparține „un singur rest, un preopercular aproape complet, de la un individ dintre ciprinide, aproape sigur chiar un crap (*Cyprinus carpio*) cam de 35 cm lungime și cu ceva peste un kg greutate”²⁶.

Nu lipsea acest aliment nici din rația alimentară a orășenilor. Iazurile și heleșteiele de pe râurile de lângă urbe constituiau o sursă de hrană pentru orășeni, precum cele de pe Bahlui pentru ieșeni²⁷. Totuși, în siturile orășenești resturile arheozoologice de pești sunt foarte rare - la Vaslui - 3,08%, la Bârlad - 0,30%, la Siret doar 9 piese din 3067²⁸, fapt probabil explicat prin proasta păstrare a resturilor.

Curtea domnească, pentru necesitățile cotidiene, era asigurată cu produse piscicole atât din râurile țării, de unde cei mai frumoși pești erau transportați la

¹⁹ П. Бырня, *op.cit.*, p. 175.

²⁰ *Ibidem*. Totuși, considerăm că donațiile de maje, ca și cele de bălți și heleșteie, se înscriu mai degrabă în interesul economic al mănăstirilor, decât în interesul alimentară al călugărilor.

²¹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I. Acte interne (1408- 1660), ed. de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999. *Documenta Romaniae Historica* (în continuare - DRH), vol. VIII (1585-1592), întocmit de I. Caproșu, București, 2014, p. 368

²² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VIII Acte interne (1781- 1790), ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2006, p. 555.

²³ *Documente hușene*. Vol. II (1648-1880), întocmit de C. Clit, Iași, 2013, p. 223, 229.

²⁴ P. Păltânea, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, Galați, 1994, p. 62.

²⁵ S. Haimovici, *Studiul unor resturi animaliere descoperite la Călinești (județul Botoșani) în „Conacul familiei Miclescu” locuit la cumpăna dintre secolul XVIII și XIX Ce mâncau boierii!*, în Forum cultural, Anul V, nr. 2, iunie 2005, p. 7-11.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 32.

²⁸ L. Bejenaru, *Speciile de animale sălbatice din România*, p. 314.

Iași și serviți la *masa domnească*, cât și din lacurile și bălțile domnești. Un astfel de lac a fost construit lângă palatul domnesc din Iași. Despre acest lac călătorii straini spuneau că a fost format prin zăgăzuirea râului Bahlui: „pe lângă curtea domnului curge un râuşor nu prea mare și cum se află între două dealuri, domnul a spus să se oprească apa între un deal și celălalt și și-a făcut un lac foarte mare”²⁹. În acest lac au fost puși „tot felul de pești”, iar după cum remarcă Elvia Celebi „mii de feluri de pești”, pescuitul fiind restricționat: „și nimeni n-are voie să pescuiască acolo în afară de pescarii domnului; locuitorii nu pot scoate din acel lac mai mult de trei pești, și dacă prind pe cineva că a luat mai mult de trei, îl pedepsec”³⁰.

Peștele se servea și oaspeților, inclusiv *solilor*. Astfel, Filip Orlik, hatmanul cazacilor zaporogeni, la 10 iunie 1722 vizitând Galațul, a fost primit de locuitori „cu multa cinste”, aducându-i-se „pentru bucătărie o știuca și un crap mare”³¹, iar solului polonez Podoski, „oamenii curtii aduseră somni, știuci, crapi, prinși cu o plasă mică”³².

Utilizarea cărnii de pește și a altor produse piscicole în alimentația populației din Țara Moldovei în secolul al XV-lea - începutul secolului al XIX-lea a fost stimulată/întreținută de mai mulți *factori*.

Factorii care au stimulat/întreținut consumul produselor piscicole și fructelor de mare în Țara Moldovei. Primul dintre aceștia este *rețeaua hidrografică bogată* a Țării Moldovei (fluviile Dunărea și Nistru, râurile Prut, Siret, Bistrița etc., o serie de râșoare de câmpie și munte, lacuri, bălți și heleșteie, precum și Marea Neagră), cu *mulțimea și varietatea peștilor* din ea. Resursele hidrografice ofereau și garantau o mare parte a necesarului de carne pentru populație³³. Astfel, Georg Reicherstorffer, descriind Țara Moldovei în 1528, aprecia existența resurselor necesare pentru alimentare, precizând „este și foarte bogată și în iazuri și bălți și heleșteie într-atâta, încât omul nu poate dori nimic mai mult de la natură pentru nevoile vieții”³⁴.

Multitudinea peștilor din râurile și lacurile Moldovei a fost confirmată în repetate rânduri de documente și de călătorii care, în diferite perioade de timp, au vizitat țara, unii din ei staționând timp mai îndelungat. Iezuitul Paul Beke, în 1644, relatând despre „mulțimea de necrezut a peștilor” din Moldova, argumenta prin faptul că „... se mândrește (Moldova - n.n.) cu lacuri și iazuri înaintea altor țări”³⁵. Marco Bandini, în 1646, sublinia că „Moldova abundă în pești mici”,

²⁹ *Călători străini despre Țările Române* (în continuare - *CSȚR*), vol.V, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1975, p. 232.

³⁰ *CSȚR*, vol.V, p. 232; *CSȚR*, vol.VI, partea I, îngrijit de M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, partea II, îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 477.

³¹ P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 173.

³² *Ibidem*, p. 201.

³³ R. Rosler, *op. cit.*, p. 353.

³⁴ *CSȚR*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 192.

³⁵ *CSȚR*, vol. V, p. 276.

constatând că nici în Italia nu a văzut „pești atât de frumoși și nici «funduli» de soiurile acestea”, și constata că sunt „duși foarte des peștii cei mai aleși la Iași, cale de două zile, chiar la principe”³⁶. Diversitatea peștilor din râurile și lacurile Moldovei a fost semnalată și de solul polonez Iosif Podoski, care fiind în trecere prin Moldova în 1759 nota: „În Prutul vechi, adică în albia prin care curgea râul mai de mult, isbutirăm să pescuim o mulțime de pești”, iar în preajma Galațului, observă un lac „vestit prin mulțimea peșilor de tot felul ce se află în el”³⁷.

Varietatea speciilor de pești din Țara Moldovei poate fi grupată, în funcție de habitatul lor, în pești marini (de apă sărată) și de apă dulce³⁸. Despre morun³⁹ se pomeneste la 18 septembrie 1436, în contextul depunerii omagiului de vasalitate regelui Poloniei Wladislav al III-lea de către Ilie voievod, domnul Țării Moldovei obligându-se să-i trimită anual și „două sute de poverne de morun”⁴⁰. O majă de morun este donată mănăstirii Probota de către Ștefan cel Mare în 1466⁴¹. La fel, o majă de morun este enumerată în lista bucatelor mănăstirii Galata din 25 noiembrie 1588⁴². Abundența peștilor marini a fost observată în secolul următor de Niccolo Barsi⁴³, care vorbește despre sturioni⁴⁴: moruni și nisetri văzuți în Galați. Carnea albă de sturion reprezenta un produs piscicol foarte valoros, fiind gustoasă, fără oase și cu grăsime puțină⁴⁵. Morunul era apreciat atât pentru carnea lui, cât și pentru icrele negre pe care le produce⁴⁶. Carnea de morun diferă de cea de nisetru prin grăsimea albă (*acipenser huso*)⁴⁷.

³⁶ *Ibidem*, p. 326.

³⁷ P. Panaitescu, *op.cit.*, p.101, 211.

³⁸ Th. Bușniță, I. Alexăndrescu, *Atlasul peștilor din apelele RPR*, București, 1963.

³⁹ „Morun- specie de pește răpitor din familia *acipenseridae*, a sturionilor, cel mai mare sturion, numit și (rus.) beluga, cu corpul masiv, gros, ajungând până la lungimea 5-8 m, cu capul mic, cu botul triunghiular, scurt și ascuțit. Trăiește în Marea Neagră cu migrațiuni în apele care se varsă în ea (și în care își depune icrele); Atinge greutatea de până la o tonă, uneori și mai mult”. *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 2009, (în continuare - DEX); *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, 1955-1957, (în continuare - DLRLC), *Dicționar Enciclopedic*, București, 2009, (în continuare - DE).

⁴⁰ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 83.

⁴¹ *Documente privind istoria României. A. Moldova* (în continuare - DIR A), veacul XIV-XV, vol. I (1384-1475), București, 1954, p. 347.

⁴² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I. Acte interne (1408- 1660), ed. de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999; DRH, vol. VIII (1585-1592), întocmit de I. Caproșu, București, 2014, p. 368.

⁴³ CSȚR, vol. V, p. 83.

⁴⁴ „Sturioni - ordin de pești răpitori marini de talie mare, cu scheletul cartilagos-osos, (*chondrostei*), din familia *acipenseridae* (sturioni propriu-zisi), cu corpul fără solzi, acoperit cu cinci șiruri longitudinale de discuri osoase, pescuiți pentru carnea, icrele negre și cleiul lor; din acest ordin fac parte cega, morunul, nisetru, păstruga, șipul, viza. Se întâlnesc aproape exclusiv în Marea Neagră, în Caspica, foarte rar în apele Europei occidentale (doar șipul), de unde migrează în fluviile aferente”. DEX; DLRLC.

⁴⁵ A. M. Gal, *Dicționar gastronomic explicativ*, Editura Gemma Print, 2003 (în continuare A. M. Gal, *Dicționar*).

⁴⁶ A. Scriban, *Dicționarul limbii române*, București, 1939.

⁴⁷ A. M. Gal, *Dicționar*.

Tomaso Alberti, în prima sa călătorie prin Moldova, aflându-se trei zile la Galați, scria la 4 decembrie 1612: „am găsit pește mult și bun adică: moruni proaspeți, nisetri, păstrugă, în cantitate foarte mare”⁴⁸. În 1652, Robert Bargrave, printre mulțimea soiurilor de pește, consemna morunul, pe care locuitorii Moldovei îl considerau „un nisetru crescut peste măsură”, din cauza formei sale și mărimii neobișnuite, și menționa că are un gust delicios⁴⁹, remarcând că se prind unii foarte mari, încât sunt necesari „șase sau opt bivoli pentru a-i trage”⁵⁰. Ceva mai târziu, Elvia Celebi, descriind modul de prindere a peștilor prin zăgaz de nuiele, la fel a remarcat mărimea impresionantă a sturionilor: „Ei omoară moruni de câte zece-cincisprezece brațe și nisetrii de câte opt și cinci brațe”⁵¹. La mijlocul secolului al XVIII-lea, consulul francez Peyssonel găsea la Chilia „un pescuit foarte abundent de mourn, din care se scot două articole de comerț: pește sărat și caviar”⁵², iar în 1794, J. Chr. Struve relatează despre luntrile pline cu morun descărcate la Galați⁵³.

Constantin Giurescu precizează că deseori prin morun se înțelegeau și alte specii de sturioni, precum nisetrul, viza, șipul⁵⁴.

Izvoarele mai consemnează sardelele⁵⁵, care mai târziu se vindeau murate în butoaie mari⁵⁶, și lacherda⁵⁷.

Dintre *peștii de apă dulce* Nicolo Barsi⁵⁸ evidențiază *crapii*⁵⁹ și somnii, iar Paul de Alep în călătoria sa prin Moldova, a remarcat în Iași „un iaz plin cu un anume pește numit *efendicu* (domnesc), foarte prețuit cu burta plină de icre (numite) „caviar”⁶⁰. Ioana Feodorov⁶¹, citându-l pe C. Giurescu⁶², consideră că acest efen-

⁴⁸ CȘTR, vol. IV, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1972, p. 360.

⁴⁹ CȘTR, vol. V, p. 486.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ CȘTR, vol. VI, p. 441-442.

⁵² Citat după Giurescu, *op.cit.*, p. 94.

⁵³ *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, publ. de Gh. Bezviconi, București, 1947, p. 138.

⁵⁴ C. Giurescu, *op.cit.*, p. 249.

⁵⁵ „din it. *sardella* – hamsie, mic pește marin (8-10 cm) de culoare argintie, cu gura mare, care trăiește în Marea Neagră, Marea Mediterană și Oceanul Atlantic (*Engraulis encrasicolus*)”. A. M. Gal, *Dicționar, DEX*.

⁵⁶ A. Scriban, *Dicționarul*.

⁵⁷ „Lacherdă - pește marin răpitor de talie medie, albastru-închis pe spinare, cu aripioare spinoase și cu mulți dinți; pălămidă. Lacherdă era numit și produsul alimentar obținut din carnea acestui pește prin sărare și afumare” Pălămidă. *Noul dicționar explicativ al limbii române*, Litera internațional, 2002 (în continuare - NODEX).

⁵⁸ CȘTR, vol. V, p. 84.

⁵⁹ „Crap - pește de apă dulce din familia ciprinidelor, foarte răspândit în apele curgătoare și stătătoare cu solzii mari, de culori diverse (de la negru sau brun-verzui până la auriu), cu buza groasă și cu patru mustăți pe falca superioară (*Cyprinus carpio*)”. DLRLC, DEX.

⁶⁰ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*. Ediție și traducere adnotată de Ioana Feodorov, București-Brăila, 2014, p. 206.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² C. Giurescu, *op.cit.*, p. 28.

dicu este *boișteanul*, un pește de 8-12 cm cu spinarea și părțile laterale de culoare verde-închis, cu pete și puncte întunecate, alb pe burtă, care trăiește în apele din zona de munte și de coline (*Phoxinus phoxinus*)⁶³, prețuit și pentru carnea lui gustoasă.

Stanislaw Chometowski, voevodul Mazoviei, trecând prin Moldova în 1712-1714, a observat pe malurile Dunării „dese grămezi de știuci, crapi mari și alte.. Toți peștii sunt morți, ceea ce pescarii explică astfel: ei pescuesc atâta pește, încât dacă l-ar duce viu pe corăbii, ar fi aruncat în Dunăre. ... Alți pești, ca *bibanul*⁶⁴ sau *alții*, se dau de mâncare porcilor”⁶⁵.

Dimitrie Cantemir, în contextul descrierii apelor Moldovei, relatează despre *păstrăvi, lostrițe și lipani*: „Toate aceste râuri și bălți despre care am istorisit până acum, sunt pline de pești deosebit de buni. Mai cu seamă râșoarele care coboară din culmile munților, oferă preagustoșii „păstrăvi”⁶⁶, „lostrițe”⁶⁷ și „lipani”⁶⁸”. R. Rosler concretizează că în bazinele acvatice ale munților Bistriței Moldovei se întâlneau lostrița, păstrăvul, lipanul și *mihalțul*⁷⁰. Dionisie Fotino, vorbind despre lostrițe, admitea că acestea sunt „un soi de păstrăvi...mari de trei și patru ocale, uneori și de șase până la șapte ocale”, care „sunt mai de preț decât toți ceilalți pești”⁷¹.

Remarcile călătorilor străini în Țara Moldovei sunt confirmate și prin vestigiile arheologice. Astfel, săpăturile arheologice din locuințele medievale au scos la lumină resturi de pește, inclusiv solzi de pește. În situl din Gura Bâcului solzii au fost identificați că ar aparține bibanului sau *șalăului*⁷², solzii netezi - carpului și

⁶³ DEX.

⁶⁴ „Biban - pește răpitor de apă dulce, lung de 25-30 cm, cu laturile corpului acoperite cu dungi negre transversale, care trăiește în râuri și în bălți cu apă limpede. Are carnea albă, gustoasă; ghiban, băboi, costraș (*Perca fluviatilis*). În Moldova i se mai spune ghigorț, răspăr”. DEX, DLRLC; A. M. Gal, Dicționar; *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982.

⁶⁵ Panaitescu P., *op.cit.*, p. 139.

⁶⁶ „Păstrăv - pește de apă dulce din familia salmonidelor, de 20-40 cm lungime, acoperit cu solzi mici, cu puncte negre și roșii și burta gălbuie, care trăiește în apele de munte, gura este mare, cu dinți puternici, fiind foarte apreciat pentru carnea lui gustoasă (*Salmo trutta fario*)”. DE.

⁶⁷ „Pește răpitor, migrator, asemănător cu păstrăvul, cu corpul lung, aproape cilindric, de talie mare de la 80-90 cm la o lungime de 1,5 m, frumos colorat în albastrui-argintiu (*Hucho hucho*) cu gura mare și cu dinții puternici, care trăiește în râurile de munte din rus. losos’ „somon””. DEX; A. Scriban, *Dicționarul*; A. M. Gal, *Dicționar*.

⁶⁸ „Lipan (*Thymallus thymallus*) - pește asemănător cu păstrăvul, cu corpul argintiu și alungit, de circa 30-35 cm cu capul mic, care trăiește în zona inferioară a apelor de munte”. Se susține că carnea lui are gust de cimbrisor. DEX, DE, A. Scriban, *Dicționarul*.

⁶⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, studiu introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu, București, 2007, p.149.

⁷⁰ R. Rosler, *op.cit.*, p. 339.

⁷¹ Dionisie Fotino, *Istoria Generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și a Moldovei*, vol. III. Traducere din limba greacă de George Sion., Imprimeria Națională a lui Iosif Romanov et Companie, București, 1859, p. 161-162.

⁷² „Șalău - pește răpitor de apă dulce, lung de 30-70 cm, cu greutatea de 1-3 kg, corpul fusiform, acoperit cu solzi mărunți de culoare cenușie și cu gura mare cu dinți ascuțiți (*Stizostedion lucio-perca*)”. DEX; A. Scriban, *Dicționarul*.

solzii ciloidali - *carpului-oglinďă*, mai fiind prezenți solzi de *plătică*⁷³ sau *babușcă*. Vom remarca, în dependență de stadiile de creștere a carpului, se întâlnesc: *ciortocrapul* - când e mai mic de 4 kg; mai mic de 2 kg - *ciortanul*; mai mic de 1 kg - *ciortănică*, iar foarte mic - *ciuci*⁷⁴. Plătica mică se mai numește *cârjancă*; iar cea și mai mică, *babușcă*⁷⁵.

Peștii teleosteenii au fost reprezentați și pe cahlele descoperite la Cetatea de Scaun, Curtea Domnească din Suceava, dar și la curtea logofătului Gavril Trotușan de la Părâuțu⁷⁶.

Documentele consemnează în 1778 peștii de apă dulce „lini, caraș(i), cos-trăși, crapi...”⁷⁷.

Diversitatea peștilor din sursele acvatice ale Țării Moldovei atestată de diferite surse confirmă utilizarea lor în regimul alimentar al populației. Susținem opinia cercetătorului S. Tabuncic că speciile evidențiate nu se deosebesc prea mult de cele pescuite în secolele anterioare, ceea ce dovedește că în special în „hrana comunităților sătești locale carnea de pește avea un rol important”⁷⁸. Fără îndoială, varietatea de pești de apă dulce și marini permitea completarea porției alimentare a tuturor categoriilor de populație, această sursă alimentară fiind *accesibilă* pentru toți. Heleșteiele, iazurile și bălțile aflate în proprietatea boierilor și mănăstirilor în scopul creșterii peștelui⁷⁹, numărul cărora pe parcursul perioadei se mărea⁸⁰, erau utilizate atât în scop economic, cât și pentru aprovizionarea meselor boierilor și mănăstirilor, dar și pe cele ale țăranilor și orășenilor.

Al doilea factor al utilizării peștelui în calitate de sursă de existență cotidiană este *continuitatea* unei activități economice destul de importantă în Țara Moldovei, în special în sec. XIV-XVII, - *pescuitul*, activitate demonstrată de sursele arheologice, documentare, narrative și lingvistice, și chiar prin *specializarea unor localități*, precum Slobozia Munteni întemeiată de Vasile Lupu lângă Brateș și dăruită „maistorilor de vânat pește”⁸¹.

În opinia cercetătorului V. Neamțu, dreptul de a pescui aparținea întregii comunități sătești, deoarece țăranii stăpâneau apele în devălmășie⁸², cu excepția heleșteielor⁸³. Țăranii puteau pescui pește în lacurile și bălțile din hotarele sa-

⁷³ П. Бырня, *op.cit.*, p. 174.

⁷⁴ A. Scriban, Dictionaru.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ P. V. Batariuc, S. Haimovici, *Elemente animaliere pe cahle descoperite în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, XXVI, 2003, p. 163.

⁷⁷ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VIII, p. 555.

⁷⁸ S. Tabuncic, *Habitatul rural în Țara Moldovei în secolele XIV-XV. Dimensiuni economice (cu observații speciale asupra arealului dintre Prut și Nistru (I)*, în *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1, 2010.

⁷⁹ G. Bilavski, *Dinamica economiei agricole ...*, p. 139.

⁸⁰ V. Neamțu, *op.cit.*, p. 29-49.

⁸¹ P. Păltânea, *op.cit.*, p. 62.

⁸² Despre stăpânirea în devălmășie vezi Henri H. Stahl, *Satele devălmășate*, vol. I, București, 1998, p. 295.

⁸³ V. Neamțu, *op.cit.*, p. 29-49.

tului, iar în schimbul prestațiilor sau plății și de pe domeniile mănăstirești sau boierești⁸⁴. Vorbind despre așezările din partea de vest a Prutului, E. Neamțu, V. Neamțu și S. Cheptea afirmă, printre altele, că vestigiile arheologice referitoare la pescuit sunt greu de descoperit, fiind și în număr mai mic⁸⁵. În spațiul Pruto-Nistorean, în așezările Chetriș, Hlinjeni-Cetățuie, Echimăuți, Gura Bâcului au fost atestate cârlige pentru pescuit, la Hansca și în alte localități - greutăți de la plasele de pescuit, datate cu perioada medievală timpurie⁸⁶, iar o serie de aceleași ustensile necesare pescuitului - cârlige, greutăți au fost datate cu secolele XV-XVII⁸⁷. Un argument pentru continuitatea pescuitului îl constituie menționarea în sursele documentare a altor ustensile necesare (năvoade, plase, mreje etc.) sau a metodelor de pescuit (cu sacul, cu gardurile, cu leasă etc.)⁸⁸.

Treptat, reieșind și din importanța economică a pescuitului, numeroase domenii au fost făcute danie mănăstirilor și boierilor, iar accesul liber al țăranilor la pescuit a fost condiționat fie de dijmă, fie de prestație în muncă⁸⁹. În proprietățile mănăstirești era interzis pescuitul, după cum este specificat în documentele din 1 februarie 1592 și din 9 ianuarie 1594, cu mențiunea „cei care vor fi prinși cu mreje sau cu sac sau undiță”, măiestriile și peștele vor fi confiscate⁹⁰.

Mănăstirile dispuneau de întinse proprietăți acvatice, în special venite din donația domnilor țării. Astfel, la 26 august 1449, Alexandru voievod întărește mănăstirii Moldovița „jumătate din iezerul Covur, de-a lungul Dunării, jumătate din râul Ialpug care dă în Covur, jumătate din bălțile cele mai mici, care sânt din Covur”⁹¹. I. Sava precizează posesiunile acvatice ale mănăstirilor în secolele XV-XVI: „Mănăstirea Neamț stăpânea iezerul Luciul pe Prut, iezerul Zagorna cu gârlele sale pe Nistru, balta Strâmba, iezerul sub Dubrovca, iazuri în satele Copanca și Dolhești. Moldovița avea 2 iezere și jumătate din lacul Covur de lângă Dunăre, balta Leonta cu gârle de lângă Nistru și jumătate din balta Oreahov. Bistrița exploata hotarul de la Botna cu iezere și gârle, balta Martina de lângă Siret și alte două iazuri. Probota deținea bălțile de la gura Șumuzului și iezerul Belevu cu niște gârle. Călugării de la Putna stăpâneau iezerul Cerlenul de lângă Prut, un iaz în satul Petricani și un heleșteu la Stânceni. Mănăstirea Tazlău beneficia de resursele piscicole pe care le oferea iezerul Dadovul cu gârlele sale. Voroneț

⁸⁴ G. Bilavski, *Dinamica economiei agricole din Moldova oglindită în izvoarele veacurilor XIV-XVII*, în *Arheologia Moldovei*, XXXVI, 2013, p. 139.

⁸⁵ E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetări arheologice din anii 1967-1976*, Iași, 1980, p. 41.

⁸⁶ Postică Gh., *op.cit.*, p. 173.

⁸⁷ Бырня П., *op.cit.*, p. 172-173.

⁸⁸ N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domn, Vălenii de Munte*, 1932, p. 86-87, C. C. Giurescu, *op.cit.*, p. 328, *DRH*, vol. VIII, p. 657, 688; *DRH*, vol. IX (1593-1598), volum întocmit de P. Zahariuc, M. Chelcu, S. Văcaru, C. Chelcu, S. Grigorița, București, 2014, p. 79. A se vedea și alte culegeri de documente.

⁸⁹ G. Bilavski, *op.cit.*, p. 139-140.

⁹⁰ *DRH*, vol. VIII, p. 657, 688; *DRH*, vol. IX (1593-1598), p. 79.

⁹¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 393-394.

deținea, conform documentelor, doar iezerul Leonti. Ctitoria boierească Humor stăpâna iezelele Oreahov, Beșilele, Ciolinețul și un iaz în satul Feredeani. Galata avea drepturi asupra bălților de lângă Roman, heleșteul lui Mihai din țarina Iașului și o parte din iezerul Cahov. Agapia este ultima mănăstire din acest grup, care avea un iaz în fața Iașului și un heleșteu în satul Negrești⁹², iar în secolul al XVI-lea numai în zona Galaților mănăstirea Tazlău deținea „satul Tătăreani și ezerul Dadovul pe Prut”, mănăstirea Bistrița - „Peneu cu ezere și bălți”, mănăstirea Galata - Șivița, mănăstirea Probota - iezerul Belu, mănăstirea Neamț - Piscu etc⁹³. Aceste iezele, heleșteie și bălți asigurau atât completarea alimentației călugărilor cu pește și alte produse piscicole, cât și asigurau un important profit economic mănăstirilor.

Proprietarii ai iazurilor puteau fi și alți reprezentanți ai clerului, precum Vasile diacul din Cerlena, iazul căruia dorea să-l refacă Vasile Vartic în mai 1624⁹⁴.

Exponenții altor categorii ale populației, de asemenea, sunt menționați în calitate de proprietari ai iazurilor și bălților, precum negustorul Rustea, care avea o baltă cu pește la Șendreni și vaduri cu pește la Siret, Gheorghe bacalul care și-a făcut un iaz pe locul lui Rustea la Șendreni⁹⁵ etc.

Iazurile, bălțile și heleșteiele, puteau fi donate, vândute, cumpărate, precum se menționează în documentul din 26 noiembrie 1460 prin care se întărește lui Dumitru Budeci și fratelui lui Gheorghe satul Mărzăști cu „... iazuri care sunt într-o parte cu pădure”⁹⁶, în cel din 13 iulie 1639 prin care Dragan și frații săi, feciorii Hârcescului, vând o parte din moșia Sămășcani din ținutul Orhei și „... din heleșteie”⁹⁷ etc.

Documentele semnaleză prezența pescarilor mănăstirești, a pescarilor boierești și a pescarilor domnești. Pescarii mănăstirești sunt pomeniți în diferite contexte. Astfel, în ianuarie 1622, călugării de la mănăstirea Bisericiani au înaintat o plângere domnului Țării Moldovei Ștefan Tomșa, în care semnaleză că pescarii mănăstirești trimiși să prindă pește în apa Bistriței s-au confruntat cu sătenii din Bisericiani, fiind bătuți de către aceștia și pierzând peștele⁹⁸. În secolul al XVIII-lea, pescarii mănăstirești sunt pomeniți destul de des. La 24 martie 1704, domnul Mihai Racoviță interzice pescuitul pe apa Jijiei, pe moșia mănăstirii Aron Vodă, fără voia egumenului mănăstirii: „să nu intre să prinză pește nci păscari domnești, nici boierești, nici călugărești, nici alți păscari de

⁹² I. Sava, *Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chișinău, 2012, p. 241.

⁹³ *DIR A*, veac. XVI, vol. 2 (1551-1570), București, 1951, p. 26-27; *DIR A*, veac. XVI, vol.3 (1571-1590), București, 1951, p. 100, 382-38; *DIR A*, veac. XVI, vol.4 (1591-1600), București, 1952, p. 22, 120. Vezi și P. Păltânea, *op.cit.*

⁹⁴ *DRH*, vol. XVIII (1623-1625), volum întocmit de I. Caproșu și V. Constantinov, București, 2006, p. 280-281.

⁹⁵ P. Păltânea, *op. cit.*, p. 62.

⁹⁶ *Documente privitoare la târgul și ținutul Orhei*, publ. de A. Sava, București, 1944, p. 73-74.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 76.

⁹⁸ *DIR A*, veac. XVII, vol.V (1601-1605), București, 1957, p. 90.

aiuri”⁹⁹. Actele interne mai menționează pescarii mănăstirii Putna și Mitropoliei Moldovei, care erau scutiți de dări, de la Galați, la apa Prutului. Este importantă mențiunea că acești pescari urmau „să poarte de grijă numai pentru prinderea peștelui de hrana părinților călugări ce lăcuiesc la mănăstire (Putna - n.n.)”¹⁰⁰, care vine să confirme importanța peștelui în rația alimentară a călugărilor.

Sursele menționează și pescarii boierești, precum Niculiță, pescarul vornicului Balș, amintit în 1683¹⁰¹, sau pescarii postelnicului Costandin Ruset, care erau „pentru slujba casei” în 1738¹⁰², deci asigurau masa curților boierești cu pește.

Pentru a avea cantitatea de pește necesară Curții domnești se angajau pescari. În 1763 se plătesc 17 lei la 3 pescsarilor „ce-au prinsu pește proaspăt pentru trebuința g(os)pod la ținutul Neamțului”¹⁰³.

Pescuitul și-a lăsat amprenta asupra onomasticii (Cega, Ciortan, Ghiban, Știucă, Ocheană, Șalău, remarcând probabil meseria) și toponimiei (satele Păstrăvi, Pescari, Păstrăveni, Iezăreni¹⁰⁴ etc., care vorbesc atât de specia din apele apropiate, cât și de specializarea satelor)¹⁰⁵, acest fapt confirmând o dată în plus atât importanța pescuitului în viața economică, cât și pentru existența cotidiană.

Al treilea factor, care se evidențiază în contextul creșterii demografice, a dezvoltării orașelor și a interdicțiilor de a prinde pește în heleșteiele boierești și mănăstirești, este comerțul cu pește și prețul mic la soiurile de pește răspândite, ceea ce permitea atât populației din orașe, cât și celei din sate, să-și procure produsele piscicole. Faptul comercializării peștelui în sate a fost demonstrat de V. Neamțu¹⁰⁶ și de C. Giurescu¹⁰⁷, iar actul din 1 ianuarie 1453 confirmă că peștele se comercializa prin țară, mănăstirea Moldovița fiind scutită de taxe¹⁰⁸. La 23 februarie 1453, mănăstirii lui Iațcu i se permitea constituirea unei slobozii, locuitorii căreia vor putea „să umble în bună voiedupă pește... vânzând și cumpărând și prin târguri și prin sate”¹⁰⁹. În Țara Moldovei măjile de pește, cu sensul de car de peste, au fost menționate de la mijlocul secolului al XV-lea¹¹⁰, fiind pomenite la 19 februarie 1446, în scutirea de dări pentru doua măji de

⁹⁹ C. Giurescu, *op.cit.*, p. 224.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 225.

¹⁰¹ *Studii și documente privind istoria românilor*, vol. XVI, publ. de N. Iorga, București, p. 223-224.

¹⁰² C. Giurescu, *op.cit.*, p. 226.

¹⁰³ *Sămile visteriei Țării Moldovei*, publ. de Ioan Caproșu, vol. 1, 1763-1784, Iași, 2010, p. 262.

¹⁰⁴ *DIRA*, veac XVII, vol. 1 (1601-1605), București, 1952, p. 70; *DIRA*, veac XVII, vol.3 (1611-1615), București, 1954, p. 171; *DIRA*, veac XVII, vol.4 (1616-1620), București, 1956, p. 492-493; *DIRA*, veac XVII, vol. 5, p. 74.

¹⁰⁵ C. Giurescu, *op.cit.*, p. 329.

¹⁰⁶ V. Neamțu, *op.cit.*, p. 29-49.

¹⁰⁷ C. Giurescu, *op. cit.*, p. 328.

¹⁰⁸ *DIRA*, veacul XIV-XV, vol. I (1384-1475), București, 1954, p. 256.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 260.

¹¹⁰ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p. 253

pește ale mănăstirii Neamț¹¹¹. Comercializarea peștelui proaspăt și a celui sărat de către locuitorii satului Negoiești al Mitropoliei din Roman a fost pomenită la 13 martie 1466¹¹². N. Stoicescu consideră că „în secolele XVI-XVIII, maja era considerată aici a fi carul mare de pește, tras de patru sau șase boi”, iar venitul domniei din taxele percepute la vânzarea peștelui proaspăt și sărat se numea majerie¹¹³.

În secolele XVII-XVIII în Moldova drumul care urca de la Dunare, pe Prut, spre Iași și pe care se transporta peștele este cunoscut drept „drumul măjilor”¹¹⁴. C. Giurescu sesizează faptul că pescarii-negustori „urcă pe drumurile țării până în satele de munte”, remarcând că persoanele care vindeau peștele pe produse țărănești se numeau mălăieri¹¹⁵. Comerțul intern cu pește este confirmat și de vestigiile arheologice, precum resturile sturionilor din așezarea medievală Siret, transportat de la Galați (și spre alte localități – n. n.), dar și faptul că pe cursul inferior al Siretului puteau fi pescuite „speciile dulcicole de sturioni (viză, cegă)”¹¹⁶. Pentru satisfacerea cerinței crescânde de produse alimentare, în orașele Țării Moldovei erau create pieți specializate¹¹⁷, precum cea de pe ulița Măjilor din Iași¹¹⁸, în care era desfăcută marfa și la care puteau fi procurat atât peștele proaspăt, cât și cel sărat. A. Wolf, medic german, care s-a aflat la Iași între 1780-1797, scria că pe piața orașului se aducea în cele două zile de târg săptămânal o cantitate mare de pește, astfel încât în cazurile când nu erau destui cumpărători, peștele era aruncat, deoarece se altera¹¹⁹.

În Suceava în 1761 locul de desfacere a peștelui era „pe ulița Ponii, ce să coboară asupra fântânii domnești, adică din dughiana lui Aron Jăd.... am socotit să fiepescarii cu marfa lorpân în casa lui Ghorghiță Chițăscu, și în pivnița lui Barbălată”¹²⁰, iar orașul Galați, datorită așezării geografice favorabile, a fost pe parcursul secolelor unul dintre cele mai importante târguri de desfacere a peștelui¹²¹.

În târguri puteau fi cumpărați atât pești marini, cât și de apă dulce, în stare proaspătă sau sărată. Astfel, la 17 septembrie 1633, în târgul Sucevei au fost

¹¹¹ DIRA, veacul XIV-XV, vol. I, p. 215-216.

¹¹² *Ibidem*, p. 342.

¹¹³ N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 253.

¹¹⁴ Teodor Codrescu, *Uricariul sau colectiune de diferite acte care pot servi la istoria romanilor*, vol. XII (1520-1886), p. 279 doc. din 1649, p. 299 doc. din 1708, p. 316 doc. din 1791.

¹¹⁵ C. Giurescu, *op.cit.*, p. 328.

¹¹⁶ L. Bejenaru, C. Tarcan-Hrîșcu, *Date arheozoologice din așezarea medievală Siret*, în *Arheologia Moldovei*, XIX, 1996, p. 311.

¹¹⁷ În opinia lui C. Giurescu, fiecare oraș își avea pescăria sa, unde se vindea atât peștele sărat, cât și cel proaspăt. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 232.

¹¹⁸ *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol.VI: Cărți domnești, zapise și răvașe. Partea a 2-a, București, 1904, p. 260. Vezi și colecția *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, publ. de Ioan Caproșu.

¹¹⁹ Citat după C. Giurescu, *op.cit.*, p. 26.

¹²⁰ *Documente privitoare la familia Callimachi*, adunate, publicate și întovărășite de o prefață de N. Iorga, vol. I, București, 1902, p. 447.

¹²¹ P. Păltânea, *op.cit.*, p.119.

cumpărate 20 bucăți morun care costau 4 guldeni și 4 dinari și 100 scrumbii cu preț de 10 polturaci¹²².

Ieftinătatea peștelui este remarcată în 1652 de către călătorul Robert Bargrave, care susține că de 2 pense se putea cumpăra pește necesar pentru hrana a 5-6 persoane¹²³. La începutul secolului al XVIII-lea, starețul Antonie, la fel, subliniază ieftinătatea peștelui, care proaspăt costă 3 copeici, cu mențiunea că chiar și nisetru este ieftin¹²⁴. Starețul motiva ieftinătatea peștelui în Țara Moldovei și prin faptul că moldovenii nu-l consumă în zilele de post, dezlegarea de pește fiind acordată doar în anumite zile¹²⁵. Stanislaw Chometowski, voevodul Mazoviei, trecând prin Moldova în 1712- 1714, explică ieftinătatea peștelui prin mulțimea de pește pescuit, observat de el pe malurile Dunării și prin perioada de post: „..... De aici și ieftinătatea peștelui: un crap sau o știucă mare o poți cumpăra pe un preț mai mic de 20 de groși [szostka]. Ieftinătatea peștilor e cauzată și de faptul că moldovenii nu-l mănâncă în post”¹²⁶. La 24 septembrie 1766, în Galați, un pește mare putea fi cumpărat cu 1 leu și 20 parale, 40 oca de morun cu 6 lei¹²⁷ și icrele de morun – 30 parale. În 1795, la Galați se putea cumpăra „o sută de oca somn sărat” cu 12 lei și „icrele roșii, 10 parale oca”¹²⁸. În 1805, la Iași a fost trimis un morun cumpărat la Galați cu 70, 60 lei¹²⁹. În 1809, Gheorghe Horș, negustor, a cumpărat de la Galați 940 ocale de pește câte 20 parale oca și 106 ocale icre roșii câte 26 parale oca¹³⁰.

Al patrulea factor este de natură religioasă, fiind nemijlocit legat de perioada *Postului*. Atât sursele narative interne, cât și călătorii străini confirmă că moldovenii respectau cu strictețe perioadele postului, subliniind că încălcarea postului era considerată o crimă mai gravă decât furtul sau omorul¹³¹. Despre importanța postului, Mitropolitul Varlaam predica enoriașilor în *Dumeneca lăsatului brândzei*, plecând de la cuvintele *Despre milostenie, rugăciune și post ale Evangheliei după Matei*, că „pentru-acea în toată vremea iaste bun și de trebă postul, cum dzice velichi Vasilie, iară mai vartos într-aceste dzile a postului celui

¹²² Giurescu C., *op.cit.*, p. 254.

¹²³ CSȚR, vol. V, p.486.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 397.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 398.

¹²⁶ P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 139.

¹²⁷ P.Păltânea, *op.cit.*, p. 254.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ CSȚR, v. VIII, p. 353, 375, 634; CSȚR, vol. V, p. 344-345, CSȚR, vol. III, îngrijit de M. Holban (red. responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1971, p.18; CSȚR, vol. IX, îngrijit de M. Holban (red. responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1997, p. 357; CSȚR, vol. X partea 1, îngrijit de M. Holban, M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu (red. responsabil), București, 2000, p. 688; CSȚR, vol. X, partea 2, îngrijit de M. Holban, M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu (red. responsabil), București, 2001, p. 865, 1267.

mare pentru să ne gătam și sa ne curățim cătră svânta cumenecătură și cătră dzua Învierii a Domnului nostru lui Isus Hristos [...] că de vom răbda cu nus, adecă cu Hristos, cu nus ne vom și proslăvi”. În această vreme „câte păcate am făcut, acmu să le spălăm”¹³².

De consumul de pește în perioada postului ține expresia „dezlegare la pește”, utilizată în calendarul ortodox pentru desemnarea zilelor de post în care se permite, pe lângă consumarea mâncărilor de post, și untdelemn, vin și pește¹³³. Preotul Ioan Valentin Istrati explică din punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe în felul următor: „În primul rând, dezlegarea la pește este privită ca o mângâiere acordată credincioșilor prin prezența în Biserică a Mântuitorului Hristos, o bucurie și o celebrare a Mântuitorului, care a fost simbolizat în primele veacuri ca *Pește*, literele acestui cuvânt în limba greacă *ICHTIS* – fiind inițialele expresiei „Iisus Hristos Fiul lui Dumnezeu Mântuitorul”. Apoi, Hristos și-a ales apostolii dintre pescari, a asemănat misiunea creștină cu o prindere de pește, așa că peștele are o semnificație teologică remarcabilă în creștinism”¹³⁴.

Biserica Ortodoxă a stabilit pentru creștini patru posturi: Postul Mare (îna-
inte de Sfintele Paști), Postul de Sfinții Apostoli Petru și Pavel, Postul de Sfânta Maria și Postul Nașterii Domnului sau Postul Crăciunului, pe parcursul cărora sunt anumite zile cu *dezlegare la pește*: a) În Postul Mare - de Buna Vestie și Duminica Floriilor; b) în Postul Sfinților Apostoli Petru și Pavel se mănâncă pește la Nasterea Sfântului Ioan Botezătorul (inclusiv dacă aceasta ar cădea în zi de miercuri sau vineri), în zilele de luni, marti și joi dacă se serbează vreun sfânt însemnat, inclusiv miercuri și vineri; b) În Postul Sântămăriei ziua cu dezlegare la pește este Schimbarea la Față. În caz că sărbătoarea Adormirea Maicii Domnului cade într-o zi de post (miercuri sau vineri), atunci se mănâncă pește, iar ”de dulce” se mănâncă a doua zi.; c) În Postul Crăciunului - de Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (inclusiv, în cazul în care această sărbătoare ar cădea în zi de miercuri sau vineri) și în orice zi de luni, miercuri și vineri ale acestui post, în caz că în aceste zile se serbează hramul bisericii. De asemenea, se dezleagă la pește în zilele cu sfinți însemnați: Sfinții Episcopi Amfilohie și Grigorie, Cuviosul Sinisie Mărturisitorul; Sfântul Apostol Andrei cel Întâi chemat. Zile cu dezlegare la pește sunt sâmbetele și duminicile până la 20 decembrie (stil nou)¹³⁵.

Astfel, pe parcursul perioadelor de post, dezlegarea la pește permitea diversificarea regimului alimentar într-o perioadă restrictivă de nutriție. Deosebit de important acest fapt era în cazul în care coincidea cu o situație epidemiologică. Consumul de către țărani a peștelui, într-un astfel de caz, este redat la 1814, deși considerăm că reflectă și situația din anii anteriori. Astfel, la Copcui, în timpul

¹³² Varlaam, *Cazania 1643*, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1943, p. 28.

¹³³ Pr. Ioan Valentin Istrati, *Ce înseamnă expresia „dezlegare la pește” din calendarul orthodox*, pe <http://www.doxologia.ro/viata-bisericii/catehism/ce-inseamna-expresia-dezlegare-la-pested-din-calendarul-ortodox>.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ http://www.ortodoxia.de/html/dezlegare_la_pest.html; sfaturiortodoxe.ro.

unei boli infecțioase, asemănătoare febrei tifoidale, bolnavilor le lipsea pofta de mâncare, dar „...numai cât unii din ei cer pește proaspăt și au o sete mare pentru apă rece”. Ispravnicul menționa că era postul Crăciunului, astfel că țărani refuzau consumul cărnii necesare pentru refacerea sănătății, alimentându-se doar cu mămăligă și fasole. Pentru a înlătura pericolul unei mortalități ridicate, dregătorul a fost nevoit să le găsească „pește proaspăt, numit aici plătică”¹³⁶.

Și pentru călugări, după cum afirmă S. Tabuncic, „peștele era un aliment predilect, mai ales în timpul postului, dar și un aliment obișnuit în timpul anului”¹³⁷. Susținând opinia lui C. Giurescu, precum că călugării se străduiau să-și completeze tainul cu pește cel puțin de două ori pe an - primăvara și toamna, P. Bârnea explică acest fapt prin perioada posturilor de Paști și de Crăciun¹³⁸. În susținerea afirmației este prezentat hrisovul din 17 martie 1490, prin care Ștefan cel Mare permite călugărilor mănăstirii Putna să trimită primăvara și toamna după 3 măji de pește¹³⁹. Același lucru este repetat în 1522, când călugărilor acestei mănăstiri li se permite să ia de pe Dunăre câte trei măji de pește primăvara și toamna¹⁴⁰.

În timpul postului peștele în stare proaspătă era adus și la *curtea domnească*. Dimitrie Cantemir relatează în acest sens: peștii „pe care obișnuiesc să-i aducă vii (păstrăvi, lăstrei și lipani), în fiecă din cele închinare postului, la masa Prințului”¹⁴¹.

Al cincilea factor ține mai mult de consumul crustaceelor, moluștelor, fructelor de mare și produselor exotice. Dacă pentru oamenii de rând crustaceele și moluștele erau o sursă suplimentară de nutriție, în special în timpul restrictiv al postului, dar și în perioadele de foamete, atunci consumul moluștelor, fructelor de mare și produselor exotice de către categoriile înstărite se înscrie în ralierea la modelele occidentale de alimentare și predilecția pentru produse noi, exotice.

Modalități de preparare și conservare a peștilor. Din cauza lipsei cărților de bucate în Țara Moldovei, în perioada examinată, este greu de stabilit exact felurile de bucate preparate din pește. Sursele istorice indică faptul că peștii proaspeți erau consumați după prelucrarea prin fierbere, prăjire sau coacere, dar și conservare prin diverse procedee.

Din relatările lui Paul de Alep, constatăm că se pregătea, cu siguranță, zeamă de pește. Modul de pregătire este descris astfel: „Nu s-a aruncat nimic din el (din morun - n. n.), până și pielea este mai bună decât carnea¹⁴², iar capul este nespun (de bun). ... Când voiam puneam să se gătească din el (din morun - n. n.).

¹³⁶ Ciobanu T., *Organizarea sistemului sanitar și vulnerabilitatea populației Basarabiei la maladii în primii ani după anexare. (1812-1818)*, în *Dialectica necesității și libertății în educație. Conferința științifică internațională „Dialectica necesității și libertății în educație”*, 30 martie – 1 aprilie 2016, Chișinău, 2016, p. 95.

¹³⁷ S. Tabuncic, *op. cit.*, p.35.

¹³⁸ Bârnea P., *op.cit.*, 175; Giurescu C., *op. cit.*, p.17, 186, 225 ș.a.

¹³⁹ DIR A, v. XV, vol. II, București, 1954, p. 143.

¹⁴⁰ DIR A, v.XVI, vol. I, București, 1953, p. 190.

¹⁴¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării ...*, p.149.

¹⁴² Probabil este vorba despre grăsimea de pește.

Puneam apă cu ceapă și șofran într-o oală până ce fierbea, apoi aruncam carnea, și să vezi minune când peștele era fiert, se ridica deasupra o pojghiță groasă de grăsime, căci carnea lui era (pe alocuri) ca untura curată”¹⁴³. Faptul preparării zeamei/ciorbei este dovedită și de vasele de pregătit mâncare, printre care de o răspândire mare sunt oalele de ceramică¹⁴⁴. Cu certitudine că zeama de pește, dar din soiurile de pește de apă dulce, care erau accesibile, dar și costau mai ieftin, era pregătită și de către locuitorii din categoriile sociale mai sărace.

Un alt fel de bucate de pește presupunem că a fost peștele prăjit. Fără îndoială populația cocea peștele pe vatră sau la foc deschis.

Deoarece din carnea animalelor domestice, în special din cea de porc, în Moldova se preparau cârnați, la 20 decembrie 1680, Ioan Hăbășescu scrie, în mod ironic, că în Ajunul Crăciunului nu va prepara din mațe de știucă „ceea ce se chiamă pre numele dumisale lui treti Logofăt de se pun așa...”, fiind vorba de logofătul Cârnaț¹⁴⁵.

Pe lângă modalitățile de preparare a peștelui descrise mai sus, izvoarele relatează trei procedee de conservare a peștelui: *sărarea, uscarea și afumarea*, care asigurau atât păstrarea îndelungată a peștelui, cât și posibilitatea de a fi transportat la distanțe mari. Astfel, misionarul Alessandro Komuleo, la 31 martie 1594, scria cardinalului San Giorgio, că la revărsarea Dunării bălțile se umpleau de tot felul de pește ce se află în acest fluviu, pe care populația îl *sărează*¹⁴⁶. Relatând despre același fluviu, consulul austriac Raicevich subliniază că este o mină necesară de pește rar, care e prins cu mare ușurință, apoi *sărat și afumat*¹⁴⁷. Batogul¹⁴⁸ putea fi servit separat.

Relatând despre revărsările Dunării, venețianul Franco Sivori, secretarul domnului Țării Românești Petru Cercel, descrie modul de afumare a crapilor, folosit în Țara Românească, dar și în Țara Moldovei: „...crapi, care sunt așa de mari și grei, încât pot ajunge să cântărească 80 de livre ...(crapii - n. n.), tăiați în lung, în patru bucăți, sunt sărați și puși la afumat și ies tot așa de buni și de fini ca și șunca”¹⁴⁹.

Despre modul de preparare a peștelui sărat relatează călătorul Paul de Alep, care descrie modul de sărare a morunului, menționând că un morun de talie deplină cântărește ceva mai mult de două sute de ocale. La început un măcelar tăia morunul în bucăți, apoi carnea morunului era sărată și pusă în butoaie: „Carnea am sărat-o noi și am pus-o să stea sub bolovani până s-a scurs apa, apoi am um-

¹⁴³ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie*, p. 432.

¹⁴⁴ Vezi E. Busuioc, *Ceramica de uz comun smălțuită din Moldova (sec. al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1975.

¹⁴⁵ N. Iorga, *Scrisori de boieri*, p. 86.

¹⁴⁶ CSȚR, vol. III, p. 368.

¹⁴⁷ Citat după C. Giurescu, *op.cit.*, p. 115.

¹⁴⁸ Batog - spinare de morun sau de nisetră, sărată și afumată; În opinia lui A. Scriban batog se mai spunea la peștele mare (crap, morun, bacală) uscat ori și afumat. DEX, A. Scriban, *Dicționarul*.

¹⁴⁹ CSȚR, vol. III, p.15-17.

plut cu ea două butoaie mari”¹⁵⁰. Sarea, fiind un conservant excelent, permitea păstrarea îndelungată a peștelui.

A. Scriban, vorbind despre lacherda, susținea că are o carne delicioasă, care „se mănâncă în untdelemn ca sardelele”¹⁵¹, dar putea fi preparată și prin coacere.

O parte din pește era *uscat*. Despre acest mod de preparare și păstrare a peștelui redă călugărul iezuit Mancinelli (1582-1586), care în timpul călătoriei sale pe malurile Dunării a văzut furci de lemn, pe care Giurescu le numește proțapuri¹⁵², pe care se uscau bucăți de morun¹⁵³.

Icrele și modalitățile de preparare și conservare. Printre produsele delicioase de pe masa locuitorilor Țării Moldovei se numărau *icrele* - o „denumire generică pentru ouăle peștilor”¹⁵⁴, obținute atât de la speciile de pești de apă sărată, cât și de la cei de apă dulce¹⁵⁵. Pe lângă valoarea lor nutritivă, icrele sunt un produs folosit în alimentație în timpul perioadelor de post, fapt argumentat și de călătorul francez De Fourquevauls în felul următor: „caviarul și icrele tescuite, mult căutate în Grecia și în țările ortodoxe din cauza posturilor, în care timp nu pot mânca nimic cu sânge”¹⁵⁶.

Izvoarele confirmă prezența tradițională a icrelor pe masa locuitorilor din Țara Moldovei, indiferent de categoria socială din care făceau parte. Icrele intrau în tainul călugărilor de la mănăstiri. Documentele consemnează că din secolul al XV-lea, icrele intrau în categoria produselor donate călugărilor de către domnii Țării Moldovei. La 25 noiembrie 1440, Ștefan II-lea, domnul Țării Moldovei, întărea mănăstirii Neamț două bărbinte de icre¹⁵⁷. La 19 februarie 1446, doamna lui Ștefan voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, dăruia mănăstirii Neamț anual trei cântare¹⁵⁸ de icre negre¹⁵⁹. Prezența icrelor în tainul mănăstiresc se menține pe parcursul întregii perioade cercetate, icrele fiind înscrise la capitolul cheltuieli

¹⁵⁰ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie*, p. 431.

¹⁵¹ A. Scriban, *Dicționarul*.

¹⁵² Citat după C. Giurescu, *op.cit.*, p. 257.

¹⁵³ CSȚR, vol. II, îngrijit de M. Holban (red. responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970, p. 524.

¹⁵⁴ în expresii: „*salată de icre* = icre (de crap, de hering, de scrumbie, de știucă) emulsionate sub formă de spumă albă, cu adaos de diverse ingrediente (ceapă tocată, măsline, ardei iute); *icre tarama* = icre de chefal sau ton, conservate sub formă de pastă sărată, de culoare roz-oranj, respectiv salata făcută din acestea; *caviar roșu* = icre mari de până la 7 mm diametru, de culoare roșie, preluate de la o specie de somon din Oceanul Pacific (*Oncorhynchus keta*), utilizate ca și caviarul; *icre negre* sau *caviar* = icre preluate de la sturioni (morun, cegă, păstrugă ș.a.)”. A. M. Gal, *Dicționar gastronomic explicativ*.

¹⁵⁵ В. Н. Голубев, О. И. Кутина, *Справочник технолога по обработке рыбы и морепродуктов*, СПб, 2003, p. 224-233.

¹⁵⁶ Citat după C. Giurescu, *op.cit.*, p. 257.

¹⁵⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 77; DRH A. Moldova. Vol. 1. 1384-1448, București, 1975, nr. 212, p. 298.

¹⁵⁸ Cântar - „o unitate de măsurat comună celor trei țări românești, având în Transilvania o altă mărime decât în Țara Românească și Moldova; greutatea unui cântar unitate de măsurat era de 44 de ocale, adică de 55,968 kg”. N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 259, 263.

¹⁵⁹ N. Iorga, *Acte și documente referitoare la istoria românilor*, I, București, 1885, p. 88; DRH, A. vol.1, nr. 262, p. 372.

ale mănăstirilor. Astfel, în 1742 la mănăstirea Neamț s-au cheltuit „6 pt pentru 1 ocă” de icre negre¹⁶⁰.

Categoriile mai sărace de locuitori consumau, probabil, icrele tarama, cu mămăligă, acest fel de nutriție fiind menționat de către călătorii străini¹⁶¹.

În sursele timpului icrele erau deosebite după culoare (icre negre și icre roșii), după speciile de pește (icre de chefal, icre de morun, icre de știucă etc.) sau după modul de preparare (icre tescuite, icre moi etc.).

Se știe că icrele negre provin de la peștii din familia Acipenseride: morun, nisetru, păstruga, cega¹⁶². În documentele și sursele narative ale timpului icrele negre sunt adesea întâlnite sub numele de *caviar*. Specialiștii în arta culinară susțin că de la morun se obțin icrele negre cele mai valoroase, cu bobul foarte mare, de 3, 3 - 4 mm diametru, de culoare cenușie-neagră¹⁶³. Relatând despre produsele piscicole din Moldova, călătorii străini adeseori remarcă peștii din care se extrăgeau icrele. Astfel, călătorul John Newberrie relatează: „Numele celor trei pești din icrele cărora se face acest caviar sunt: nisetru, morunul și mersenne”¹⁶⁴. Călugărul iezuit Giulio Mancinelli a observat că dintr-un morun „mare cât omul” se putea obține aproximativ „un butoiș de caviar”¹⁶⁵. Cantitatea mare de caviar obținută din morun este remarcată și de Paul de Alep. În contextul descrierii modului de pregătire a morunului, călătorul susține că era „totul pe dinăuntru ...plin de caviar”¹⁶⁶.

Icrele puteau fi consumate în stare proaspătă și/sau sărată, fiind prelucrate în mod special – icre moi, sărate, tescuite etc.¹⁶⁷ În 1585, relatând despre cantitate mare de sturioni pescuiți în Țara Moldovei, De Fourquevauls constata că acest număr mare era utilizat doar pentru a obține icrele din care se prepară „caviarul și icrele tescuite”¹⁶⁸, ceea ce confirmă diferența în modul de preparare - caviarul, icre proapete sau puțin sărate și icrele tescuite.

¹⁶⁰ *Sămile mănăstirilor din țară pe anul 1742* publ. de I. Bogdan, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol.1, București, 1915, p. 244.

¹⁶¹ *CSȚR*, vol. X partea 1, p. 441; *CSȚR*, vol. X, partea 2, p. 980, 1278.

¹⁶² „Icrele negre sunt foarte valoroase din punct de vedere nutritiv și al proprietăților senzoriale și conțin 45-48 % proteine, 11-32 % lipide și 1,3-4,5 % cenușă (raportări la substanța uscată). Lipidele conțin cantități apreciabile de vitamina A și D. Icrele de morun au bobul cel mai mare ($\phi = 0,6$ cm), sunt mai puțin grase, dar sunt superioare ca gust și aspect. Icrele de nisetru au bobul de dimensiuni medii ($\phi = 0,3-0,4$ cm) au culoarea mai închisă decât cele de morun și sunt mai grase decât acestea. Icrele de păstrugă au bobul cel mai mărunț, dar conțin cantități mai mari de proteine și lipide decât icrele de morun și nisetru. În general, calitatea icrelor în cadrul aceleiași specii depinde de sezonul în care a fost pescuit peștele; toamna, iarna și, în special, primăvara icrele au valoare mai mare și se pot prelucra mai bine (pieleța este mai rezistentă)”. <http://proalimamente.com/peste-sarat-conservarea-pestelui-sarare/>

¹⁶³ A. M. Gal, *Dicționar gastronomic*.

¹⁶⁴ *CSȚR*, vol. 2, p. 516.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 524.

¹⁶⁶ Paul din Alep, *op. cit.*, p. 431.

¹⁶⁷ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 3, Chișinău, 1972, p. 44.

¹⁶⁸ Citat după C. Giurescu, *op.cit.*, p. 257.

Modul de preparare a icrelor în Țara Moldovei a fost descris de călătorul englezul John Newberrie și de Paul de Alep. Astfel, călătorul englezul John Newberrie, în timpul vizitării localității Tomarova (Reni - n. n.) în 1582, menționa detaliat toate etapele de preparare a icrelor și enumera ustensilele necesare: „Icrele ... trebuie scoase în întregime din pește și apoi tăiate puțin cu un cuțit și, astfel, sărate bine trei zile și trei nopți, puse într-un butoiș sau hârdău¹⁶⁹, cu o gaură dedesubt pentru ca apa sărată care iese din icre să poată să se scurgă. Și după ce au trecut aceste trei zile, ei le iau și le spală foarte bine cu apă proaspătă până ce sarea din ele e curățată de tot. Și după aceea le pun în butoișe pe alte trei zile și ele trebuie călcate cu picioarele curate, de asemenea trebuie făcută o gaură sub butoiș pentru ca să se scurgă apa. Și apoi se pun câteva pietroaie mari deasupra, pentru ca să le îndese bine și să le întărească. Și după ce au trecut aceste trei zile se scoate fundul și se pune altul nou (negăurit). Și astfel pot fi transportate prin întreaga lume. ... Cel mai bun timp al anului pentru a-l pregăti este iunie și iulie”¹⁷⁰. Acest mod de preparare se numește tescuire¹⁷¹.

Modul de sărare a icrelor negre este remarcat și de Paul de Alep, care compara prelucrarea alimentară a caviarului cu cea a peștelui, fiind sărat și pus în butoaie, doar că aceste butoaie erau de alt tip¹⁷². Vorbind despre pregătirea morunului călătorul menționează: „Domnul fie laudat, nicio fărâmbă din pește nu se pierde, ... căci burta lui și totul pe dinăuntru era plin de caviar, pe care l-a scos și l-a așezat pe o tăblie mare, apoi deasupra altă tăblie, iar între ele puneau sare, apoi peste tăblia a doua puneau un bolovan mare ca să se scurgă sângele și apa de culoare albastră. După ce se usca, astfel îl așezau în butoaie”¹⁷³. Astfel, călătorii descriu detaliat două moduri de sărare a icrelor: sărarea și plasarea sub teasc direct în butoi și modul de sărare și uscare între table.

Călătorul francez Jean Baptiste Tavernier, care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea vizitează Chilia, a semnalat și el modurile de preparare a icrelor de morun: „cei mai mulți moruni, ale căror icre se pregătesc tescuite sau moi”¹⁷⁴. Considerăm, totuși, că icrele negre erau parte a rației alimentare a categoriilor mai înstărite.

O claritate în modurile de preparare a icrelor a fost făcută de Gr. Antipa, care susține că icrele de morun și nisetru se preparau în mai multe feluri în dependență de sezon: toamna și primăvara când icrele sunt ajunse la completa lor

¹⁶⁹ Hârdău - vas făcut din doage de lemn, dintre care două pot fi mai lungi și găurite, servind ca toarte, folosit la păstrarea sau la transportarea lichidelor; ciubăr (care ține dela 4—6 cofe). L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. VI, București, 1929, DEX, NODEX

¹⁷⁰ CSTR, vol. II, p. 516.

¹⁷¹ „Icrele negre tescuite. Materia primă în acest caz o constituie icrele cu bobul mic sau cu pielea slabă. Aceste icre se sărează într-o saramură saturată cu temperatura de 30...40°C, timp de 2-3 min. Cantitatea de saramură trebuie să fie de 6-8 ori mai mare decât cea de icre”. <http://proalimente.com/peste-sarat-conservarea-pestelui-sarare/>

¹⁷² Paul din Alep, *Jurnal de călătorie*, p. 431.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 432.

¹⁷⁴ Citat după C. Giurescu, *op.cit.*, p. 90-91.

desvoltare, se preparau *icre moi* sau *icre dulci*, *icre puțin sărate*, iar vara, când sunt mici și puțin rezistente, se preparau *icre tescuite*. Icrele moi se separau cu un ciur și se prelucrau cu sare bună măcinată cât mai fin - vara se puneau până la 50 gr la un kg, iar iarna numai 10-20 gr¹⁷⁵. Apoi se curățau cu o mică măturică. Vara se mai puneau și în saramură, se treceau prin priboi în ciubăr, unde erau lăsate să absoarbă sarea necesară pentru ca să poată rezista 3, 4, 20 de zile, etc. Din sărămură se treceau prin ciur să se scurgă bine și apoi se puneau în vas¹⁷⁶. Icrele tescuite erau icrele care se treceau prin sită și se puneau în saramură cu ghiață pentru o jumătate de oră, apoi se scurgeau pe o sită și se puneau într-un sac mic de pânză, se da la teasc, care se strângea din ce în ce mai tare și încă peste o jumătate de oră icrele erau gata¹⁷⁷.

De la peștii de apă dulce, precum știuca sau crapul, puteau fi extrase *icrele tarama*¹⁷⁸, pentru conservare fiind prelucrate cu sare. Descriind modul de extragere și preparare al icrelor de știucă și crap în secolul al XIX-lea, Gr. Antipa subliniază că icrele scoase erau puse într-o covățică sau într-un butoiăș pentru a li se scoate pelițele cu un făcăleț. Icrele se băteau bine „cum se bate smântâna când se alege untul”, după care boabele selectate se sărează și se pun în butoiășe¹⁷⁹. Cu siguranță acest mod de preparare a icrelor era utilizat și în secolele anterioare. Însă cercetătorul subliniază că icrele tarama sunt „icrele dela celelalte specii de Ciprinoide - afară de cele de mreană” amestecate, fiind considerate un produs de calitate inferioară¹⁸⁰.

Crustacee, moluște și fructe de mare. În afară de pește și icre, meniul alimentației tradiționale a populației din Moldova era diversificat cu **crustacee și moluște**. Crustaceele comestibile erau reprezentate prin racul de râu (*Astacus astacus*), indigen pentru spațiul românesc, care trăiește în râuri, dar lipsește din munții înalți și zona de câmpie¹⁸¹, și racul de lac (*Astacus leptodactylus*), indigen, prezent în râurile mari, lacuri, heleșteie etc¹⁸², fiind apreciat pentru carnea

¹⁷⁵ Grigore Antipa, *Diferitele moduri de conservare și preparare a peștelui și derivatelor sale* (din Grigore Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916. pp. 700- 712), în *La masă cu oamenii Deltei. O cartografiere a practicilor gastronomice*. Coordonat de Monica Stroe și Bogdan Iancu, București, 2012, p. 52.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 53.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 54.

¹⁷⁸ „Icrele tarama reprezintă icrele care sunt extrase din specii de pește de apă dulce (cu excepția icrelor de mreană și somn care nu sunt comestibile), precum și icrele de crap și de știucă nesaturate. Aceste icre se sărează cu 10-14 % sare în butoiășe de lemn, timp de 3 zile, în primele 24 ore trebuind să existe posibilitatea de scurgere a saramurii formate (se slăbesc cercurile de sus ale butoiășului și, prin spațiile dintre doage, de scurgere saramură). Butoiășele sunt apoi completate cu icre de aceeași calitate, sunt închise și menținute timp de 5 zile în picioare, apoi sunt culcate o perioadă de 2-3 luni (primăvara) și 5-6 luni (toamna)”. <http://proalimente.com/peste-sarat-conservarea-peștelui-sarare/>

¹⁷⁹ Grigore Antipa, *Diferitele moduri*, p.53-54.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ L. Pârvulescu, *Ghid ilustrat pentru identificarea speciilor de raci din România*, Oradea, 2009, p. 24.

¹⁸² *Ibidem*.

lui gustoasă¹⁸³. Racul, având un abdomen inelat, cu cinci perechi de picioare, dintre care cea din față este în formă de clește, cu ajutorul cărora apucă hrana, este acoperit cu o carapace tare, de culoare neagră-verzuie.¹⁸⁴ Pentru a putea fi consumați, racii erau fierți sau fripți, astfel că carapacea devenea roșie, de aici a provenit expresia populară *Roșu ca racul* (sau *ca un rac fiert*), care desemnează o persoană foarte roșie la față sau care a roșit¹⁸⁵.

Racii erau consumați de toate categoriile de populație. Consumul frecvent se explica prin accesibilitate și prin posibilitatea consumului în post, racii fiind considerați a fi un aliment de post, întrucât nu au sânge.

Consumul racilor s-a menținut pe întreaga perioadă cercetată, fapt demonstrat și printr-un raport din 26 iulie 1816 al Serdăriei Orhei, adresat președintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei și guvernatorului Ekaterinoslavului Ivan Hristoforovici Calagheorghe despre starea ținutului Orhei, în care se menționează un obicei mai vechi prin care sătenii din satul Răculești furnizau în timpul postului raci: „șă al triile sat Racuri cari în vremea postului aduce raci. ...ci numai dopă un învechit obicei cari însuș lăcuiitorii acelor sati mărturisăsc că l-au apucat de 40 ani trecuți și mai ales racarii însuș prin însămnata lor îndatorire să numesc pân acum cu numile satului lor Răculești”¹⁸⁶. Documentul este important din mai multe unghiuri: 1) prin evidențierea consumului de raci în post; 2) prin numirea persoanelor care se îndeletniceau cu prinderea sau cu vânzarea racilor – răcarii. L. Șeineanu afirmă că răcarii erau scutelnici, obligați să aducă câte 100 raci pe săptămână¹⁸⁷; 3) prin reliefaarea denumirii care fără îndoială provine de la îndeletnicirea sătenilor și specializarea lor.

În același context, presupunem, se înscriu și unele hidronime, care vin să sublinieze prezența/bogăția racilor în ape. Astfel, la 30 iulie 1708, în contextul stabilirii hotarului satului Stănilești al vornicului Iordache Ruset este pomenită balta Racile: „...cu hotarul Hudicenilor la mijlocul șesului și de acolo șesul în gios pân(ă) la balta ce se c(h)iamă Racile, care iaste hotarul Stârpenilor”¹⁸⁸. Am putea presupune că denumirea bălții Racile, dar și denumirea râului Racovăț din nordul Moldovei își au proveniența de la mulțimea de raci.

Racii se consumau și la mănăstiri. În cheltuieliile mănăstirii Sfântul Spiridon din 1778 la capitolul culesul viilor se înregistrează 66 bani pentru „raci în 4 zăle de săc”¹⁸⁹, astfel confirmându-se alimentarea cu raci în post, iar călugării

¹⁸³ DEX.

¹⁸⁴ DEX.

¹⁸⁵ L. Șeineanu, *Dicționar*.

¹⁸⁶ T. Ciobanu, *Contribuții documentare privitoare la administrația locală din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2010, nr. 3-4, p.73-74; *Instituții administrative locale în Basarabia (1812-1838). Documente și materiale*. Chișinău, 2011, p. 40.

¹⁸⁷ L. Șeineanu, *Dicționar*.

¹⁸⁸ *Documente hușene*, vol. II (1648-1880), întocmit de Costin Clit, Iași, 2013, p. 68.

¹⁸⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Volumul VII. Acte interne (1771-1780)*. Iași, 2005, p. 508.

mănăstirii Aroneanu de lângă Iași au cumpărat raci și i-au pus în iaz alături de „cinci sute de pești lini, caraș(i), coștrăși, crapi...”¹⁹⁰, ceea ce demonstrează consumul cotidian al racilor în alimentație.

Racii erau serviți la mesele organizate cu ocazia unor anumitor înțelegeri. Astfel, în 1804 la desemnarea hotarelor moșiei Rusii Fundul din ținutul Bacău și Fundul din ținutul Neamț se fac anumite cheltuieli pentru masă, printre care și „25 parale pe raci”¹⁹¹.

Moluștele, în mare parte, sunt reprezentate prin scoici, dar și prin melci. Scoică este „numele dat mai multor specii de moluște care au corpul moale, ocrotit de două valve calcaroase, de obicei cenușii, care formează scheletul extern al animalului”¹⁹². *Unio*¹⁹³ este scoica de râu, un gen de scoici comestibile care trăiesc pe sub malurile adânci ale râurilor. *Anodonta* este scoică de baltă (sau *de lac*), un gen de scoici comestibile care trăiesc de obicei în mărul apelor stătătoare sau cu un curs liniștit. *Ostrea edulis* este scoică de mare, numită și stridie, o specie de moluscă lamelibranhiată comestibilă, cu valvele inegale, care trăiește fixată pe stânci în mările calde și temperate¹⁹⁴.

Scoicile, la fel ca și racii, erau folosite în alimentație de toate categoriile de populație. Astfel, într-o locuință din așezarea medievală Siret „s-au găsit două valve care aparțin genului *Unio*”, ceea ce confirmă consumul moluștelor de către orașeni¹⁹⁵.

Printre resturile alimentare de la conacul de la Călinești, județul Botoșani au fost remarcate cochiliile de scoici¹⁹⁶. Cercetătorul Sergiu Haimovici susține că boierii de la Călinești preferau asemenea delicatese, sub impactul influenței occidentale din acea perioadă. În același timp, cercetătorul presupune că scoicile au fost servite doar la mese festive, cu invitați din Occident, fiind necesară o preparare specială, pentru a satisface gusturile alimentare ale oaspeților, care

¹⁹⁰ Documente privitoare la istoria orașului Iași. Volumul VIII, p. 555

¹⁹¹ Buletinul Comisiei istorice a României, vol. 4, București, 1925, p.136.

¹⁹² DEX.

¹⁹³ L. Șăineanu, Dicționar.

¹⁹⁴ DEX.

¹⁹⁵ L. Bejenaru, C. Tarcă-Hrișcu, Date arheozoologice din așezarea medievală Siret, în Arheologia Moldovei, XIX, 1996, p.311. Utilizarea în alimentație a moluștelor pe teritoriul istoric al Moldovei încă din perioada bronzului târziu este confirmată arheologic în stațiunea Gârbovăț-Zahareasca, partea de nord a Câmpiei Tecuciului, așezare ce aparține culturii Noua. Printre resturile alimentare ale așezării au fost descoperite 18 valve a scoicii de râu *Unio* de „trei specii diferite: *U. pictorum*, *U. crassus* și *U. tumidus*”. În așezarea Ciobruciu din lunca Nistrului au fost identificate resturi ale *Unio tumidus*, care în opinia lui Victor Chișliaruc poartă urmele distrugerii artificiale, ceea ce demonstrează utilizarea lor în alimentare. S. Haimovici, Materialul faunistic de la Gârbovăț. Studii arheozoologice, în Arheologia Moldovei, XIV, 1991, p.153-154; B. Кишлярук, Литолого-фациальный анализ пойменных отложений Днестра в районе поселения Чобручи и его использование в палеогидрологических реконструкциях, în Revista Arheologică, s.n., vol. III, nr. 1-2, 2007, p. 378.

¹⁹⁶ S. Haimovici, Studiul unor resturi animale, p.11.

utilizau în alimentație flamelibranhiate, în special stridiile, nu și pe cele comune, precum în Moldova. În sit au fost descoperite „17 valve de *Unio* întregi și alte șase resturi; între cele întregi 16 aparțin speciei *Unio pictorium* și una la *Unio crassus*, cea de a doua fiind de altfel, mai puțin comună chiar și în natură”.

În opinia cercetătorului S. Haimovici, nu rămâne nicio urmă de îndoială că scoicile de la Călinești au fost culese de pe malul albiei Siretului. Totodată presupune că pentru un prânz „o persoană ca să se sature trebuie să folosească cam 25-30 de exemplare”. Deoarece scoicile descoperite erau mari și aproximativ de o mărime, conchide că „au fost adunate nu cu hurta, ci doar cele mari, folosite desigur pentru a li se folosi conținutul cărnos”¹⁹⁷.

Stridiile constituiau un produs de import, fiind menționate în tarifele vamale ale Moldovei, precum cele enumerate, printre alte alimente, în Tariful vamal din 1 ianuarie 1796¹⁹⁸.

Totuși, reieșind din cele expuse mai sus, dacă la curțile boierești, bucătarul, pe lângă „necesitatea de diversificare a meniului obișnuit, urma să asigure unul mai deosebit”¹⁹⁹, constatăm că pentru populația din categoriile sociale mai sărace scoicile constituiau un suport adăugător de hrană.

Pe lângă consumul racilor și scoicilor, sursele prezintă informații privind utilizarea în alimentație a *gasteropodelor* (melcii) și a *chelonienilor* (broaște țestoase). Abia în secolul al XVIII-lea, Maria del Chiaro afirma că românilor le era „scărbă să mănânce broaște, broaște țestoase și melci”²⁰⁰, dar, deja la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Franz-Josef Sulzer susținea că melcii „sunt consumați de țărani în zilele de post”²⁰¹. Deși suntem de acord cu opinia Oliviei Senciuc-Borcea precum că „dezgustul pentru melci a fost depășit, consumul devenind obișnuit nu doar de către domni, dar și de către țărani, fiind o modificare la nivel mental, apoi de gust”²⁰², totuși, considerăm că pentru boieri mai curând este vorba de o raliere la moda occidentală, iar pentru țărani – o sursă suplimentară de nutriție în special în condițiile de foamete etc. și s-a păstrat pe întreaga perioadă cercetată, fiind o tradiție alimentară în spațiul românesc²⁰³.

În ceea ce privește consumul de bucate preparate din broasca țestoasă, reieșind din informația oferită de Sulzer, care menționa că „broasca țestoasă

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași. Volumul X. Acte interne* ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2008, p. 1-6.

¹⁹⁹ S. Haimovici, *Studiul unor resturi animaliere*, p.11.

²⁰⁰ *CSȚR*, v. VIII, îngrijit de M. Holban (redactor responsabil), M. M. Alexăndrescu Dersca-Bulgaru, P. Cernovodeanu București, 1983, p. 378.

²⁰¹ *CSȚR*, vol X, p. 459.

²⁰² Vezi O. Senciuc Borcea, *op.cit.*

²⁰³ Resturile alimentare din așezarea Gârbovăț demonstrează consumul melcului de talie mica *Cepae* „specific zonelor umede și umbroase” și a broaștei țestoase de lac *Emys orbicularis*, „specie caracteristică apelor stătătoare sau lin curgătoare” încă din perioada bronzului târziu. S. Haimovici, *Materialul...*, p.154.

e adunată de negustori greci pentru Transilvania și Occident²⁰⁴, este clară o orientare spre moda occidentală. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Ioan Cantacuzino primește de la Galați 30 broaște țestoase, care sunt procurate de Anastasache serdarul²⁰⁵, probabil, pentru o ceremonie, dar poate și pentru comercializare.

Printre alimentele utilizate în nutriție de categoriile înstărite ale populației, inclusiv clerul, se număra și *caracatița* (*Octopus vulgaris*), un „animal marin din încrengătura moluștelor, de talie mare, cu corpul oval și cu opt brațe puternice prevăzute cu ventuze”²⁰⁶. Iordache Golescu o descria astfel: „O jiganie dă mare, cu multe picere și lungi, ca ale păianginelui, și pe fieștecare picior are o mulțime dă găurice ca niște ochi”²⁰⁷. A. Scriban afirma că se comercializa în formă uscată, având de obicei mărimea de 40-50 cm, însă uneori se întâlneau și exemplare de 2-3 metri²⁰⁸. Date despre consumarea caracatiței sunt înregistrate în secolul al XVII-lea. Călătorul Paul de Alep, aflându-se în prima săptămână din Postul Mare la mănăstirea Galata, a fost martorul poruncii domnului țării dată bucătarului de a aduce la mănăstire, pe lângă alte produse, „un sac de caracatiță uscată”²⁰⁹. În acea perioadă prețul 1 ocale de caracatiță uscată era „un guruș real”²¹⁰.

Deoarece caracatița era un produs alimentar importat, prezența ei se remarcă în tarifele vamale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Caracatița este trecută în lista Tarifelor vamale din 1761-1764²¹¹, apoi în Catastiful vamal din 1765, unde pe lângă caracatiță sunt menționați și *calamarii*²¹² *tucino*²¹³. Prezența caracatiței pe piețele orășenești din Moldova este dovedită și de foaia de târguală din 26 septembrie 1766 întocmită la Galați²¹⁴. La 24 decembrie 1792 în Iași se putea găsi caracatița și lacherda²¹⁵.

Documentele indicau mai multe tipuri de carne de caracatiță, presupunem în dependență de calitate: bună, melidon etc. În *Nartul prețurilor orașului Iași pentru 1792* prețul pentru 1 oca de caracatiță bună constituia 2 lei 20 parale, iar

²⁰⁴ CSȚR, vol X, p. 459.

²⁰⁵ N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777, după socotelile cronicarului Ioniță Canta*, București, 1928.

²⁰⁶ DEX.

²⁰⁷ I. Golescu, cit. după Giurescu, *op. cit.*, p.28.

²⁰⁸ A. Scriban, *Dicționarul*.

²⁰⁹ Paul din Alep, *Jurnal de călătorie*, p. 202.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 200.

²¹¹ *Documentaare privitoare la istoria orașului Iași. Volumul VI, Acte interne (1726-1740)*, ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2004, p. 335-349.

²¹² Moluscă marină comestibilă, asemănătoare cu sepie, cu înotătoarele scurte și triunghiulare, și având în jurul gurii zece tentacule. *Dicționar de neologisme*, București, 1986; *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, 2002.

²¹³ Gh. Ghibănescu, *Catastihul vămilor Moldovei 1765*, în Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, fascicoul 2, 1922.

²¹⁴ D. Furnică, *Din istoria comerțului la români, mai ales băcănia*, București, 1908, p. XXVI-XXVII.

²¹⁵ *Documentaare privitoare la istoria orașului Iași. Volumul IX*, ed. de Ioan Caproșu, Iași, 2007, p. 119-120.

pentru 1 oca de caracatiță melidon-1 leu²¹⁶. Probabil, consumul cărnii de caracatiță se înscrie în tendința generală de orientare la moda occidentală.

* * * * *

Tradiția populară a reținut mai multe expresii legate de pescuit și consumul peștelui, ceea ce vine să confirme atât importanța peștelui în rația alimentară a populației din Țara Moldovei, cât și importanța pescuitului în viața economică: „*A fi cu borșul la foc și cu peștele în iaz* = a se lăuda înainte de izbândă, a face planuri cu privire la un lucru înainte de a-l poseda; *Asta-i altă mâncare de pește* = asta e cu totul altceva; *Peștele de la cap se împute* (= corupția începe de la cei mari, de la cei de sus); *Cât ai zice pește* = foarte repede; *A tăcea ca peștele* (sau *ca un pește*) = a nu spune nicio vorbă, a nu scoate un cuvânt, a păstra tăcere completă; *A trăi (sau a se simți etc.) ca peștele în apă* = a trăi bine, a se simți la largul său; a-i merge bine; *A trăi (sau a o duce, a se zbate etc.) ca peștele pe uscat* = a duce o viață foarte grea; a face eforturi disperate (și zadarnice); *Când o prinde mâța pește* = niciodată; *Peștele mare înghite pe cel mic* (= cei mici, slabi, neputincioși sunt prada celor puternici); *A se zbate ca peștele pe uscat* = a se lupta neputincios cu ceva; a o duce greu²¹⁷.

* * * * *

În **concluzie**, o imagine completă asupra subiectului alimentației populației din Țara Moldovei cu produse piscicole și fructe de mare se poate forma coroborând informațiile documentelor, expunerile călătorilor străini, sursele arheologice și lingvistice cu cercetările istoriografice, care pe lângă menționarea și constatarea faptului de donație a locurilor cu heleșteie, bălți sau a locurilor pentru construcția lor, de scutiri vamale sau de remarcare a ustensilelor, descriu alimentele prezente pe masa locuitorilor Țării Moldovei, iar în unele cazuri și modul de preparare. Sursele din secolele XV- începutul secolului al XIX-lea demonstrează consumul frecvent al peștilor și al altor produse piscicole în alimentația locuitorilor din Țara Moldovei. Putem presupune că în satele din zonele dunărene, de pe malurile râurilor mari, ale lacurilor, în special cele specializate, peștele constituia alimentul de bază. Peștele putea fi utilizat în calitate de component al ciorbelor, dar și ca fel de bucate separat, fiind copt, prăjit, sărat sau afumat. Alte feluri de bucate erau preparate din icre, raci și moluște. Produsele piscicole, moluștele și crustaceele completau meniul sărac al țăranilor, constituind o sursă suplimentară de nutriție, importantă în timpul postului, care era urmat cu sfințenie, dar posibil și în timp de foamete. Utilizarea fructelor de mare și a produselor exotice în meniul boierilor, demonstrează schimbări la nivel mental, orientarea spre moda occidentală, care totodată completa și diversifica meniul acestora .

²¹⁶ Nartul prețurilor orașului Iași pentru 1792, în Bogdan N., *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșean*, Iași, 1925 p. 70; *Documentaare privitoare la istoria orașului Iași. Volumul IX*, p.119-120.

²¹⁷ I. A. Zane, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, Ediția Anastatică. Vol. I-X, Editura Scara, 2004; DLRLC; DEX.

Alexandru Furtună*

CONSIDERAȚII PRIVIND FISCALITATEA ȘI PRESTAȚIILE ÎN ȚARA MOLDOVEI (CU REFERINȚE LA ȚINUTUL IAȘI)

In this article is presented the general picture of Romanian medieval taxation; the institution and functioning of the fiscal apparatus and of the system of setting and levying of the taxes; description of different categories of taxpayers; characterization and classification of taxes, etc.

Keywords: Iasi Land, taxation, duties, taxpayer, dues, reform, treasurer, chancellor, register.

Pentru început, menționăm că cele mai multe documente privind fiscalitatea și prestațiile, în ținutul Iași, se referă la satele mănăstirești**. Numărul documentelor privitoare la obligațiunile locuitorilor din satele boierești este destul de redus.

În continuare, punând la bază studiile autorilor consacrați¹, precum și

* **Alexandru Furtună**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM

** A se vedea: A. Furtună, *Imunități fiscale și judiciare acordate de domnie satelor mănăstirești din ținutul Iași*, în *Revista de Etnologie și Culturologie*. Volumul XX, Chișinău, 2016, p. 56 – 63.

¹ R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*. Tomul I. *De la origini până la 1834*, București, 1907; Vasile C. Nicolau, *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*, Bârlad, 1913; Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, Vol. III. *Procesul de aservire feudală a satelor devălmașe*, București, 1965; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1971; idem, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (secolele XIV-XVIII)*, în *Studii: Revista de Istorie*, 1965, nr. 4, p. 895-912; idem, *Principalele amenzi din Moldova în timpul orânduirii feudale (secolele al XV-lea – al XVIII-lea)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, VI. 1969, p. 159-175; idem, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în *Cercetări istorice* (Serie nouă), VII. Iași, 1976, p. 123-158; idem, *Dărilor personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dărilor în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359-1741) (I)*, în *Cercetări istorice* (Serie nouă), XI. Iași, 1980, p. 299-323; idem, *Dărilor în Moldova de la întemeierea statului și până la 1741 (II)*, în *Cercetări istorice* (Serie nouă), XII-XIII. Iași, 1981-1982, p. 317-341; idem, *Dărilor în Moldova de la întemeierea statului și până la 1741 (III)*, în *Cercetări istorice* (Serie nouă), XIV-XV. Iași, 1983-1984, p. 152-171; A. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, p. 291-295; idem, *Considerațiuni asupra categoriilor de țărani în Moldova veacului al XV-lea*, în Alexandru I. Gonța, *Studii de istorie medievală*, Texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan Gorovei. Cu un cuvânt introductiv de Ioan Caproșu. Iași, 1998, p. 55-72; V. Mihoarea, *Obligațiile locuitorilor dependenți, rumâni și vecinii, față de vistierie*, în *Studii. Revista de Istorie*, 1972, nr. 1; M. Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei*, Iași, 2000; idem, *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea: văcăritul, cunița, alămul și cornăritul*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, VI-VII. 1979-1980, p. 149-161; idem,

documente ce țin de istoria unor localități din ținutul Iași, vom zăbovi asupra următoarelor aspecte ale problemei luate în discuție:

1. Caracteristica generală a fiscalității medievale românești;
2. Vistieria și cămara;
3. Aparatul fiscal;
4. Categoriile de contribuabili;
5. Sistemul de impunere și percepere a dărilor;
6. Clasificarea dărilor;
7. Scurtă caracteristică a unor dări;
8. Categoriile de locuitori din ținutul Iași, eliberate de prestații (conform recensămintelor din anii 1772-1773, 1803).

Acestea fiind spuse, prezentăm, în ordinea respectivă, aspectele problemei enunțate mai sus.

1. Caracteristica generală a fiscalității medievale românești

Încă înainte de formarea statelor feudale, Țara Românească și Moldova, în cadrul nucleelor statale ce le-au precedat – cnezate și voievodate – locuitorii dădeau conducătorilor acestora anumite dări în natură și prestau în folosul lor anumite munci. De o organizare fiscală propriu-zisă, cu un anumit sistem de obligații, nu se poate vorbi decât după întemeierea statelor medievale românești, în secolul al XIV-lea.

Veniturile statului, la începuturile sale, au provenit, în general, din domeniul domnesc (obligațiile țăranilor dependenți din satele aflate pe moșia dom-

Gorștina de oi în Moldova în secolele XV-XVIII, în Suceava. *Anuarul Muzeului Județean*, VIII, 1981, p. 243-255; idem, *Gorștina (desetina) de porci în Moldova în secolele XV-XVIII*, în Suceava. *Anuarul Muzeului Județean*, X, 1983, p. 455-470; idem, *Contribuții la cunoașterea politicii fiscale a domnilor moldoveni în secolele XVII-XVIII*. *Folăritul*, în *Codrul Cosminului*, Seria nouă, nr. 1 (11), 1995, p. 87-95; idem, *Aspecte ale fiscalității din Țara Moldovei. Prelevări fiscale din unele produse păstorești*, în *Codrul Cosminului*, Seria nouă, nr. 6-7 (16-17), 2000-2001, p. 111-121; idem, *Aspecte ale fiscalității în Țara Moldovei în epoca ștefaniană*, în *Codrul Cosminului*, Seria nouă, nr. 10 (20), 2004, p. 63-68; idem, *Realități fiscale din Țara Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Glasul Bucovinei*. *Revistă trimestrială de istorie și cultură*, nr. 1, 2006, p. 37-44; idem, *Aspecte privind relațiile dintre stăpânii de moșii și țăranii în Moldova (secolul al XVIII-lea)*, în *Codrul Cosminului*, Seria nouă, nr. 12 (22), 2006, p. 43-51; Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărănimia din Principatele Române în secolele XVI-XVI. Privire sintetică*, în *Studii și materiale de istorie medie*, Volumul XI. București, 1992, p. 9-19; idem, *Țărănimia din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în *Revista de Istorie*, 1979, nr. 12, p. 2285-2301; Fl. Constantiniu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și articole de istorie*, XX. București, 1972, p. 28-35; D. Dragnev, *Țara Moldovei în epoca luminilor (Aspecte din istoria socio-economică, politicii interne și culturii în secolul al XVIII-lea)*, Chișinău, 1999; idem, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Chișinău, 2012, p. 187-213; A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău, 2008; T.G. Bulat, *Starea țăranimii moldovene supt ocupația rusească (1808)*, în *Arhivele Basarabiei*, nr. 4, 1929, p. 24-25 etc.; *Istoria dreptului românesc*, Vol. I. Responsabil de volum, prof. univ. dr. docent V. Hanga, București, 1980 etc.

nească), din dări ocazionale ale supușilor cu anumite prilejuri (ridicarea unor cetăți, a unor lăcașuri de cult), din plocoane la praznice, sărbători mari, nunți în familia domnitoare ș. a., apoi din vămi și din amenzi. Până spre sfârșitul secolului al XIV-lea, domnia poate face față cheltuielilor statului, curții domnești, domnului și familiei sale cu aceste venituri neregulate, denumite în acte cu termeni generici: mile, milostenii, munci, venituri domnești. La sfârșitul secolului al XIV-lea, dar mai cu seamă la începutul secolului următor, aceste venituri, dări în natură, munci sau amenzi încep să devină regulate și să capete denumiri proprii. Ele se vor numi în actele vremii: vama oilor, vama porcilor, găletărit, iliș, vinărici, dijmărit, cositul fânului, oaste, jold, cărături, podvoade, gloabe; iar în termeni generici, dăjdii și slujbe. Primele constau în zeciuiala din vitele mici, din cereale, vin, miere, pește, celelalte fiind diferite munci cerute de domnie.

Necesitățile de apărare a teritoriului țărilor române, a independenței lor în fața unor atacuri străine, au creat la începutul secolului al XV-lea, o obligație nouă, în bani, a locuitorilor, numită *bir* în Țara Românească și *dare* în Moldova; curând ea s-a generalizat și a căpătat un caracter permanent. Ca și în alte părți, apariția în țările române a impozitului regulat și permanent trebuie pusă în legătură cu înființarea armatei regulate, la rândul ei, legată de războaiele de la sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea. Având în vedere necesitățile de apărare a țării, domnia, atunci când acordă imunități, scutiri de dări și slujbe, nu renunță aproape niciodată, la bir și la oaste în favoarea privilegiaților, cum o face cu unele obligații în natură și în muncă, ceea ce arată importanța celor dintâi pentru stat. Se poate afirma astfel că impozitul în bani la români s-a născut sub imperiul întreprinderilor militare, al cerințelor războaielor de apărare a țării.

În ambele state române lucrurile stau la fel, cu un decalaj de două-trei decenii de întârziere în Moldova, pentru această epocă de început a fiscalității românești. Începând cu mijlocul secolului al XV-lea, în cele două state, Țara Românească și Moldova, sistemul fiscal este aproape identic².

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, întrucât nivelul producției și schimburilor comerciale era restrâns, dările, taxele și amenzile s-au perceput cu deosebire în produse naturale, pe care impozabilii le realizau în gospodăriile proprii³.

După pierderea independenței statului, domnii, pentru a face față numeroaselor sume de bani pretinse de turci, au făcut eforturi ca să fie introduse un număr mare de impozite. Cei care au suportat în special și uneori în mod exclusiv asemenea obligații au fost, după cum scria, în 1971, N. Grigoraș, membrii claselor exploatare, și prea puțin, sau deloc, membrii celor privilegiate. Chiar Dimitrie Cantemir (citat de N. Grigoraș – A.F.) ne informează că din cauza numeroaselor impozite, pe care erau obligați să le plătească, țăranii moldoveni ajunseră să fie considerați ca cei mai săraci din lume⁴.

² *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 327-328.

³ M. Lazăr, *Realități fiscale din Țara Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, p. 41.

⁴ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 105.

În general, domnii moldoveni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea nu au ținut seama de sărăcia populației, atunci când se puneau în discuție încasarea dărilor. Din cauza aceasta țărani, mai ales, fugeau din sate, emigrau sau se răsculau⁵.

Începând mai ales cu secolul al XVIII-lea, pentru a opri emigrarea unei părți a populației, în special din cauza exploatării fiscale, s-a căutat un nou sistem de impunere („ruptă”, detalii vezi mai jos – A. F.), mai echitabil, cuantumul dărilor urmând a fi fixat către vistierie în înțelegere cu contribuabilii sau cu stăpânii acestora⁶ (este vorba de reforma fiscală a lui Antioh Cantemir aplicată în 1700 – A. F.).

O altă reformă de simplificare a sistemului fiscal este cea efectuată de către domnul Constantin Mavrocordat.

Astfel, Constantin Mavrocordat ia o serie de măsuri fiscale în ambele țări în cursul anilor 1739-1741. Ansamblul lor este socotit ca reforma sa fiscală. Mai întâi dă dispoziții de executare a unor recensăminte a gospodăriilor birnice, apoi, după consultarea stărilor, ia măsurile fiscale socotite corespunzătoare. În esență, ele sunt aceleași pentru ambele țări, aplicate în 1740 în Țara Românească, și, în toamna anului 1741, în Moldova, și anume;

- 1) Scutirea de dări a mănăstirilor, clerului și a marilor boieri.
- 2) Desființarea dărilor socotite ca mai grele și dereglatoare pentru economia țării: văcăritul (cunița) și pogonăritul.
- 3) Desființarea privilegiilor fiscale ale unor bresle administrative ca armașii, aprozii, vistierniceii, ceașii etc., care vor fi trecute la dări cu țara. Se mențin unele bresle de negustori străini.
- 4) Desființarea merticelor și conacelor pentru dregătorii fiscului care, primind leafă de acum înainte, își vor plăti întreținerea.
- 5) În locul multiplelor dări de repartitie se instituie o singură dare anuală în bani, de 10 lei, cu o răsura de 60 de bani, plătită în patru sferturi, de fiecare sfert dându-se câte 100 de parale și 5 parale răsura (adică 315 bani pe trimestru). Pe fiecare sat zloțașii vor arunca un număr de „hârtii” de câte 105 parale la fiecare sfert, după numărul gospodăriilor din sat. În interiorul satului însă, banii se cisluiu de către bătrâni după puterea fiecărui contribuabil, ținându-se seama, cum spune și hotărârea domnească, de puterea lor economică. La cisluire să nu se amestece nici zloțașii, nici vornicii sau vătămanii, ci numai locuitorii satului, care își vor face cisla între dânșii.
- 6) Se fixează un domiciliu fiscal fiecărui contribuabil, interzicându-se părăsirea lui.
- 7) Se desființează principiul solidarității fiscale, interzicându-se zloțașilor să ia banii birului de la un om pentru altul.
- 8) Se contopește cămara cu vistieria.

⁵ *Ibidem*, p. 106.

⁶ *Ibidem*, p. 128.

Dările de cotitate se mențin toate, mărindu-li-se cuantumul. Tot acum se măresc și taxele vamale și se ridică prețul la arendarea ocnelor de sare (...).

Din totalul veniturilor statului, în toată orânduirea feudală, o parte infimă mergea pentru satisfacerea intereselor publice. Cea mai mare parte a sumei *se împărțea* între domnie, boieri și turci. Astfel, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, veniturile statului se repartizau astfel: domnia 45%, turcii 30% și boierii 25%. Cu timpul, în secolele XVII-XVIII, partea cedată turcilor crește, iar în Transilvania va fi preluată de autoritățile habsburgice care s-au dovedit a nu fi mai puțin rapace în materie fiscală⁷.

Recensământul fiscal ordonat de C. Mavrocordat urmărea, așadar, conform lui Fl. Constantiniu, redobândirea de către vistierie a contribuabililor care se sustrăgeau, cu complicitatea mării boierimi, obligațiilor fiscale; programul fiscal al domnului era darea în dajde a tuturor poslușnicilor de drept sau de fapt.

Pentru a dezarma opoziția boierilor, Constantin Mavrocordat a fost constrâns să facă unele concesii, din care s-a născut instituția scutelnicilor (...). Boierimea va reuși însă să eludeze măsurile domnești și să păstreze deopotrivă pe vechii poslușnici alături de noii scutelnici⁸.

Astfel, după cum scrie N. Grigoraș, încercările lui Constantin Mavrocordat de a ușura pe cât posibil sarcinile fiscale al populației neprivilegiate, prin lichidarea abuzurilor administrative, a corupției dregătorilor și chiar a desființării unor dări, nu au fost acceptate și nici aplicate de domnitorii care i-au urmat⁹.

Sarcinile fiscale, îndeosebi ale populației neprivilegiate, se înmulțesc și devin și mai împovăraătoare, odată cu începerea războaielor ruso-turce. Politica de jaf, conform lui A. Agachi, promovată de ruși față de Principatele Române, în timpul războiului din 1806-1812, nu era o noutate, populația autohtonă, începând cu războiul din anii 1736-1739, a cunoscut-o în mai multe rânduri (...). Aceeași situație s-a perpetuat și în timpul războiului din 1768-1774, când armata rusă era comandată de generalul P. A. Rumeanțev și baronul de Elmpt. La distanță aproape de trei sferturi de veac este o diferență de cantitate: armata din 1739, de 20 000 de soldați, nu se compară cu cei 33 000 de soldați intrați în Principate în 1806, nici cu cei 140 000 de soldați din noiembrie 1808 și 180 000 de la începutul anului 1810¹⁰.

În anii de ocupație (1806-1812 – A.F.), locuitorii Principatelor au fost obligați să accepte rechiziții gratuite de provizii, furaje, lemne, mijloace de transport, la dispoziția trupelor fiind puse menzilele, materiale de construcție pentru construirea și repararea cetăților, podurilor și bacurilor peste râuri, clădirilor pentru

⁷ *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 530-351.

⁸ Fl. Constantiniu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și articole de istorie*, XX. 1972, p. 31.

⁹ N. Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în *Cercetări istorice* (Serie nouă), VII. Iași, 1976, p. 157.

¹⁰ A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău, 2008, p. 357, 358.

spitale, magaziiilor, șoproanelor, grajdurilor, cuptoarelor pentru coacerea pâinii, construirea fiolei fluviale de la Dunăre și fortificarea cetăților, instrumente de lucru, forță de muncă (cărăuși, cosași, meșteri, pahonți, salahori ele). A fost asigurat transportul unor enorme cantități de provizii, furaje, lemne pentru încălzire și pregătirea bucatelor, materiale de construcție și a altor poveri militare, a unui număr mare de bolnavi și prizonieri. A fost impusă încartiruirea gratuită a militarilor în casele locuitorilor în sezonul rece, încălzirea camerelor ocupate de ei și asigurarea hranei calde de către proprietarii caselor în schimbul unei mici plăți sau chiar în mod gratuit, ceea ce provoca pagube materiale și suferințe fizice și morale locuitorilor, datorită, mai ales, comportamentului brutal și abuzurilor militarilor.

A fost anulat haraciul și dările adunate în folosul Porții, celelalte impozite fiind, însă, păstrate și majorate. Au fost introduse impozite noi, extraordinare. Atitudinea autorităților țariste față de categoriile sociale ale locuitorilor Principatelor era neunivocă. Inițial, la rechiziții, dări și prestații erau impuși doar birnicii, negustorii, meseriașii și preoțimea. Erau scutiți boierii, supușii străini și locuitorii din categoria rufeturilor: scutelnicii, mazilii, ruptașii, neamurile, poslușnicii „care aveau privilegii la prestarea impozitelor de stat”, unii dintre aceștia prestând diverse munci și dări în folosul boierilor și înaltului cler.

Creșterea efectivului armatei ruse și majorarea cantităților de bunuri materiale necesare aprovizionării acesteia, a determinat eliminarea multor scutiri. Au fost impuși la rechiziții, dări și prestații și locuitorii din categoria rufeturilor, iar după numirea lui M. I. Kutuzov comandant-șef al armatei, și supușii străini. Odată cu numirea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni exarh al Principatelor și mitropolit al Moldovei, clerul a fost scutit de impozite și dări. În ciuda promisiunilor din Manifest, țarul Alexandru I a cerut să fie impuși la rechiziții și boierii, dar care totuși, cu unele excepții, și-au păstrat privilegiile. Păstrând privilegiile boierimiei și clerului, autoritățile țariste urmăreau consolidarea influenței Rusiei în Principate¹¹.

În contextul celor enunțate mai sus, se înscriu pe deplin informațiile ce se conțin într-un document de la 3 august 1808, intitulat „Arătare pentru stare lăcuitorilor și a sămănăturilor dă la fiecare ținut” (Tutova, Suceava, Soroca, Hotărniceni, Orhei, Putna, Greceni, Herța, Bacău, Neamț, Roman, Codrul, Cârligătura, Hârlău, Tecuci, Hotin, Fălciu, Vaslui, Botoșani, Dorohoi, Eși, plus olaturile – A.F.). În documentul respectiv, cu referință la ținutul Iași, se spune: „Stare lăcuitorilor ținutului acestui esti foarte proastă din mulțame havalelilor, din perire vitelor de iarnă și altile, facire fânului împărătesc le-au căzut pre cu multă greutate. Alijveriş nu au lăcuitorii: dare banilor nu le esti cu greutate sămănătoare. S'au ivit și boala în vite la șasă sate. Sămănăturile sânt puțâni o samă din transele să află mai buni iar ce mai multă parti să află foarti proasti. Lăcuitorii fân pentru viteli lor cei mai multă vor să rămăi a nu ave. De prin sate au

¹¹ A. Agachi, *op.cit.*, p. 363-364.

lăpsăt până acum la 48 oameni, strunchinate sânt toate satile și mai vartos cele din drumul trecerii oștilor cum și acele din prejurul orașiolui. Ceri trebuința a li să faci mângâieri și ușurări sămțătoari căci nu vor pute lupta mai mult și poate să-s răsăpască”¹².

Așadar, odată cu declanșarea războaielor ruso-turce, populația Țării Moldovei a fost supusă unei fiscalități excesiv de împovărătoare. Nu în zadar, în unul din cântecele populare se afirmă: „Mai bune turc păgân, / Decât rus creștin”.

2. Vistieria și cămara.

Rolul principal în materie fiscală, în tot timpul orânduiri feudale, după cum scria în 1971 N. Grigoraș, l-au avut domnii sau locțiitorii lor. Astfel, doar cu aprobarea domnului se puteau introduce impozite noi, care împreună cu cele vechi se percepeau, la datele fixate, numai de la locuitorii indicați de el. În continuare, N. Grigoraș afirmă că puterea discreționară a domnilor în materie de impunere și percepere a dărilor se observă și din faptul că în documentele interne vistieria este denumită ca fiind a „domniei”, nu a țării (...). După 1 aprilie 1631 din documentele interne dispare denumirea de „vistieria domniei”, rămânând doar acea de vistierie. Totuși, deși domnii aveau venituri personale, vistieria țării era obligată să le plătească datoriile făcute la Constantinopol. Când plecau din țară sau erau maziliți, ca să nu se știe ce venituri au realizat, câți bani au putut pune deoparte, domnii luau sau distrugeau registrele vistieriei¹³.

În legătură cu cele enunțate mai sus, e necesar de subliniat că vistieria constituie instituția centrală și cea mai importantă în organizarea fiscală și financiară a statului medieval românesc. Aici se concentrează toate datele de constatare privitoare la contribuabili și la materia impozabilă, de la vistierie pleacă toate dispozițiile de repartitie a dărilor, aici se strâng sumele impuse și tot aici se ține evidența cheltuielilor. Ea este inima finanțelor statului. Deși născută din necesități interne, în procesul de organizare a statului, vistieria poartă un nume străin, cel bizantin de (...), care, la rândul lui, provine din latinescul *vestis* (haină); avea semnificația de loc de păstrare a veșmintelor de preț ale conducătorilor.

Creată foarte probabil odată cu formarea statelor, sub o formă mai rudimentară, vistieria, având toate elementele unei instituții bine organizate, este atestată documentar atât în Țara Românească, cât și în Moldova la începutul veacului al XV-lea. După apariția dării în bani, a birului, și a generalizării lui, vistieria capătă o însemnătate și mai mare, creându-se un sistem fiscal bine orânduit.

La vistierie se strângeau veniturile statului, rezultate mai ales din dările de repartitie, adică din dările ce vizau și se aruncau pe întreaga avere a contribua-

¹² T. G. Bulat, *Starea țărănimii moldovene supt ocupația rusească (1808)*, în *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 4, p. 33. Vezi și: *Documente privind istoria Moldovei sub ocupație militară rusă (1806-1812)*. Selecție și prefață de A. Agachi, I. Varta. Selecție de V. Constantinov, L. Svetlicinii, T. Varta, Chișinău, 2012, p. 98.

¹³ N. Grigoraș, *Instituții feudale...*, p. 105, 107, 108, 109.

bililor. Dregătorul aflat în fruntea vistieriei s-a numit la începutul secolului al XV-lea **protovistier**, iar apoi, pe toată durata societății medievale, **mare vistier**¹⁴.

În vremea lui Ștefan cel Mare sunt amintiți cinci vistieri: Stanimir (1457-1458), Iuga (1459-1479), Chiracole (1479-1484), numit și Chiracol sau Chiracolea, Boldur (1485-1491) și Isac (1491-1503). Marele vistier era asistat de un anumit număr de subalterni și slugi sau agenți. Este vorba pentru perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea de vistierul de rangul al doilea și de agenți fiscali existenți la nivelul unităților administrativ-fiscale (sate, târguri, ocoale și ținuturi), însărcinați cu perceperea dărilor de la impozabili. În câteva cazuri sunt pomeniți concomitent câte doi vistieri: Iuga și Chiracole, Boldur și Isac, Isac și Jeremia¹⁵.

Încă din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, locul, funcția și atribuțiile vistiernicului au fost definitiv stabilite. În sfatul domnesc vistiernicul este plasat de obicei după spătar, fiind urmat de postelnic, ceașnic, stolnic și comis (...). Marele vistiernic lucra sub controlul domnului și al membrilor sfatului domnesc. Domnul numai dacă voia ținea seama de sugestiile marelui vistiernic și ale membrilor sfatului în materie de creare a unor noi obligații fiscale¹⁶.

De rând cu vistieria, a funcționat și **cămara** – instituție particulară, proprietate a domnului țării. Fără îndoială, este mai veche decât vistieria, ea avându-și originea în veniturile de pe propriul domeniu al voievodului. Numele provine de la latinescul **camera**. În fruntea cămării domnești se afla **marele cămăraș**. Documentar ea este atestată în Țara Românească cam odată cu vistieria, iar în Moldova, puțin mai târziu.

Cămara domnească era alimentată la început din veniturile de pe domeniu, din cele de la ocne, din vămi și din amenzi; din secolul al XVI-lea înainte – mai cu seamă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea – acestora li se adaugă și veniturile provenite din dările de cotitate: oierit, dijmărit, goștină, vinărici ș.a. Ade-sea, unii dintre domni, în dorința de a-și mări avutul personal, mai treceau de la vistierie la cămară și unele din dările de repartitie ale anumitor sate sau anumitor categorii fiscale, de obicei dintre slujitori.

Veniturile vistieriei erau menite a servi necesități publice de apărare a țării, de întreținere a oastei și cetățitorilor, a curții, de a achita obligațiile bănești către puterile suzerane, de a plăti, mai târziu, lefurile dregătorilor ș.a. Veniturile cămării erau destinate domnului și familiei sale (...).

În realitate, domnii țărilor române, și mai cu deosebire cei fanarioți, cheltuiau deopotrivă pentru țară ca și pentru ei banii vistieriei, dar prea arareori dădeau din banii cămării în treburile țării, având de regulă grijă să și-i recupereze.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, unii domni au unificat cele două instituții, vistieria și cămara erau găzduite în încăperi ale palatului domnesc.

¹⁴ *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 329-330.

¹⁵ M. Lazăr, *op. cit.*, p. 40.

¹⁶ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 214-215.

Banii numărați erau așezați în pungi cu sume fixe, iar acestea, păstrate în lăzi bine ferecate¹⁷.

3. Aparatul fiscal

În fiscalitatea românească medievală se constată existența unui aparat fiscal dezvoltat și bine organizat. În fruntea ierarhiei fiscale se afla marele vistier, dregător important în cadrul sfatului domnesc (detalii vezi mai sus – A. F.). În subordinea marelui vistier, dar făcând parte tot din aparatul central, apar vtorii și tretivistierul, ca și mulți logofeți și dieci de vistierie.

Dacă la început birarii erau cei care se ocupa-u de toate operațiunile legate de dările de repartiție, mai târziu apar organe anumite pentru fiecare dare și chiar pentru fiecare operațiune fiscală. Astfel, în secolul al XVI-lea se pot distinge ca organe de constatare creștătorii (rizateli), pererubnicii și perepisnicii; ca organe de impunere există birarii de județ, samnicii, zlotașii; ca organe de percepere, birarii (birceii), și dăbilarii (în Moldova). Pentru importanța funcției birarilor (dăbilarilor) ca și pentru intensitatea activității depuse, numele lor devine termen generic pentru dregătorii fiscali. Celor de mai sus li se adaugă și organele de constrângere, aprozii și armașii, cu sarcina de a sili pe contribuabili la plata dărilor prin orice mijloace.

Rosturi fiscale au și anumiți slujitori; ei au în paza lor pe birnici, pentru ca aceștia să nu-și părăsească domiciliul fiscal și să fugă în țară sau peste hotare. Sarcini în legătură cu veniturile statului au și vistierniceii, iar cu cele particulare, ale domnului, cămărășeii și stolnicii. Dregătorii fiscali care se ocupau de alte dări, îndeosebi de cele de cotitate, ca și de munci și slujbe, poartă de obicei numele obligației: găletari, ilișari, fumari, cincizeciari, tălerași, sulgeri, oieri, dijmari, deseatnici, goștinari, vinăriceni, gărdurari, olacari, răbotnici, podvodari etc.¹⁸.

Informații prețioase privind funcționarea aparatului fiscal domnesc în Țara Moldovei, găsim la H. H. Stahl. Conform acestui autor, în general, satele devălmașe, așa cum am mai arătat, nu pot fi fiscalizate decât prin procedeul cislei, adică al responsabilității solidare a colectivității sătășii, organ răspunzător fiind în satele libere obștea însăși, iar în satele aflate sub stăpânirea boierească boierul local (detalii vezi mai jos – A. F.).

Pentru executarea pe teren a fiscalității domnești era însă necesar ca domnia să-și organizeze un aparat fiscal oarecare, menit să țină contact direct cu satele și, la nevoie, să pună în funcție mijloace de constrângere **manui militari** (...).

În ce privește procesul de funcționare și specializare a slujbașilor fiscali domnești, documentele de scutire ne dau informații destul de multe, afirmă H. H. Stahl, deși greu sistematizabile.

Cu toate rezervele impuse de neclaritatea documentelor, putem totuși încerca, scrie în continuare H. H. Stahl, să grupăm diverșii slujbași în mai multe categorii, potrivit rostului lor.

¹⁷ *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 330.

¹⁸ *Ibidem*, p. 341-342.

Sunt mai întâi, așa cum am văzut, slujbașii domnești cu sarcini generale de priveghere a drepturilor domnești, denumiți cu termeni generali de boieri, dregători, slugi domnești. Faptul că ei sunt citați până târziu în documentele de scutire ca unii care se pot amesteca în viața satelor, pretinzând achitarea drepturilor domnești ne arată că orice boier putea primi din partea domniei mandate temporare sau atribuții permanente, cu conținut variat, printre care și cele de executări fiscale, de asigurare a liniștei polițienești, de judecată, și aplicare a amenzilor.

Alături de aceștia apar însă și dregători cu slujbe mai precizate, cu rosturi mai limitate și cu o poziție mai clară, într-o ierarhie administrativă pe cale de formare.

Mai semnificativi însă pentru determinarea conținutului drepturilor domnești sunt cei din al căror titlu rezultă specializarea lor în urmărirea unui anumit drept domnesc.

Sunt astfel, în primul rând, slujbașii având drept principală sarcină să asigure colectarea și transportul bunurilor colectate pe care domnia le preia din producția satelor, cum sunt „găletarii”, „vameșii”, „vameșii de oi”, „vameșii de porci”, „goștinarii de porci”, „vameșii de albine”, „vinericerii”, „stolnicii de baltă”, „desetnicerii”, „ilișarii”, „creștătorii desetinelor de vaci”, „sulgerii de oi și vaci”, „stolnicii pentru găini” etc. Li se pot adăuga cei care, de la o anumită vreme încoace, au sarcina încasării sumelor de bani, cerute fie ca răscumpărare a altor obligații, fie direct ca impozit bănesc propriu-zis („birari”, „cei pentru 50 de aspri”, „creștătorii de în seamă” etc.).

Deopotrivă cu aceștia sunt slujbașii care asigură executarea corvezilor și a muncilor diverse pretinse de domnie, ca, de pildă, „cei ce trag la munci domnești”, „osluharii”, „povodnicarii”, „finarii”, „cei ce trag la sare” etc. Un loc special trebuie dat acelui funcționar domnesc care are grija trimerii la oaste a țăranilor, îndatorați cu slujba militară („trăgătorii la oaste”).

O categorie deosebită o constituie aparatul de judecată și de penalizare (dușegubinari, globnici etc.).¹⁹

4. Categoriile de contribuabili

În feudalismul românesc, conform autorilor tratatului „Istoria dreptului românesc” (1980), *categoriile fiscale* sunt identice cu clasele și categoriile sociale, cu stările. Se poate afirma că obligațiile fiscale, raportate la categoria socială a contribuabililor, sunt invers proporționale: cu cât cineva se afla mai sus în ierarhia feudală, cu atât era supus la mai puține obligații fiscale. Pe toată orânduirea feudală, baza fiscală a statului românesc o constituie masele populare.

Marii boieri, mănăstirile și clerul înalt, până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, beneficiau de privilegii fiscale, de scutiri de dări totale sau parțiale. După această dată, sunt supuse la unele dări și aceste categorii.

¹⁹ H. H. Stahl, *op.cit.*, p. 72, 75-76.

Categoriile sociale de mijloc (curtenii, slujitorii, târgoveții, preoții de mir) beneficiau și ei, dar în mai mică măsură, de unele scutiri de dări sau de un sistem fiscal mai avantajos.

Țărănimea este supusă tuturor dărilor.

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în ambele țări, fiscul împarte populația în două mari categorii: a) *breslele fiscale*, categorie eterogenă, care reunea peste 30 de grupuri social-economice și b) *birnicii*, categorie care cuprindea țărănimea. Deosebirea dintre ele consta în numărul și greutatea sarcinilor fiscale pe care le suportau: mai puține – între 3 și 15 – și mai ușoare la bresle, mai multe – între 35 și 40 – și mai grele la birnici. Criteriile care au stat la baza împărțirii în grupuri fiscale sunt foarte diferite: economice, sociale, militare, administrative, teritoriale și chiar după origine. Astfel, marii boieri, deși au aceleași funcții social-economice, sunt împărțiți în două bresle, după criterii administrative: cei cu slujbe și cei fără slujbe. Negustorii sunt divizați pe bresle după origine (români, evrei, armeni etc.).

În Moldova, situația se prezintă asemănător (cu Țara Românească – A. F.); astfel, repartitia dării pe vitele mari, la 1741, arată următoarea situație: 1) marii feudali și mănăstirile suportau 6%; 2) boierimea de țară (mazilii) suportau 4%; 3) preoții de mir, 3%; 4) țărănimea birnică 86%; țiganii, 1%.²⁰

5. Sistemul de impunere și percepere a dărilor

În tot timpul orânduirii feudale, scria (în 1971) N. Grigoraș, operațiile de impunere și percepere a dărilor au fost dirijate și controlate cu multă atenție de către domnitor. Când se punea problema introducerii unui impozit nou sau să se grăbească încasarea celor obișnuite, domnitorii se consultau cu membrii sfatului domnesc, dar luau și singuri orice măsuri în acest sens.

Ținuturile, orașele, împreună cu ocoalele și satele, au format adevărate unități teritorial-fiscale, fiind luate în evidența vistieriei cu numărul locuitorilor impuși la dări. În vistierie fiecare unitate teritorială își avea registrul propriu – catastiful, din care se extrăgeau copii, care se înmânau agenților fiscalului. De aceea, acești slujitori sunt indicați că-și îndeplineau sarcina potrivit „scrisorilor” sau catastifelor vistieriei (...).

Pentru a se asigura încasarea dărilor, s-a introdus în Moldova pe lângă răspunderea individuală și cea colectivă a locuitorilor din cele mai mici unități teritoriale, adică a satelor. Astfel, înainte de începutul fiecărui an fiscal se deplasa la fața locului slujbași ai vistieriei, care comunicau dregătorului local totalul sumei dărilor și termenele până la care trebuiau depuse.

După comunicare urma cisluirea, adică repartizarea cotei parte, cuvenită fiecărui locuitor, cotă care nu era egală, cuantumul ei fixându-se după starea materială a fiecărui contribuabil. Deci, cislă, cu sensul de cotă parte, era în funcție de totalitatea dărilor, a sumelor care reveneau unei unități administrative, sat

²⁰ *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 335-336.

sau oraș. Evident că în timpul operației de cisluire, cei însărcinați cu o asemenea operație se puteau deda la abuzuri, înscriind locuitorii mai bogați în categoria celor săraci și invers (...). Cisla nu includea numai dările în bani, ci și pe acelea care, în mod obișnuit, se dau în natură, ca: sulgiul, untul, ceara etc. (...).

Potrivit instrucțiunilor vistieriei, pentru locuitorii care nu puteau plăti, ca și pentru cei fugiți, plăteau cei rămași pe loc (...). Impunerea prin cislă nu s-a aplicat mecanic, pe întreg cuprinsul țării și tuturor categoriilor de locuitori impozabili. Astfel, încă la începutul secolului al XVII-lea, unor țărani așezați în seliște sau în slobozii s-a acceptat o impunere deosebită, după o înțelegere prealabilă cu vistieria ²¹.

În cazul în care locuitorii unui sat nu erau în stare să plătească cisla (cota parte), proprietarul altei localități se obliga să achite acei bani. În schimb, după efectuarea acestei tranzacții, locuitorii scăpați de datorie, dar intrați în vecinie, erau transferați în satul „binefăcătorului” lor.

Astfel, la 25 septembrie 1631, o parte din locuitorii satului Glăvănești, țin. Iași, au venit înaintea unor boieri „din curtea domnească a mării sale” și „s-au jeluit noao cu mare jalobă pentru orânduiala cislei, zicând înainte noastră cum că ei sunt scriși la vistieria domniei sale doi bani și giumătate, și le este lor mare greotăte, și nu pot să plătească; și s-au rugat ei prietenului nostru, spătarului Ciogolea, cu mare umilință, ca să plătească pentru dâșii acei doi bani și giumătate, pentru toate dabilele, câte vor fi pe toată țara într-un an, și **ei să se dee supuși să-i fie vecini lui în toată viața lor** (subl. n. – A. F.).

Iar prietenul nostru, Pătrașco Ciogolea, s-au sculat și s-au pricipit înainte noastră, ca să plătească pentru dâșii, pentru toate dabilele, doi bani și giumătate, ce se află scriși în vistieria domniei mele, și pentru iliș, și pentru sulgi în toată viața lor.

Pătrașco Ciogolea spat(a)r, **să dee în anul acesta pentru acești doi bani și giumătate cu iliș și sulgi, și cu toate dabilele, adică 160 # (ughi – A.F.) ungu-rești, și s-au priimit vecinii de mai sus-scriși să se mute în satul spătarului Pătrașco Ciogolea, în Berevoiești** (țin. Iași – A. F.) (subl. n. – A.F.).

Pentru care și noi, dacă am văzut între dâșii tocmla lor cea de bună voie, și de la noi încă am făcut prietenului nostru, spătariului Ciogolea, acest al nostru înscris să-i fie lui drept mărturie până când își va face întărituri domnești²².

Ca urmare, la **8 octombrie 1631**, domnul Moise Movilă face „Întăritură spătarului Petrașco Ciogolea pentru vecinii ce s-au mutat din satul Glăvănești în satul lui, Berehovești”. În documentul respectiv se spune: „Deci, dar domnia mea, dacă am văzut pre acești oameni că **dintr-a lor bunăvoie s-au plecat de a fi vecini** (subl. n. – A. F.), și domnia mea încă am dat și întărit boierului nostru, drept aceea, acești vecini, ce scriem mai sus, să fie și de la domnia mea mai sus scrisului

²¹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 126, 127, 128.

²² *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova. Volumul XX (1629-1631). Volum întocmit de I. Caproșu, C. Burac. București, 2011, p. 665.

boierului nostru, spătarului Pătrașco Ciogolea, drepti vecini și uric, și întăritură cu tot venitul nestrămutat niciodinioară, în veci. Și altul să nu să amestece”²³.

La 17 octombrie 1640, domnul Vasile Lupu dă și întărește „boierului nostru mai sus scris Pătrașco Ciogolea fost logofăt, acești vecini mai sus scriși, ca să-i fie lui și de la domnia mea, drepti vecini, lui și copiilor lui, și **uric de întărire**, cu tot venitul neclintit niciodată în veci”²⁴.

Astfel, după cum scrie Șt. Ștefănescu și D. Mioc, căderea în dependență a multor sate se făcea pe două căi: fie că moșnenii se vindeau vecini, toată obștea, iar cu banii luați își achitau obligațiile fiscale, fie că boierii înșiși achitau dările direct domniei și, ca urmare, conform legii țării, intrau în stăpânirea satelor pe care le-au plătit de biruri²⁵.

În anumite situații, locuitorii unui sat erau nevoiți să suporte cîsla în alt sat, unde nu locuiau. Doar intervenția domnului putea redresa chestiunea în cauză. Spre exemplu, ca urmare a jăluirii locuitorilor satului Cărapușeni către domnul Vasile Lupu, este emisă următoarea hotărâre: „Adică cum au venit înaintea domniei mele omeani din Cărapușeni, de ținutul Hotinului, de s-au jăluit domniei mele pre sat pre Dinjenii de ținutul Iașilor, dzicînd înaintea domniei mele că **le oprescu pîinea și alte bucate ce au ei acolo, pen<tru> niște cislă ce au avut ei acolo. Deci, domniia mea am lepădat acea cislă acelor omini din Cărapușeni ce au avut ei cislă în Dingeni și le-m pus cislă la Cărapușeni** (subl. n. – A. F.). Deci, Dinjenii să aibă a le da acelor omini din Cărapușeni tot ce le vor hi oprit și să nu aibă treabă Dinjenii cu acei omini din Cărapușeni pre cît vor fi scriș(i) la catastiv în vistierul domniei mele. Mai multă jalobă să nu vie la domnia mea”²⁶.

Începînd mai ales cu secolul al XVIII-lea, conform lui N. Grigoraș, este introdus sistemul impunerii prin înțelegere. Această înțelegere, concretizată într-o fișă de impunere personală („pecetluitură” – A. F.), întărită cu sigiliul domnesc, s-a numit **ruptă**. Prin noul sistem, introdus pentru prima oară în întreaga țară în anul 1700, generalizat, toți contribuabilii urmau să plătească dări potrivit stării lor materiale. Suma totală a impozitelor urma să fie achitată în patru rate trimestriale (...).

Denumirea de „ruptă” apare la 31 ianuarie 1662, iar cea de „ruptași” dată locuitorilor, care formau o anumită categorie fiscală, fiind înscriși în registre speciale se generalizează de-abia la 1 august 1732 (...).

Când vistieria sau domnii pretindeau că nu se putuse încasa toate sumele, se adăugau așa-zisele năpăști la „pecetluituri” (...). În afara „pecetluiturilor”, legate

²³ *Ibidem*, p. 676-677.

²⁴ *Ibidem*, Vol. XXV (1639-1640). Volum întocmit de N. Ciocan, D. Agache, G. Ignat și M. Chelcu, București, 2003, p. 463.

²⁵ Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărănimea din Principatele Române în secolele XIV-XVI. Privire sintetică, în Studii și materiale de istorie medie*, Vol. XI. B, 1992, p. 15.

²⁶ DRH. A. Moldova. Vol. XXIV (1637-1638). Volum întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, 1998, p. 448-449.

de recensământul fiscal ordonat de fiecare domnitor nou, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea se constată că, odată cu verificarea periodică, poate că anuală, pe teren a catastifelor, vistieriei, fiecare locuitor impozabil primea câte o „hârtie” pentru care trebuia să plătească o sumă fixă de bani (...).

Pentru ca locuitorii impozabili să-și poată plăti numeroasele dări, care li se pretindeau, s-a luat măsura ca acestea să fie grupate, iar perceperea lor să se facă la date fixe. Fiecare grup de dări s-a numit, începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, „orânduială”. Din informațiile existente se înțelege că dările grupate se plăteau trimestrial. Totodată, orânduială se putea numi și orice impozit care se încasa separat (...).

Constantin Mavrocordat a dispus, în anul 1741, fixând și suma dărilor, ca locuitorii s-o plătească în patru sferturi. Însă, chiar în același an, după cum se exprimă Ion Neculce (citată de N. Grigoraș – A. F.), „înglotindu-se cheltuielile”, a încasat șase sferturi. Ulterior, numărul sferturilor a crescut vertiginos, atingând chiar cifra de cincizeci, după care însă s-a stabilizat la 12.

Deși, intenția domnitorului Antioh Cantemir de a se introduce plata eşalonată a dărilor locuitorilor, pentru a le putea suporta și achita mai ușor, a fost transformată de urmașii săi într-un nou mijloc de spoliere al contribuabililor²⁷.

6. Clasificarea dărilor

Dările au avut totdeauna caracteristici comune, după care pot fi clasificate, ca de exemplu forma de plată (în bani sau natură), dar și după destinație: 1) cele destinate vistieriei sau întreținerii curții domnești, 2) cele din care se plătea tributul, alte sume cerute de Poartă sau destinate demnitarilor turci, precum și costul obligațiilor de aprovizionare al Constantinopolului, armatelor și diferitelor garnizoane turcești.

Sub formă de dări în natură se strângeau toate produsele necesare întreținerii curții domnești, ca: cereale, carne, vin, miere, ceară, său etc. În cazuri grave sau de extremă urgență, în special în timp de război, se făceau rechiziții de alimente, animale și mijloace de transport. Criteriul de împărțire a dărilor în directe și indirecte se poate aplica și în evul mediu. Contribuabilii impuși la plata dărilor directe se înscriau în registre speciale, cu specificarea sumei de plată către vistierie, iar cele indirecte se încasau sub formă de taxe aplicate pe bunurile de consum, cu ocazia comercializării lor.

Unul din principiile generale care a guvernat în organizarea fiscală a orânduirii feudale a fost lipsa generalității, uniformității și echității de impunere. Boierimea, clerul înalt și alte categorii sociale s-au bucurat de privilegii fiscale și de numeroase scuturi. Organizarea fiscală a reprezentat clar raporturile dintre clasele sociale, adică împărțirea locuitorilor în privilegiați și neprivilegiați.

Un grup distinct de dări l-au format cele care grevau proprietatea funciară, ca dijma, dajdea grădinilor, pogonăritul pe vii, prisăicăritul, tutunăritul etc. Din

²⁷ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134.

a dona jumătate a secolului al XVII-lea s-au introdus „chilele” care, deși se repartizau pe cap de locuitor, nu afectau pe boieri sau mănăstirile.

Dărilor din timpul societății medievale purtau diferite denumiri, potrivit necesităților sau motivelor care le-au creat, după materia imposibilă ca: vite, terenuri cultivate, după monedele în care trebuiau să se plătească etc. Din cauza rarității monedei, adeseori, pentru dările în bani se luau produse și mai ales vite, iar pentru cele în natură și munci a existat tendința permanentă de a fi transformate în bani. De asemenea, din dările cu destinație precisă, de exemplu, cele încasate pentru a se face față obligațiilor impuse de turci, dacă se încasa mai mult, ceea ce se obișnuia frecvent, domnii își rețineau restul, iar uneori, din cele cuvenite vistieriei se putea plăti și tributul²⁸.

7. Scurtă caracteristică a unor dări

Darea. Din marele număr de dări introduse și percepute în Moldova în evul mediu, cele mai vechi, adică primele indicate în documentele interne, au fost darea și posada (...). Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea au fost două contribuții directe cu numele de dare, adică darea și darea împărătească (...). În documentele scrise în limba slavă este consemnată darea mare și darea mică. Darea mare nu poate fi decât cea cunoscută sau amintită mai înainte sub numele de darea împărătească (era trimisă la Poartă – A. F.), iar darea mică, cea obișnuită („țărănească”, „mănăstirească”, „curtenească”, „mazilească”, „călărășească” etc.) (...).

Chiar contribuțiile percepute în bani, care purtau numele monedei în care se încasau, se numeau dăjdii, ca de exemplu „dăjdea de zloți, de lei, de taleri, de galbeni” (...). Atât dajdea, cât și birul a fost aceeași contribuție, mai ales că slujitorii care o percepeau sunt numiți când zlotași, când dăjdieri.

Dabila, cu sensul de dare, se întâlnește într-un mare număr de documente și alte izvoare, având aceeași semnificație ca darea, dajdea sau birul (...).

Posada. Se poate admite, scrie N. Grigoraș, că la început posada a fost obligația unei categorii de locuitori de a construi întărituri pentru centrele urbane sau pentru aglomerațiile de negustori și meseriași de pe lângă unele cetăți, transformată apoi în îndatorirea de strajă, de pază, apoi ca o contribuție pentru întreținerea garnizoanelor (...).

Joldul. Cu siguranță că joldul a fost, conform aceluiași autor, încă de la început, o contribuție sau o obligație destinată armatei, fie că se presta personal, se plătea, sau se da în natură, într-o perioadă de timp când nu se simțea nevoia unei oștiri numeroase, când exista sistemul cetelor înarmate, care trebuiau întreținute și plătite de domni și de pretendenții la tron. Reorganizarea armatei moldovenești făcută de Ștefan cel Mare, bazată pe obligația tuturor țăranilor și orașenilor de a presta serviciul militar, de a merge la oaste, pentru a-și apăra țara, a făcut

²⁸ N. Grigoraș, *Dările personale ale populației...*, p. 299. Vezi și: *Istoria dreptului românesc*, Vol. I, p. 330-333.

ca existența unei asemenea contribuții să nu aibă justificare. Și de aceea nu mai este amintită după 13 martie 1466. Documentele de la Ștefan cel Mare, de după această dată, care se referă la obligațiile militare ale locuitorilor prevăd mersul la „strajă” și la „oaste”. Reintroducerea joldului în timpul domniilor lui Aron Vodă, Ștefan Răzvan, Ieremia Movilă și a celorlalți domni amintiți a fost o urmare a obligațiilor militare pe care și le-au luat din cauza politicii și războaielor pe care au fost nevoiți să le ducă, caii și carele de jold ca obligație a locuitorilor țării din timpul domniei lui Antonie Ruset, indiscutabil că reprezentau contribuția lor la întreținerea a aprovizionarea armatelor turcești, alături de altele. Mai adăugăm, scrie în continuare N. Grigoraș, că joldul a fost o contribuție generală la care au fost obligați toți cei ce plăteau dări²⁹.

Camăna. În secolele al XV-lea și al XVI-lea cămăna a fost o dare în ceară și seu predată în natură de proprietarii de cârciumi și măcelării din orașe. Din secolul al XVII-lea a fost extinsă și asupra cârciumilor și măcelăriilor din sate, dar și asupra unui grup de meseriași din sate și orașe, încasându-se obișnuit în bani. În secolul al XVIII-lea a existat tendința ca darea să fie extinsă, din care cauză a dus la proteste, astfel că domnii au fost nevoiți s-o desființeze (...).

Bezmănul. Ca obligație fiscală, bezmănul apare în prima jumătate a secolului al XVII-lea și constatăm, scrie N. Grigoraș, că se plătea pentru pivnițele sau cârciumile în care se comercializau băuturi. Bezmănul ca și cămăna se plătea și pentru cârciumile din sate. Domnii acordau scutiri de bezmăn pentru cârciumile mănăstirilor și boierilor pe care le aveau în orașe și sate. În documente bezmănul apare grupat, împreună cu cămăna, cepăritul, bourul, braniștea, „bani de loc agesc” și alte „cheltuieli ce sunt pe crâșme” (...).

Bourul și cepăritul. În legătură cu comercializarea vinului s-au plătit și alte dări denumite: bourul și „cepăria”. Bourul indica măsura de capacitate numit **cot**, cu care vădrarii calculau capacitatea butoaielor de vin în podgorii (...). Bourul, ca dare, s-a introdus spre sfârșitul secolului al XVII-lea și este menționat frecvent în timpul domniilor lui Gheroghe Duca, Constantin Duca și Antioh Cantemir (...).

Desetina. Cea mai veche dare directă, în natură, cunoscută până astăzi este desetina din vin (1 septembrie 1429), după care urmează desetina din albine (31 iulie 1431) sau zeciuiala din stupi (18 august 1438), care este totuna cu desetina „de la albine”, desetina din porci (1446, martie 11), desetina din albine și din porci (1454, decembrie 8) (...).

Desetina vine din cuvântul slav десать, care înseamnă zece, a zecea, adică dijma cuvenită domnului sau proprietarului respectiv, din toate produsele, nu numai din miere de albine³⁰.

Spre exemplu, la 8 septembrie 1708, Mihai Racoviță vv. împluternicește pe Costanda, cupeț din târgul Iași, să stăpânească a patra parte din satul Străoani, de pe Jijia, ținutul Iași și o parte de ocină din Luceni, după drese de la răposarul

²⁹ N. Grigoraș, *Dărilor personale ale populației...*, p. 302, 303, 304, 305, 306, 311, 314.

³⁰ N. Grigoraș, *Dărilor în Moldova...* (I), p. 320, 321, 325, 326.

Vasilie vv, pe unde a ținut Pasacal neguțătorul, luând **zeciuala din: pîine, fîn, grădini cu legume, cînepă, grădini cu tutun și prisăci cu stupi** (subl.n. – A. F.)³¹.

Ceara. Producția de ceară, ca și cea de miere, a fost impusă de către domnii în goană permanentă după noi surse de venituri. Dimitrie Cantemir (citad de N. Grigoraș – A. F.) s-a ocupat și de dijele de ceară, care se datorau domnului și care se adunau de vameși și cămănari. „Darea de ceară și seu (numită bezmăn)” se preda cămărașului de lumini care se îngrijea „să ia din ea ce trebuie pentru lumînările și lămpile curții” (...). Turcii, scrie N. Grigoraș, cunoscând producția abundentă de ceară din Moldova, au pretins un tribut special pentru „cămara” sultanului, iar domnii noștri nu s-au dat în lături să-și creeze o nouă sursă de venituri și din această obligație fiscală (...).

Bezmănul de ceară. Curtea domnească avea un dregător numit cămărașul de lumini, care primea darea de ceară și seu, numită bezmăn, din care se făceau lumânări destinate iluminatului curții. Darea de ceară avea o destinație specială, adică pentru turci, iar din bezmănul de ceară se acopereau nevoile curții domnești. Domnii moldoveni, ca și alți monarhi feudali, au impus țării întreaga întreținere a curții, fixând deci și pentru iluminatul curții o contribuție specială numită bezmăn de ceară (...).

Untul. O inovație fiscală a secolului al XVII-lea a fost introducerea unei dări în unt, amintită pentru prima oară în izvoadele de bani și alimente de la Ștefan Tomșa și Alexandru Movilă (...). În sarcina marelui clucer intra obligația de a colecta cantitățile de unt care trebuiau trimise turcilor. Pentru îndeplinirea acestei obligații, marele clucer avea la dispoziție un corp special de agenți care se numeau untași. Deși informațiile documentare arată, după cum afirmă N. Grigoraș, că darea în unt se plătea în bani, sigur însă că s-a perceput și în natură³².

De rând cu dările enunțate mai sus, au existat un șir de dări pe animale, cum ar fi: gorștina de oi și mascuri, sulgiul, ialovița etc.

8. Categoriile de locuitori din ținutul Iași, eliberate de prestații (conform recensămintelor din anii 1772-1773, 1803)

Locuitorii respectivi au fost incluși, după cum scrie P. Dmitriev, în rubrica sub numărul 14 intitulată „Din **ei ce sate** și oameni, de ce și când au fost eliberați de toate prestațiile și conform căror hotărâri”. Așadar, este vorba de: locuitori care întrețineau poșta; babe văduve, scutelnici, marchitani, panțări isprăvnicești, volentiri, pescari hătmănești, călărași hătmănești, vânători domnești, slijitori agiești, grădinari, poslușnici mănăstirești, ciocli, lipcani, podari, croitori, ciobeni, armășei, aprozi, fustași, copii din casă, bulubași, agiești, comișei, darabani etc.

³¹ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, Vol. V, 1701-1720, București, 1974, p. 190. Vezi și p. 465.

³² N. Grigoraș, *Dările în Moldova...* (I), p. 333, 334, 335, 336.

La data respectivă, ținutul Iași era împărțit în șase ocoale. Locuitorii eliberați de prestații erau repartizați, după ocoale, astfel: Ciuhurului – 465, Peste Prut – 362, Braniște – 364, Codru – 442, Copou – 232, Turii – 489. În total: 2354 de persoane.³³

Breslele ce nu plăteau bir, din țin. Iași, conform recensământului din 1803, erau: slujitori isprăvnicești – 234, podari – 126, lemnari ai curții gospod – 192, cărbunari ai curții gospod – 65, comișai a comișiii i a pitării – 85, slujitori ai vornicului de obște – 61, țimirași – 121, simeni hătmănești – 11, călărași hătmănești – 76, lefecii hătmănești – 18, simeni agești – 23, dărăbani agești – 8, lipcani – 5, aprozi – 3, călăraș de Țarigrad – 4, fustași de vartă a armășiii – 22, armășal a armașiii – 1, darabani a armășiii – 16, copii din casă – 6, fustaș de divan i de harem – 21, portărei – 11, teslari – 2, simeni a curții gospod – 12, tăietori de lemne a curții gospod – 18, joldonari – 51, dârvari a comișiii i a pitării – 100, postelnice și alții cu cărți sa iertare – 35, preoți – 276, diaconi – 51. Fac – 1687 [persoane]³⁴. Așadar, cele mai numeroase bresle care nu plăteau bir erau: preoții – 276, slujitorii isprăvnicești – 234, lemnarii curții gospod – 192 etc.

Concluzii

1. Dările și prestațiile au avut, în general, trăsături comune pe întreg teritoriul Țării Moldovei. Acest lucru se explică prin faptul că a existat un sistem centralizat de impunere și percepere a dărilor tradiționale și de aplicare a prestațiilor. E posibil, însă, să fi existat și anumite dări specifice, dictate de factorul geografic (zona montană și premontană, zona salinelor și băilor de minereu etc.) și social (zona raialelor turcești, zona contactelor cu turanicii etc.).

2. Încă înainte de formarea statelor, Țara Românească și Moldova, în cadrul nucleelor statale ce le-au precedat – cnezate și voievodate – locuitorii dădeau conducătorilor acestora anumite dări în natură și prestau în folosul lor anumite munci. De o organizare fiscală propriu-zisă, cu un anumit sistem de obligații, nu se poate vorbi decât după întemeierea statelor române, în secolul al XIV-lea.

La sfârșitul secolului al XIV-lea, dar mai cu seamă la începutul secolului următor, veniturile neregulate (domnești), dările în natură, muncile încep să devină regulate și să capete denumiri proprii. Ele se vor numi în actele vremii: vama oilor, vama porcilor, găletărit, iliș, vinărici, cositul fânului, oaste, jold, cărături, podvoad, gloabe (atât în Moldova, cât și în Țara Românească – A. F.); iar în termeni generici, dăjdii și slujbe. Primele constau în zeciueli din vite mici, din cereale, vin, miere, celelalte fiind diferite munci cerute de domnie.

3. Pe parcursul secolelor, au fost efectuate anumite reforme de simplificare a sistemului fiscal. Este vorba de reforma fiscală a lui Antioh Cantemir (1700) și a lui Constantin Mavrocordat (1741). Prin aplicarea acestor reforme, domnitorii

³³ MEF, Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P.G. Dmitriev, Chișinău, 1975, p. 12, 193-203.

³⁴ *Condica Vistieriei Moldovei la 1803*, Editor C. Istrati. Iași, 2010, p. 301-302.

nominalizați, au încercat să ușureze pe cât posibil sarcinile fiscale ale populației neprivilegiate.

Sarcinile fiscale, îndeosebi ale populației neprivilegiate, s-au înmulțit și au devenit și mai împovărătoare, odată cu declanșarea războaielor ruso-turce.

4. În fiscalitatea românească medievală se constată existența unui aparat fiscal dezvoltat și bine organizat. În fruntea ierarhiei fiscale se afla marele vistier căruia i se subordona al doilea și al treilea vistier, logofeții și diecii de vistierie. În același timp, funcționau organe pentru fiecare dare și chiar pentru fiecare operațiune fiscală.

5. În evul mediu, categoriile fiscale au fost identice cu clasele și categoriile sociale, cu stările. Țărănimea era supusă tuturor dărilor. Dările erau percepute prin intermediul cislei și al ruptei. Ele (dările – A. F.) au avut totdeauna caracteristici comune, după care pot fi clasificate, ca de exemplu forma de plată (în bani sau natură), dar și după destinație.

Sub formă de dări în natură se strângeau toate produsele necesare întreținerii curții domnești. Contribuabilii impuși la plata dărilor directe se înscriau în registre speciale.

6. O parte însemnată a locuitorilor ținutului Iași nu erau datori să îndeplinească prestații. Cele mai numeroase bresle care nu plăteau bir erau preoții, slujitorii isprăvnicești, lemnarii curții gospod etc.

Alexei Agachi*

PARTICIPAREA GUVERNATORULUI CIVIL SCARLAT STURDZA LA ORGANIZAREA ADMINISTRAȚIEI BASARABIEI (1812-1813)

This study addresses the issue of the participation of the civil governor Scarlat Sturdza in the organization of the administration of Bessarabia in the years 1812-1813. Author analyzes the structure, the functions, the national composition and the degree of correspondence of the established administrative bodies to the stipulations of the Regulation of the Provisional Government of Bessarabia from 1812, and the positive and negative aspects of the activity of the civil governor Scarlat Sturdza.

Keywords: Bessarabia, Governor, Administration, Regulation, Department, Regional Government, Divan of Moldova

La începutul lunii octombrie 1812, guvernatorul civil al Basarabiei Scarlat Sturdza a venit (de la Iași) la Chișinău, a desemnat acest oraș în calitate de centru de reședință administrativă și a început să implementeze Așezământului guvernării provizorii a Basarabiei, potrivit instrucțiilor primite de la amiralul P.V. Ciceagov, comandantul-șef al armatei dunărene. Ținând cont de faptul că Așezământul stipula păstrarea în vigoare a legilor și obiceiurilor locale, iar guvernatorul civil a fost investit cu dreptul de a întemeia toate organele administrative, juridice, financiare și economice ale Basarabiei, Scarlat Sturdza trebuia să organizeze aceste instituții în concordanță cu sistemul legislativ local, pentru a evita o ruptură între sistemele legislativ și administrativ, ceea ce ar fi împiedicat funcționarea normală a ambelor sisteme. Deci, organele ce urmau a fi înființate trebuiau să fie similare organelor administrative existente în Moldova: guvernul regional - similar Divanului Moldovei -, alcătuit din Divanul judecătoresc, Departamentul al doliea judecătoresc, Departamentul afacerilor criminale, Departamentul afacerilor străine, vistieria, hătmănia, vornicia, armășia, agia, vornicia de aprozi, căpităanii de târguri și de margine etc.

Dar chiar de la început, activitatea guvernatorului S. Sturdza a căpătat un caracter contradictoriu, oscilând între păstrarea în vigoare a legilor și obiceiurilor locale și introducerea în unele domenii a legislației ruse și crearea diverselor tipuri de organe: de sorginte locală și de tip gubernial rus, ultimele urmând să activeze în baza legislației ruse. Printre primile acțiuni întreprinse de guvernator de o importanță deosebită este elaborarea Regulamentului despre organizarea celor două departamente și a adunării generale a guvernului regional. De la bun

* Alexei Agachi, doctor în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al AȘM

început ținem să subliniem că acest Regulament a fost elaborat sub conducerea personală a lui S. Sturdza, în propria lui cancelarie, fiind adoptat și dat publicității la 2 februarie 1813, în ziua în care a fost inaugurat guvernul regional, fapt confirmat de către însuși guvernatorul. La 1 februarie 1813, în adresa trimisă de S. Sturdza tuturor funcționarilor numiți în componența departamentelor, se menționa: “Expediindu-vă alăturat **regulamentul** celor două departamente înființate în regiune, **extras de către mine din instrucțiunea dată mie** de către comandantul-șef al armatei, domnul amiral P. V. Ciceagov,... eu propun adunării generale a acestor departamente, ca la 2 februarie curent, după oficierea serviciului divin în biserica sobornicească și după depunerea jurământului de credință față de slujbă în modul obișnuit de către funcționarii numiți în departamente..., (acestea) să fie deschise în prezența mea”¹. Acest act nu este o “lege”, cum afirmă S. Cornea², ci un regulament alcătuit în baza prevederilor punctului al unsprezecelea al Așezământului, semnat de către amiralul Ciceagov la 23 iulie și confirmat de țarul Alexandru I la 2 august 1812, la stipulațiile căruia face trimitere în repetate rânduri guvernatorul S. Sturdza³, cu atât mai mult cu cât guvernatorul nu avea dreptul să emită legi. Regulamentul putea intra în vigoare doar după confirmarea lui de către P. V. Ciceagov.

Regulamentul din 2 februarie 1813 stabilea modul de organizare și atribuțiile guvernului regional structurat în două departamente și a adunării generale, divizarea fiecărui departament în trei direcții și funcțiile acestora. Prima Direcție judiciară civilă a primului departament examina litigiile civile, fiind alcătuită din patru consilieri aleși de către guvernator din rândurile boierimii locale. A doua, Direcția judiciară penală, efectua ancheta și judeca procesele penale, fiind alcătuită din patru consilieri, dintre care trei erau selectați din rândurile boierilor locali, iar cel de al patrulea era un ofițer rus. Cea de a treia direcție - executivă polițienească - dirija afacerile poliției orășenești și locale, fiind alcătuită și condusă de un ofițer rus. Procesele judiciare civile și penale trebuiau examinate în baza legilor și obiceiurilor locale, conform stipulațiilor Așezământului, inclusiv “*lucrările poliției interne să se desfășoare, de asemenea potrivit modului de guvernare existent*”. Nici una din cele trei direcții nu avea dreptul să adopte decizii de sine stătător. Ele aveau dreptul să adune informațiile necesare pentru elucidarea problemelor și în baza acestora să întocmească un memoriu, potrivit legislației și obiceiurilor locale, înaintându-l adunării departamentului spre examinare. Dreptul de a adopta decizii aparținea doar departamentului. În cazul în care părțile litigante cădeau de acord cu hotărârea departamentului, confirmând-o cu propriile semnături, ea urma a fi executată. În caz contrar, partea nemulțumită înainta dosarul spre apel în adunarea generală a guvernului. Direcțiile mai aveau dreptul să solicite informații, explicații de la ispravnici,

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 5, inv. 3, d. 1, f. 1-1v, (în continuare - ANRM).

² S. Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917)*, Cahul, 2003, p. 20.

³ *Zapiski Bessarabskogo statisticeskogo komiteta*. Pod redakției A. N. Egunova, Chișinău, 1868, t. III, p. 113-114. (în continuare - ZBSK).

polițmaiștri și alți funcționari locali, iar în cazul în care aceștia refuzau să execute cererile direcțiilor, ultimile raportau guvernatorului despre refuz, iar guvernatorul urma să emită propria dispoziție.

Departamentul al doilea, care gestiona problemele economico-financiare, era divizat de asemenea în trei direcții, în componența fiecăreia fiind numit numai un consilier, fie ofițer rus, fie boier local, la discreția guvernatorului civil. Prima direcție gestiona statistica privitoare la starea generală a regiunii, numărul și starea reală a locuitorilor, a proprietăților funciare și proprietarilor, proprietățile haznelor și a altor averi ale statului, întocmind descrierea istorică, geografică și toponimică a Basarabiei. De competența celei de-a doua direcții era gestionarea finanțelor: încasarea impozitelor, veniturile și cheltuielile regiunii, concesiunile, antrepriza și prestațiile locuitorilor față de stat, sub denumirea de havalele. Direcția financiară urma să întocmească trimestrial dări de seamă despre veniturile și cheltuielile regiunii, înaintându-le spre examinare adunării departamentului. Direcția a treia – economică – se îngrijea de starea comerțului intern și extern și de meșteșuguri. Proiectele elaborate de consilierii celor trei direcții erau examinate în ședința în plen a departamentului, iar decizia semnată de către toți consilierii era înaintată guvernatorului civil spre aprobare și doar după aceea putea fi executată.

Ambele departamente adoptau decizii cu majoritatea de voturi, iar în cazul în care unii dintre consilieri exprimau opinii separate, ele urmau a fi anexate la dosar. Departamentele aveau dreptul să emită ordonanțe ispravnicilor, polițmaiștrilor și altor funcționari locali.

Adunarea generală a guvernului regional era alcătuită din consilierii celor două departamente și își ținea ședințele sub președenția guvernatorului civil, sentințele definitive fiind adoptate cu majoritatea voturilor. Funcțiile adunării constau în examinarea apelurilor înaintate de către părțile litigante, nemulțumite de deciziile adoptate de către departamente, dar și a apelurilor și plângerilor înaintate de către însuși guvernatorul civil. Astfel, adunarea generală a guvernului regional constituia instanța judiciară superioară de apel. Petițiile în problemele ce țineau de competența departamentelor, ca și plângerile la deciziile adoptate de către departamente erau înaintate guvernatorului civil, acesta, în virtutea obligațiunii de a supraveghea respectarea legilor, adresa petițiile instanțelor corespunzătoare spre examinare, cerând respectarea întocmai a legilor și obiceiurilor locale⁴.

La Regulament au fost anexate statele și denumirile celorlalte organe și funcții create de guvernatorul S. Sturdza, precum și numele funcționarilor. În prima direcție a departamentului întâi au fost numiți: banul Dumitrache Râșcan, paharnicii Ioan Carp, Petrache Catargiu și stolnicul Matei Râșcan, în statele de personal ale direcției fiind incluși și secretarul Grigore Radu, un expeditor, un șef de birou și patru cancelariști. În direcția a doua au fost numiți: alogenul Bukin, banul Toader Bașota, paharnicul Nicolae Catargiu, sulgerul Filoftache,

⁴ *Ibidem*, p. 113-116.

expeditorul Andrei Donici și trei cancelariști. În direcția a treia au fost numiți: consilierul Piotr Leibin, expeditorul Vasile Sinenko și doi cancelariști, iar pentru întregul departament au fost numiți doi translați. În martie 1813, în primul departament au mai fost incluși expeditorul Topolski, cancelaristul Șizosmeatov, doi registratori și raportorul Lupu Ruset.

În departamentul al doilea au fost numiți, în direcția a doua, consilierul Matei Crupenschi, trezorierul Enache Gane, translatorul Eremei Ianov și doi cancelariști, restul posturilor rămânând vacante⁵. Lucrările ambelor departamente trebuiau să se desfășoare în limbile rusă și română, din care cauză pentru fiecare departament au fost înființate cancelarii separate – rusă și română⁶.

La 2 februarie 1813, după serviciul divin, consilierii numiți în funcții au depus jurământul în prezența guvernatorului civil. Astfel, guvernul regional al Basarabiei și-a început lucrările. Ispravnicilor și polițmaștrilor li s-a indicat ce rapoarte și căror direcții ale departamentelor urmează să adreseze. Guvernul regional, care își ținea ședințele sub președinția guvernatorului, era alcătuit din 12 consilieri, dintre care șapte - erau selectați și numiți în funcții din rândurile boierilor locali, iar cinci - erau ofițeri ruși, trei dintre care, la dorința guvernatorului civil, puteau fi înlocuiți cu boieri locali. Raportul dintre consilierii locali și cei alogeni era de 7 la 5 în favoarea localnicilor, însă în cazul în care guvernatorul civil ar fi numit în cele trei direcții ale departamentului al doilea consilieri moldoveni, raportul ar fi devenit de zece la doi. Istoricul D. Poștarencu citează, fără nicio analiză critică, opinia lui A. Nacco care afirma că: *“Pentru ca trecerea la rânduielile statale rusești să fie mai puțin simțită, s-a considerat necesar de a atribui însuși guvernului provizoriu, format din două departamente, similitudinea Divanului Moldovei din care cauză au fost incluși în el numai moșieri locali”*⁷. Această afirmație a lui A. Nacco este eronată, deoarece în componența guvernului basarabean au fost incluși inițial doi consilieri ruși, ulterior încă unul, însă, potrivit Regulamentului elaborat de către S. Sturdza, din 2 februarie 1813, numărul lor putea fi majorat până la cinci. Dacă luăm în calcul și faptul că fiecare departament avea și cancelarie rusă, atunci numărul funcționarilor ruși din cadrul guvernului regional era cu mult mai mare.

Analizând funcțiile departamentelor și direcțiilor, la prima vedere, se crează impresia că dreptul civil a fost separat de cel penal, iar puterea executivă – de cea judecătorească, funcțiile acestea fiind repartizate celor trei direcții ale primului departament. În realitate, însă, nu a avut loc separația puterilor, deoarece direcțiile erau lipsite de dreptul de a adopta decizii de sine stătător, acest drept fiind acordat doar adunării departamentului. La fel și direcțiile departamentului al

⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 2; F. 5, inv. 3, d. 1, f. 2-5.

⁶ ZBSK, t. III, p. 120.

⁷ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, 2006, p. 33. Totuși, la p. 93 a acestei lucrări sunt menționați în componența guvernului regional alogeni Fiodor Bukin și Piotr Leibin; A. Nacco, *Ocerk grajdanskogo ustroistva Bessarabskoi oblasti s 1812-1828*, In: *Zapiski Odesskogo obșcestva istorii i drevnostei*, t. XXII, 1900, p. 115.

doilea aveau dreptul doar să înainteze proiecte și propuneri, care, după avizarea lor de către departament, urmau a fi înaintate guvernatorului civil spre aprobare și doar după aceasta puteau fi executate.

Regulamentul elaborat de S. Sturdza conținea abateri de la stipulațiile Așezământului guvernării provizorii a Basarabiei din anul 1812. Potrivit paragrafului al zecelea din Așezământ, funcționarii ruși puteau fi numiți doar la posturile de ispravnici, iar paragraful al doisprezecelea al aceluiași document conținea următoarea stipulație: *“Guvernatorului civil i se acordă dreptul să aleagă din rândurile boierilor (moșierilor – A. A.), potrivit aptitudinelor, consilieri pentru a participa la sedințele departamentelor. El le va elabora instrucțiuni de serviciu”*⁸. Încalcând această prevedere, S. Sturdza, cum am menționat deja, a inclus în componența guvernului regional și consilieri alogeni. Menționând includerea masivă a funcționarilor ruși în administrația Basarabiei, inclusiv și în componența guvernului regional, D. Poștarencu comite o gravă eroare afirmând: *“Nevorbitori ai limbii române au fost incluși și în componența Guvernului Regional al Basarabiei, inaugurat la 2 februarie 1813, în conformitate cu stipulațiile Regulamentului”*⁹ (corect Așezământului - A. A.) **privind constituirea administrației provizorii a Basarabiei**¹⁰, care, cum deja am menționat, nu conținea stipulațiunea includerii funcționarilor ruși în componența guvernului regional al Basarabiei. Sturdza a comis și alte abateri de la Așezământul din 1812. În Regulamentul elaborat sub îndrumarea sa, pe de o parte, era confirmată utilizarea legislației locale și în domeniul justiției, indicându-se că *“lucrările judecătorești trebuie efectuate potrivit hotărârilor și obiceiurilor locale, la fel și cele penale”*¹¹, iar, pe de altă parte, se afirma că delictele penale vor fi judecate potrivit legilor și obiceiurilor locale *“numai până va fi considerat necesar de a introduce legislația rusă în domeniul dreptului penal”*¹². Numirea alogenilor în componența guvernului regional și admiterea posibilității introducerii legislației ruse în domeniul dreptului penal constituiau grave abateri de la prevederile Așezământului din 1812.

Concomitent, au mai fost înființate și alte organe administrative, inclusiv cancelaria guvernatorului, din statele căreia făceau parte: Piotr Somov¹³ - șef al

⁸ ZBSK, t. III, p. 109-110.

⁹ D. Poștarencu numește inadecvat Așezământul din 23 iunie 1812 „Regulamentul privind constituirea administrației provizorii a Basarabiei”. Vezi: D. Poștarencu, *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, Chișinău, 2012, p. 9, 10, 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 16.

¹¹ ZBSK, t. III, p. 114.

¹² *Ibidem*.

¹³ Este necesar de revizuit afirmația lui D. Poștarencu că P. Somov „s-a aflat pe tot parcursul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 în Principate, unde a exercitat funcția de secretar în cadrul Cancelariei de pe lângă senatorii ruși, președinți ai Divanurilor Moldovei și Țării Românești”. Vezi: D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei ...*, p. 123. În realitate, cancelaria primului senator rus S. Kușnikov a fost înființată abia în martie 1808 și nu în 1806. Astfel, doar din martie 1808, P. Somov putea exercita funcții în cancelaria menționată. Vezi: A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806 -1812)*, Ed. a II-a, revăzută și completată, Chișinău, 2008, p. 48-49.

cancelariei, A. Iușnevski - secretar, Kotov - secretar-adjunct, Piotr Repe - traducător, Kohanovski - casier, Marcenko¹⁴ - registrator, Gulak - arhivar, Krasnoleadv și Șirkevici - cancelariști¹⁵. Deci, după cum vedem, majoritatea absolută a funcționarilor cancelariei guvernatorului erau alogeni, primii doi funcționari din lista de mai sus au activat în cancelaria senatorilor ruși S. Kușnikov și V. I. Krasno-Milașevici, președinți ai Divanurilor Moldovei și Țării Românești între anii 1808 și 1812, iar Piotr Repe era traducător din limbile franceză și germană și nu de limbă română. Serviciul medical regional era alcătuit dintr-un inspector – doctor în medicină A. Erlenvein și medicul Iudengofer, iar posturile de arhitect și inginer cadastral au fost oferite lui Mihailo Ozmidov, și acesta fiind alogen¹⁶.

Potrivit afirmațiilor unor cercetători (Alexandru Boldur, Lucia Argint, Sergiu Cornea) ar mai fi existat și o “cancelărie a administrației civile”¹⁷, alcătuită din două departamente, care, potrivit opiniei lui S. Cornea, la 2 februarie 1813, “a fost reorganizată în Guvernul regional al Basarabiei”¹⁸. D. Poștarencu pune la îndoială existența unei asemenea instituții¹⁹, problema rămânând neclarificată până la capăt. Potrivit opinei noastre, aceste afirmații eronate au apărut datorită faptului că A. Boldur a numit în mod greșit guvernul regional al Basarabiei, alcătuit din două departamente, “cancelarie a administrației civile”. Această informație eronată a fost preluată de L. Argint, iar mai apoi și de S. Cornea, ultimul încercând s-o “legifereze”, traducând incorect sintagma “*grajdanskoie upravlenie*”, din paragraful al unsprezecelea al Așezământului din 1812²⁰, prin “cancelaria administrației civile”, varianta corectă fiind “administrație civilă”, “guvernare, ocârmuire civilă”. Astfel, în realitate, o cancelarie a administrației civile în Basarabia nu a existat.

În literatura de specialitate s-a încetățenit opinia precum că guvernul creat de S. Sturdza avea “similitudini”, “afinități” cu Divanul Moldovei²¹, însă nimeni din autorii care au exprimat asemenea păreri nu le-a evidențiat. O tentativă de a compara sistemul administrativ al Moldovei cu cel din Basarabia a fost întreprinsă de S. Cornea²², însă încercarea o considerăm nereușită, deoarece autorul

¹⁴ D. Poștarencu nu a descifrat incorect numele registratorului, nimindu-l Marseanka. Vezi: D. Poștarencu, *Destinul românilor basarabeni ...*, p. 12.

¹⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 251.

¹⁶ ANRM, F.5, inv. 3, d.1, f. 16v.

¹⁷ A. Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828*, Chișinău, 1929, p.12; L. Argint, *Rolul primului guvernator civil S.D. Sturdza în organizarea administrativă a provinciei anexate Basarabia (1812-1813). Reflecții istoriografice*, în: *Analele Asociației Naționale a tinerilor istorici din Moldova*, nr. 5, 2004, p. 147; S. Cornea, *op.cit.*, p. 23.

¹⁸ S. Cornea *op.cit.*, p. 24.

¹⁹ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei...*, p. 95.

²⁰ ANRM, F.1, inv.1, d. 3995, f. 13, S. Cornea, *op. cit.*, p. 23.

²¹ A. Nacco, *op.cit.*, p.115; L. A. Casso, *Rossia na Dunae i obrazovanie Bessarabskoi oblasti*, 1913, c. 198, 199; Idem: *Vizantiiskoe pravo v Bessarabii*, 1923, p. 9; G. K Fiodorov, *Gosudarstvennoe administrativnoe ustroistvo i mestnoe pravo Bessarabii*, 1974, c. 46; L. Argint, *op.cit.*, p. 147; S. Cornea, *op. cit.*, p. 15; D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei ...*, p. 33.

²² S. Cornea, *op. cit.*, p. 17-18.

compară sistemul administrativ din Basarabia cu sistemul administrativ al Moldovei din epoca medievală, care firește, a evoluționat mult către începutul secolului al XIX-lea, astfel, comparația nu este valabilă, iar similitudinile menționate nu au fost demonstrate.

Pentru a corecta această eroare, în continuare, vom întreprinde o succintă analiză comparativă, prin prisma organizațională și funcțională, a guvernului creat de S. Sturdza în Basarabia și Divanul Moldovei de la începutul secolului al XIX-lea. Deoarece modul de organizare și structura guvernului basarabean deja le-am expus, vom prezenta modul de organizare și funcțiile Divanului Moldovei la începutul secolului al XIX-lea: 1. *Divanul Judecătoresc*, în componența căruia intrau: patru logofeți – doi din Țara de Sus și alții doi din Țara de Jos; patru vornici - doi din Țara de Sus și doi din Țara de Jos, un vornic al obștirilor, marele spătar și vornicul de aprozi. În atribuțiile acestui organ intrau problemele legate de înalta conducere a țării, precum și examinarea și judecarea tuturor litigiilor civile privitoare la mari sume bănești și averi, instituția respectivă fiind și instanță superioară de apel. Membri ai Divanului judecătoresc puteau fi doar marii boieri. 2. *Departamentul al doilea* (judecătoresc), compus din patru membri, în frunte cu un logofăt sau vornic, și alți trei boieri cu ranguri de la ban în sus, avea de asemenea atribuții judiciare, judeca însă litigii civile de o mai mică importanță și pentru sume bănești și cantități de avere mai mici. 3. *Departamentul afacerilor străine* era compus dintr-un vornic și alți trei boieri până la rang de căminar. Cerceta și judeca litigiile dintre cetățenii Moldovei și supușii străini. 4. *Departamentul afacerilor criminale*, din el făceau parte patru membri: un vornic și trei boieri până la rangul de căminar, care judeca procesele criminale²³.

Spre deosebire de guvernul regional al Basarabiei, alcătuit din două departamente, fiecare din ele fiind divizate în trei direcții, lipsite de dreptul de a adopta decizii, departamentele Divanului Moldovei erau independente, având dreptul să adopte decizii de sine stătător. În guvernul regional al Basarabiei lipseau: departamentul afacerilor străine, funcțiile căruia în Basarabia au fost acordate guvernatorului civil; departamentul afacerilor criminale, ale cărui funcții au fost acordate direcției a doua din primul departament, dar care era lipsită de dreptul de a adopta decizii. În Divanul Moldovei judecătoria civilă era separată de judecătoria penală, prima aparținând Divanului judecătoresc și Departamentului al doilea judecătoresc, iar cea de a doua - Departamentului afacerilor criminale. La prima vedere se crează impresia că și în guvernul regional al Basarabiei judecătoriile civilă și penală au fost separate, funcțiile lor fiind acordate în mod separat primei și celei de a doua direcții ale departamentului întâi. În realitate, separația lipsea, deoarece direcțiile nu aveau dreptul să adopte decizii de sine stătător, sentințele și deciziile fiind adoptate numai de către departament în toate afacerile: civile, penale și executive.

În Moldova Divanul judecătoresc prezenta organul superior de conducere a țării și instanța superioară de apel, la ședințele căruia nu participau cu drept de

²³ A. Agachi, *op.cit.*, p. 53-54.

vot consilierii celorlalte departamente, în timp ce la ședințele adunării generale a guvernului basarabean, care constituia instanța superioară de apel, participau în mod obligatoriu toți consilierii celor două departamente cu drept de vot, care fiind, concomitent, membri ai instanțelor judiciare inferioare, aveau posibilitatea să influențeze deciziile adoptate de instanța de apel. În Moldova toate afacerile financiare, veniturile și cheltuielile, repartizarea și încasarea impozitelor, taxelor și prestațiilor locale, concesiunile și antrepriza, constituiau funcțiile Vistieriei, care era un organ independent, având dreptul să adopte decizii de sine stătător, fiind condusă de marele vistiernic. În guvernul regional al Basarabiei aceste funcții au fost acordate direcției a doua din departamentul al doilea, dar care era lipsită de dreptul să adopte decizii, iar deciziile adoptate de către departament puteau fi executate doar după aprobarea lor de către guvernatorul civil. Astfel, constatăm că, potrivit structurii și funcțiilor sale, guvernul regional al Basarabiei, având competențe limitate, se deosebea cardinal de structura și funcțiile largi ale Divanului Moldovei.

În Moldova, ispravnicii erau selectați numai dintre boierii locali și propuși Divanului pentru confirmare de către vel vistiernic. În Basarabia ispravnicii erau numiți de către guvernatorul civil, ei erau selectați din rândurile boierilor locali, dar și a funcționarilor ruși. Ulterior, încercările lui Matei Crupenschi, care se considera în postură de “vel vistiernic” și conducea direcția financiară din departamentul al doilea al guvernului Basarabiei, de a numi ispravnici în ținuturi, va provoca conflicte cu guvernatorul I. Harting. În Moldova, după adoptarea hătișerifului din 1802, la posturile de dregători și în Divan erau numiți doar boierii locali, în timp ce în guvernul regional al Basarabiei au fost incluși consilieri ruși. Departamentele guvernului regional basarabean erau divizate în direcții (expediții), potrivit modelului de organizare a cancelariei senatorilor ruși, președinți ai Divanurilor Moldovei și Țării Românești din timpul ocupației din anii 1806-1812. Spre deosebire de Moldova, în Basarabia a fost creată instituția guvernatorului civil, similară cu cele din guberniile ruse, cu proprie cancelarie în care majoritatea absolută aparținea funcționarilor ruși. Au fost create organe polițienești în Chișinău și în suburbiile cetăților Hotin, Bender, Akkerman (Cetatea Albă), Chilia și Ismail, servicii: vamal, poștal și de carantină care activau potrivit legislației ruse. În Moldova nu staționau trupe militare străine, lipsind și comandantul militar al acestora. În Basarabia, unde au fost aduse trupe militare ruse cu staționare permanentă și regimente de cazaci pentru paza hotarului, exista și comandant militar, iar după demisia lui S. Sturdza din postul de guvernator civil, comandantul militar cumula și funcțiile guvernatorului civil. Unitățile armatei ruse și regimentele de cazaci erau aprovizionate de către localnici și încartiruite în casele locuitorilor, ceea ce a contribuit la apariția comisiilor de aprovizionare și de încartiruire²⁴. În sistemul administrativ al Basarabiei nu au fost create un șir de organe și dregătorii caracteristice sistemului administrativ al Moldovei: vistieria, hătmănia, vornicia, agia, armășia, vornicia de aprozi,

²⁴ ANRM, F.2, inv.1, d. 65, f. 39-39v, 59 v-60, 61; d. 382, f. 1-6.

căpităniile de margine etc., care aveau diverse funcții importante în administrația țării. Astfel, constatăm că așa-zisele similitudini dintre guvernul regional al Basarabiei și Divanul Moldovei erau aparente și nu reale, fiind provocate de faptul că guvernatorul Basarabiei a numit diviziunile guvernului regional departamente, cum erau numite și diviziunile Divanului Moldovei. Deci, deosebirile nu numai dintre Divanul Moldovei și guvernul regional al Basarabiei, ci și cele dintre sistemele administrative ale Moldovei și Basarabiei erau cardinale din punct de vedere organizațional, functional și a componenței naționale. Dacă au și existat unele similitudini între administrația Moldovei și cea creată în Basarabia, ele se referă nu la organele regionale, ci mai degrabă la administrația locală, aceasta fiind păstrată, cu unele modificări privitor la isprăvnicii.

Problema așa-ziselor similitudini fiind clarificată, să revenim la activitatea guvernatorului S. Sturdza. Amiralul P. V. Ciceagov i-a acordat dreptul să organizeze serviciul de poliție în Chișinău și în suburbiile cetăților și să numească polițmaistrii, care, în privința tuturor afacerilor militare erau subordonați comandantului militar, generalul I. Harting. Ultimul a primit de la amiralul P. V. Ciceagov indicația să transmită informații și dări de seamă guvernatorului despre toate taxele și dările încasate de la locuitorii suburbiilor cetăților²⁵. Deci, printre organele create în mod prioritar figura poliția locală din Chișinău și cea din suburbiile cetăților. Inițial, organizarea poliției din Chișinău a fost încredințată fostului polițmaistru al orașului Iași Dicescul, care, la 9 octombrie 1812, raporta guvernatorului că a alcătuit statele și salariile funcționarilor, cerând confirmarea lor²⁶. Însă, la 21 octombrie, polițmaistru al Chișinăului a fost numit funcționarul rus Bukin, cu dreptul de a-și alege slujitorii poliției²⁷, dar, la scurt timp (la 24 octombrie), acesta este numit consilier al guvernului regional, iar la postul de polițmaistru al orașului este numit locotenent-colonelul Poltavțov²⁸. La 26 octombrie 1812, Poltavțov raporta guvernatorului că a luat în primire poliția, a împărțit orașul în trei sectoare, a alcătuit statele și cerea confirmarea lor. Din state făceau parte: polițmaistru, trei supraveghetori de sector, șase supraveghetori de cartier, un supraveghetor al pieței, un pisar, doi adjuncți ai acestuia, un translator, majoritatea absolută a funcționarilor din această structură fiind alogeni. În subordinea poliției se mai aflau 20 de pompieri și 30 de deseatnici. Inventarul antiincendiar a fost adus de la Iași odată cu retragerea armatei ruse și transferarea poliției ruse din capitala Moldovei la Chișinău. Pentru întreținerea poliției din Chișinău erau necesare 10 210 ruble asigurate²⁹.

La 28 octombrie 1812, S. Sturdza confirmă statele poliției din Chișinău, ordonând polițmaistrului Poltavțov: *“Eu vă prescriu ca funcția polițmaistrului acordată dumneavoastră să o exercitați în baza regulilor privitor la primari sta-*

²⁵ ANRM, F-2, inv.1, d. 2, f. 11-12.

²⁶ ANRM, F.2, inv. 2, d. 3, f. 5-5v, 6.

²⁷ Ibidem, f. 7-8.

²⁸ Ibidem, f. 12.

²⁹ Ibidem, F. 2, inv.1, d. 2, f. 4, 20v.

bilite în așezământul despre gubernii, confruntându-le, în cazurile necesare, cu statutul polițienesc și cu celelalte acte legislative. Însă ca să știți care organe se înființează în Basarabia și în ce fel de relații veți fi cu acestea, eu vă comunic că acestea sunt instituțiile cunoscute dumneavoastră din legislația rusă: 1. Judecătoria ținutului Orhei în care este situat și orașul Chișinău, care este obligată să judece în ținut atât procesele civile, cât și cele penale. 2. Judecătoria locală care va gestiona afacerile poliției locale din ținut. 3. Magistratura orășenească numai pentru judecarea proceselor civile dintre locuitorii acestui oraș. 4. **Duma orășenească pentru gestionarea veniturilor orașului** – (aceste organe – A.A.) sunt puse de azi înainte, până la organizarea deplină a regiunii, pe seama isprăvniceiei ținutului Orhei ca ea în exercitarea acestor funcții să se călăuzească atât de legile și obiceiurile aplicate în această regiune, cât și, din cauza insuficienței acestora, de adevăratele legi rusești, neintervenind în niciun caz în funcțiile polițimăistrului³⁰. Astfel, guvernatorul S. Sturdza încalcă Așezământul care prevedea păstrarea în vigoare a legilor și obiceiurilor pământului și introduce legislația rusă în modul de organizare și în activitatea poliției locale și, parțial, în activitatea isprăvniceiei ținutului Orhei.

Apreciind această acțiune a guvernatorului, D. Poștarencu conchide: „Așadar, prin această instrucțiune, contrar regulamentului (corect spus Așezământului – A. A.) privind constituirea administrației provizorii în Basarabia, care stipula că locuitorilor Basarabiei le sunt lăsate legile proprii, Scarlat Sturdza a introdus legile rusești în cadrul orașelor basarabene³¹. Încălcarea prevederilor Așezământului de către S. Sturdza este menționată corect, dar afirmația despre introducerea legislației ruse în orașele basarabene este incorectă, deoarece S. Sturdza a introdus legislația rusă numai în modul de organizare și funcționare a poliției din Chișinău și din suburbiile cetăților și parțial în activitatea serdăriei ținutului Orhei, care trebuia să se conducă în primul rând de legile locale și numai în caz de necesitate și de cele ruse. Guvernatorul intenționa să creeze judecătorii ținutale și locale în ținuturi, dume și magistraturi în orașe potrivit legilor ruse, dar nu a reușit să le înființeze din cauza îmbolnăvirii și demisiei din funcția de guvernator. Nu au fost create în orașe nici breslele meșteșugărești și negustorești, nu a fost reglementat nici comerțul intern. Fără întemeierea tuturor organelor menționate este incorect să vorbim despre introducerea legislației ruse în orașe, fiind vorba doar de o intenție nerealizată. Toate aceste organe vor fi create ulterior, iar odată cu ele va fi introdusă în orașe legislația rusă.

Guvernatorul S. Sturdza a numit în funcțiile de polițimaiștri următorii funcționari: la Akkerman (Cetatea Albă) – Iakov Makarenko, la Bender (Tighina) – Piotr Krasnikov, la Chilia – căpitanul Nicolae Vizirean, la Ismail – cornetul Alexei Somov și la Hotin – maiorul, dar și baron, Șreder³². Raportând la 12 ianuarie 1813 amiralului P. V. Ciceagov despre numirea polițimaiștrilor și solici-

³⁰ Ibidem, d.10, f. 78-79.

³¹ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei ...*, p.73.

³² ANRM, F. 2, inv. 2, d. 3, f. 19, 22-23, 24, 26, 39.

tând confirmarea lor în funcții, S. Sturdza a precizat că Makarenko a fost numit polițmaistru de Akkerman la indicația lui Ciceagov, iar toți ceilalți au fost selec-
tați de el însuși³³. La postul de polițmaistru al Chișinăului s-au perindat într-un
interval scurt de timp: Dicescul, F. Bukin, Poltavțov, M. Crupenschi, Egor Irinov,
Iacob Kriukov³⁴. În poliția din Bender a fost încadrat un oarecare Dzerjinski,
care slujise anterior în poliția din Iași, iar un oarecare Nevenglavski solicita gu-
vernatorului un post de pristav³⁵.

Încă până la retragerea armatei ruse din Principate, guvernării de la
Petersburg au întreprins măsuri de organizare a sistemului vamal, mai apoi
a cordonului de carantină și a serviciului de pază a frontierei cu Austria
și Poarta Otomană. La 1 august 1812, ministrul de Finanțe al Rusiei, D.A.
Guriev, a ordonat șefului posturilor vamale de control N. Baikov să plece în
Basarabia pentru a inspecta noul hotar al Rusiei și a stabili locurile cele mai
potrivite pentru amplasarea vămilor și pichetelor vamale, estimând și numărul
supraveghetorilor,³⁶ iar, la 3 octombrie 1812, după retragerea trupelor ruse din
Principate, P.V. Ciceagov a comunicat această informație guvernatorului S.
Sturdza, cerându-i să-i înmâneze lui N. Baikov copia Așezământului regiunii
Basarabia, să-i indice locurile potrivite pentru întemeierea vămilor și pichetelor
vamale, acordându-i susținerea necesară³⁷. Pentru organizarea vămilor au fost
propușe localitățile: Akkerman, Reni, Vadul-lui-Isac, Lipcani, Noua Suliță,
iar pentru pichetele vamale: Chilia, Ismail, Falcu, Movila Rabăiei de la Prut și
Ștefănești³⁸, deși ultimele trei erau situate pe malul drept al Prutului.

Procesul de organizare a sistemului vamal, de carantină și de pază a fronti-
erei se desfășura treptat. Organizarea cordonului de pază a hotarului și de
carantină a fost încredințat consilierului de stat Karpov. Un post de carantină
exista la Ismail din luna iunie 1812³⁹. La 16 aprilie 1813, șeful carantinei din
Ismail raporta guvernatorului: „*Pentru curățarea pasagerilor și afumarea*
mărfurilor aduse în carantina întemeiată la Ismail sunt necesare diverse produse,
cum ar fi: oțet, smoală, pulbere și altele, pentru care toate cheltuielile începând cu
luna iulie 1812 au fost efectuate din banii mei”⁴⁰. Potrivit informației ce se conține
în raportul guvernatorului S. Sturdza expediat țarului Alexandru I, la 19 mai
1813, posturi de carantină au fost organizate la Sculeni, Chișinău, Hotin, Bender,
Akkerman și Ismail⁴¹.

La 4 martie, la indicația lui A. B. Kurakin, membru al Consiliul de Stat al

³³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 48v.

³⁴ ANRM, F. 2, inv. 2, d. 3, f. 5, 7, 12, 22, 62, 122.

³⁵ *Ibidem*, f. 20, 34, 35.

³⁶ V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite*, Chișinău, 2002, p. 9.

³⁷ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei ...*, p. 115.

³⁸ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 61, f. 6.

³⁹ ANRM, F. 5, inv. 3, d. 1, f. 19.

⁴⁰ *Ibidem*, inv. 2, d. 62, f. 1.

⁴¹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 60, 61.

Rusiei, au fost trimiși în Basarabia trei funcționari în frunte cu locotenent-colonelul Poltavțev pentru a inspecta cordonul din Basarabia, ordonând guvernatorului S. Sturdza ca poliția să le pună la dispoziție mijloace de transport cu achitarea taxei și să le acorde ajutorul necesar⁴². La 27 martie 1813, guvernatorul S. Sturdza informa departamentul al doilea al guvernului regional că a primit de la consilierul de taină, cneazul A. B. Kurakin, o prescripție, la care este anexat regulamentul despre organizarea în Basarabia a cordonului și carantinei și copia prescripțiilor trimise guvernatorului Podoliei⁴³. La 31 martie 1813, la indicația lui A. B. Kurakin, toate unitățile militare de pază a frontierei dislocate în 33 de localități pe linia râului Prut, de la satul Anuta și până la Noua-Suliță, au fost scoase din subordinea comandantului militar, generalul I. Harting, și trecute în subordinea guvernatorului civil⁴⁴. Lucrările de organizare și definitivare a sistemului vamal și a cordonului de carantină și de pază a frontierei, cărora autoritățile de la Petersburg le acordau o atenție deosebită, a continuat și în anii următori, finalizarea lor fiind menționată abia în Așezământul din 29 aprilie 1818, limitându-ne aici doar la lucrările efectuate în timpul administrării guvernatorului civil S. Sturdza.

Urmărind cu atenție procesul de creare a administrației Basarabiei, observăm includerea în componența acesteia a unui mare număr de funcționari alogeni, începând cu departamentele guvernului regional, cancelaria guvernatorului, arhitectul și inginerul cadastral regional și finalizând cu organele polițienești, polițimaiștri, administrațiile vamală, de carantină și pază a frontierei, serviciile medical și poștal etc. Acest proces a fost determinat de un șir de factori, inclusiv de intervențiile comandantului-șef al armatei ruse, amirarul P. V. Ciceagov, a senatorului rus V. I. Krasno-Milașevici, și, în egală măsură, de preferințele personale ale guvernatorului civil S. Sturdza.

Vom menționa că în timpul ocupației ruse din anii 1806-1812 în Principate a fost organizată o administrație civilă rusă, condusă de senatorii S. Kușnikov și V. I. Krasno-Milașevici, președinți ai Divanurilor Țării Moldovei și Țării Românești, care și-au creat propria cancelarie în componența căreia intrau mulți funcționari civili și militari. Afară de aceasta au fost organizate poliții și comitete polițienești ruse la Iași și București⁴⁵. Pe lângă armata rusă funcționau un șir de servicii auxiliare care deserveau trupele ruse. Odată cu retragerea armatei ruse din Principate în lunile iulie-septembrie 1812, aceste organe și servicii devenind inutile, au fost lichidate, iar funcționarii au rămas fără serviciu. Mulți dintre ei, pentru a căpăta o slujbă, se adresau comandantului-șef al armatei ruse amiralul P. V. Ciceagov și senatorului V. I. Krasno-Milașevici, iar ultimii solicitau guvernatorului S. Sturdza să-i includă în administrația Basarabiei. La 3 septembrie 1812, V. I. Krasno-Milașevici scria guvernatorului S. Sturdza:

⁴² *Ibidem*, d. 198, f. 1, 2.

⁴³ *Ibidem*, f. 3.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 5, 8v.

⁴⁵ Agachi, *op.cit.*, p. 48-49, 223.

„Ciceagov i-a trimis la mine pe fostul său cancelarist Satovski, care s-a aflat în serviciul vice-președintelui Divanului Munteniei și pe secretarul gubernial Soltinski ca să-i angajez în administrația locală, dar datorită faptului că eu nu am la dispoziție niciun post, i-am trimis pe menționații funcționari să se prezinte la Excelența Voastră pentru a le acorda funcții în regiunea (Basarabia – A. A.) încredințată Dumneavoastră”⁴⁶. Apoi a intervenit însuși P. V. Ciceagov la indicația căruia Satovski a fost numit ispravnic în ținutul Bender, iar un oarecare Makarenko a fost numit polițmaistru la Akkerman⁴⁷. În asemenea mod au fost angajați și P. Somov, A. Iușnevski și mulți alți funcționari ruși. Putem afirma cu deplină certitudine că o mare parte a funcționarilor din administrația civilă din Principate și din organele polițienești au fost transferați în administrația Basarabiei. Potrivit informațiilor prezentate guvernatorului S. Sturdza de către polițmaistrul Chișinăului Ioan Dicescul, la 6 octombrie 1812, în Chișinău, se aflau 89 de ofițeri și funcționari cu și fără serviciu,⁴⁸ majoritatea cărora erau alogeni, foști angajați în administrația civilă rusă din Principate și în serviciile de deservire a armatei ruse. Din cauza aglomerației în Chișinău nu ajungeau case pentru încartiruirea lor, de aceea S. Sturdza a ordonat ca o parte dintre ei să fie transferați în târgul Orhei în așteptarea acordării funcțiilor.

Pe de altă parte, însuși, guvernatorul S. Sturdza, aflându-se la Iași și inițiind pregătirile prealabile pentru organizarea administrației Basarabiei, cerea amiralului P. V. Ciceagov și senatorului V. I. Krasno-Milașevici să-i pună la dispoziție funcționari ruși. Înainte de a pleca în Basarabia, la 21 septembrie 1812, S. Sturdza adresează senatorului V. I. Krasno-Milașevici următoarea cerere: „Odată cu apropierea termenului când conducerea generală a pricipatelor trebuie să înceteze, intenționez să plec la Chișinău ca să organizez administrația regiunii câștigate recent, însă lipsa funcționarilor pentru efectuarea lucrărilor în acest domeniu și imposibilitatea de a găsi oameni capabili și cu destule cunoștințe despre această regiune, îmi crează o mare dificultate de a începe realizarea acestor lucrări. De aceea am hotărât să mă adresez Excelenței voastre și în cel mai convigător mod să cer, stimate domn, să luați în considerație folosul slujbei și pentru a-mi crea posibilități de formare cât mai rapid a administrației noi, să permiteți unora dintre acei funcționari, privitor la care eu deja am avut onoarea să-i cer de la Dumneavoastră, stimate domn, ca ei, cu consământământul comandantului-șef, să plece cu mine la Chișinău pentru această importantă misiune. Recomandarea dumneavoastră personală, stimate domn, îmi servește drept motiv îndestulător pentru alegerea lor”⁴⁹. Prezentând la 13 august 1812 statele cancelariei sale pentru confirmare amiralului P. V. Ciceagov, S. Sturdza insista stăruitor ca să fie inclus și funcționarul A. Iușnevski⁵⁰. Dacă am da crezare afirmațiilor guvernatorului, ar

⁴⁶ ANRM, F. 2, inv. 2, d. 3, f. 2.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 22-23; d. 4, f. 1.

⁴⁸ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei ...*, p. 70.

⁴⁹ ANRM, F.2, inv.1, d.10, f.8-8v.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 1-2.

ieși că funcționarii ruși cunoșteau mai bine Basarabia decât nobilii locali, ceea ce desigur prezintă un nonsens. Explicația este simplă și va fi demonstrată în curând de însuși S. Sturdza, care intenționa să creeze în Basarabia un șir de organe de tip gubernial rus, având necesitate în acest scop de prezența funcționarilor ruși.

În legătură cu includerea masivă a funcționarilor ruși în administrația Basarabiei este necesară următoarea precizare. Potrivit Așezământului din 1812 erau păstrate în vigoare legile și obiceiurile locale, deci și administrația Basarabiei trebuia creată ca să funcționeze potrivit acestor legi și obiceiuri. Dar numeroșii funcționari ruși incluși în organele administrative ale regiunii nu cunoșteau legile și obiceiurile locale și nici limba română a băștinașilor, în mediul cărora trebuia să activeze, cu atât mai mult cu cât în majoritatea organelor create nu erau incluși traducători, iar în statele organelor în care erau incluse funcții de traducători, aceste posturi nu erau suplinite. Toate acestea conduceau la inevitabila apariție a diverselor conflicte și neînțelegeri, inclusiv și de ordin lingvistic, care s-au declanșat chiar în timpul guvernării lui S. Sturdza. La sfârșitul lunii ianuarie 1813, guvernatorul poruncise isprăvniceii din Bender să cerceteze plângerea unui grup alcătuit din 16 evrei cu privire la ofensele și asupririle venite din partea polițmaistrului și a supraveghetorului de cartier, însă ispravnicul moldovean, serdarul Vasilache, a refuzat să efectueze ancheta din cauza necunoașterii legilor ruse⁵¹. S. Sturdza a fost nevoit să-l scutească pe Vasilache de această misiune, poruncind efectuarea anchetei ispravnicului rus Satovski⁵². La 7 aprilie 1813, consilierul rus Bukin, din primul departament, raporta lui S. Sturdza: *“Unele isprăvnicii din această regiune, primind ... ordine scrise în limba rusă la diverse subiecte, care necesită executare imediată și exactă, raportează că nu le pot executa din cauza că nu au traducători, iar isprăvnicia de Hotărniceni a restituit originalele ordinelor trimise. În primul departament, în care trebuie să fie, potrivit statelor, doi traducători..., se află numai registratorul gubernial Mârza, care nici într-un chip nu reușește să traducă chiar și actele care trebuie pregătite pentru a fi examinate de către consilierii moldoveni din departament”*⁵³. Conflictele de ordin lingvistic vor lua amploare în anii următori.

În toiul activității de creare a administrației Basarabiei au intervenit însă schimbări în domeniul subordonării guvernatorului civil S. Sturdza. La 2 februarie 1813, P. V. Ciceagov a fost demis din funcția de comandant-șef al fostei armate dunărene și înlăturat de la toate afacerile basarabene, guvernatorul S. Sturdza fiind subordonat noului comandant-șef al armatei ruse feldmareșalul M. Kutuzov, ale cărui ordine urma să le execute⁵⁴. Deși această subordonare purta un caracter pur formal, totuși, la 20 martie 1813, S. Sturdza a raportat lui M. I. Kutuzov despre organizarea departamentelor și a altor organe, prezentându-i lista funcționarilor numiți în funcții și cheltuielile necesare pentru întreținerea

⁵¹ ANRM, F.2, inv.1, d.80, f.127-127v.

⁵² *Ibidem*, f.128.

⁵³ ANRM, F. 5, inv. 3, d. 1, f. 24-24v.

⁵⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 10.

funcționarilor, solicitând confirmarea lor⁵⁵. Iar, la 13 martie, S. Sturdza a primit de la generalul-adjutant, kneazul Volkonski, indicație ca privitor la problemele de serviciu să se adreseze direct țarului Alexandru I⁵⁶. Însă, la 5 aprilie 1813, Alexandru I emite un ucaz, ordonând ca privitor la problemele ce necesită rezolvare, guvernatorul S. Sturdza să se adreseze ministrului de Poliție, dar și comandant-șef al Petersburgului, S. K. Veazmitinov, „în baza drepturilor pe care le au și ceilalți guvernatori civili”⁵⁷. În varianta ucazului țarului, trimisă la 13 mai 1813 Senatului din Petersburg, era inclusă și indicația ca „să nu se efectueze nicio schimbare în forma actuală de guvernare a Basarabiei până la emiterea unei noi dispoziții”⁵⁸. Anticipând evenimentele, menționăm că această frază aproape sacrosanctă a avut o importanță primordială, transformându-se pe parcursul anilor 1813-1815 într-o stavilă insurmontabilă în calea încercărilor funcționarilor ruși din Basarabia și a unor guvernanți de la Petersburg de a modifica Așezământul din 1812 și de a limita sau chiar anula autonomia Basarabiei.

Ucazul țarului din 5 aprilie a ajuns la Chișinău la 20 mai 1813, când guvernatorul S. Sturdza, din cauza problemelor de sănătate, transmisese funcțiile sale comandantului militar al Basarabiei generalului I. Harting. În raportul din 19 mai 1813, adresat împăratului, S. Sturdza și-a prezentat demisia din funcția de guvernator civil al Basarabiei. Potrivit ucazului emis la 17 iunie 1813, adresat lui S. K. Veazmitinov, țarul a acceptat demisia, ordonând ca „până la numirea guvernatorului în regiunea Basarabia, această funcție să fie exercitată de către general-maiorul I. Harting, cumulând putera șefilor militar și civil”⁵⁹.

Opiniile unor autori, potrivit cărora guvernatorul S. Sturdza a fost demis din funcție de către autoritățile țariste din cauza memoriului defavorabil al funcționarului rus N. Baikov și impotrivirii guvernatorului intențiilor unor nobili ruși de a aduce din Rusia în Basarabia țărani șerbi, au fost combătute argumentat în publicațiile recente⁶⁰, demonstrându-se convingător că S. Sturdza a demisionat benevol.

Menționăm că chiar la etapa inițială, în cercurile guvernamentale țariste apăruseră nemulțumiri față de sistemul administrativ creat în Basarabia și modul de administrare a regiunii de către S. Sturdza. Acestea au fost exprimate în memoriul șefului posturilor vamale de control și carantină N. Baikov. Mai întâi este necesar să facem o remarcă privitor la misiunea lui N. Baikov în Basarabia. S. Cornea, subscriind la opinia exprimată de L. A. Casso precum că funcționarul rus a fost trimis „de la Petersburg pentru a verifica zvonurile defavorabile parvenite privitor la ocârmuirea Basarabiei”⁶¹, susține la rândul său că: „Îngrijorate

⁵⁵ ANRM, F. 5, inv. 3, d. 1, f. 12, 16v, 17, 19.

⁵⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 13.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 24.

⁵⁸ *Полное собрание законов Российской империи, Санкт-Петербург, 1830, т. XXXII, с. 574-575.*

⁵⁹ ANRM, F. 5, inv.1, d.1, f. 364; inv. 2, d. 1, f. 23-23v.

⁶⁰ D. Poștarencu, *Scarlat Sturdza*, în: *Revista de istorie a Moldovei*, nr.1-2, 2006, p. 80-81.

⁶¹ L. A. Casso, *Rossia na Dunae i obrazovanie Bessarbskoi oblasti*, Moskva, 1913, p. 205.

de situația creată, autoritățile ruse trimit în Basarabia pe funcționarul N. Baikov, pentru a efectua o anchetă asupra situației create în regiune⁶². În realitate, cum am menționat deja, funcționarul a fost trimis în Basarabia pentru a inspecta hotarul cu Austria și Poarta Otomană și a stabili locurile cele mai potrivite pentru amplasarea posturilor vamale și de carantină, stabilind, totodată, și numărul necesar al pichetelor de pază, al supraveghetorilor și paznicilor⁶³.

Aflându-se în regiune, N. Baikov a cules și a primit informații de la boierii nemulțumiți de modul de guvernare a Basarabiei, îndeosebi despre concentrarea unor mari împuterniciri în mâinile consilierului departamentului al doilea al guvernului regional Matei Crupenschi, în baza cărora a alcătuit un memoriu în care menționa următoarele neajunsuri ale sistemului de administrare a regiunii: a) Guvernatorul civil este subordonat doar comandantului-șef al armatei dunărene, care se afla la depărtare de mii de verste de Basarabia, fiind ocupat cu totul de alte operațiuni și nu de ocârmuire; b) încasarea tuturor taxelor, veniturile, cheltuielile, antrepriza, concesiunile, direcțiunea poștală, construcțiile statului sunt concentrate în mâinile unui singur consilier din departamentul al doilea (Matei Crupenschi - A. A.), căruia îi este subordonată și direcția executivă din primul departament, iar prin intermediul acesteia - și întregul guvern *“pe lângă un guvernator (S. Sturdza - A.A.) neexperimentat, ramolit și blajin”*. N. Baikov exprima nedumerirea că *“unui astfel de guvern spongios i-a fost acordat dreptul de a se călăuzi de legile și obiceiurile regiunii moldave”*, menționând că *“în ambele principate (Țara Moldovei și Țara Românească-A.A.) nu sunt niciun fel de legi”*, iar *“obiceiurile constau în dreptul celui mai puternic și a celui care dă mai mult”*. N. Baikov se exprima în termeni denigratori față de legile și obiceiurile locale, întrebându-se retoric *“poate oare să prospere o regiune și e cuviincios de a permite într-un asemenea stat cum este Rusia, conducerea nu numai a unei regiuni, ci și a celei mai mici plase potrivit condicii unei cârciume, sau ce e și mai rău, potrivit obiceiurilor executate cu abuzuri nepedepsite și, totodată, ca toată puterea să fie concentrată în mâinile unui singur om, care până acum nu a condus absolut nimic, îndeosebi dacă el, imitând legile regiunii sale, va prefera folosul personal tuturor celorlalte și va acționa ca un arendator”*. N. Baikov considera că *“chiar dacă din anumite cauze este imposibil de a organiza în regiunea Basarabia o conducere similară celei din guberniile ruse”*, atunci *„în loc de a înființa inovații nepotrivite, nu numai inutile, ci și dăunătoare, sunt gata pentru guvernul basarabean modele de guvernare mai bune: conducerea Tauridei și Georgiei în care sunt direcții judecătorești și de anchetă, vice-guvernator, de asemenea, trezorier gubernial, președinți, procurori, iar în ținuturi - judecători ținutali”*⁶⁴.

În noiembrie 1813, când de la demisia lui S. Sturdza trecuse deja peste jumătate de an, N. Baikov, fiind în trecere prin localitatea Tulcin, satisfăcând interesul

⁶² S. Cornea, *op.cit.*, p. 31.

⁶³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 61, f. 1-1v, 3-3v.

⁶⁴ A. Nacco, *op.cit.*, p. 119-121.

manifestat de către membrul Consiliului de Stat, kneazul A. B. Kurakin, care prin rescriptul imperial din 5 decembrie 1812 fuseseră desemnat responsabil de combaterea ciumei în Novorossia, i-a înmănat înaltului demnitar memoriul. Este important de reținut faptul că memoriul apare în momentul când guvernator civil interimar al Basarabiei era generalul I. Harting, iar cele conținute în el se refereau în întregime la perioada când Basarabia fusese administrată de către S. Sturdza. Primind memoriul, A. B. Kurakin anexează la el propria sa scrisoare însoțitoare și le trimite la Sankt Petersburg ministrului Poliției S. K. Veazmitinov, responsabil de afacerile basarabene. În scrisoarea de însoțire A. B. Kurakin scria: *"După rapoartele adresate Excelenței Voastre în care am avut onoarea să vă propun necesitatea de a numi cât mai urgent un șef al administrației civile în regiunea Basarabia, eu m-am întâlnit cu domnul Baikov în timpul trecerii lui prin Tulcin și fiind curios de a afla unele amănunte privitor la starea actuală a locuitorilor Basarabiei și a guvernării acelei regiuni, am primit de la el un memoriu particular, considerând o datorie a mea de a-l aduce la cunoștința Excelenței Voastre în original"*⁶⁵. Primind memoriul, S. K. Veazmitinov nu a întreprins nicio acțiune, respectând cu strictețe indicația anterioară a țarului Alexandru I de a nu introduce modificări în administrația Basarabiei până la noi dispoziții. Iată de ce demersurile lui A. B. Kurakin nu au avut niciun efect.

Este necesar să apreciem rolul guvernatorului S. Sturdza în organizarea administrației Basarabiei. O încercare de elucidare a acestui subiect a fost întreprinsă de cercetătoarea Lucia Argint. Constatăm, cu regret, că lucrarea autoarei prezintă mai mult o însușire de opinii ale cercetătorilor predecesori ai activității guvernatorului S. Sturdza, iar în cazul în care s-au făcut unele aprecieri proprii, ele sunt contradictorii și eronate, inclusiv: precum că în Basarabia a fost instituit postul de vice-guvernator, care de fapt nu a fost înființat; că Așezământul din 1812 prezenta *"o constituție"*, care în niciun caz nu merită o asemenea apreciere; că, pe de o parte, în guvernul regional au fost admiși *"numai boierii locali"*, iar, pe de alta, funcțiile principale *"le dețineau funcționarii ruși"*; că organele administrative ale Basarabiei aveau similitudini și afinități cu organele administrative ale Principatului Moldovei, lucru rămas nedemonstrat; că S. Sturdza a fost demis din cauza informațiilor negative din memoriul lui N. Baikov, că demisia s-a datorat faptului că s-a opus colonizării Basarabiei cu țărani iobagi aduși din Rusia și, în sfârșit, Sturdza a demisionat benevol etc.⁶⁶. Expunând aceste și multe alte opinii ale unui lung șir de cercetători, autoarea evită să le aprecieze, să le evidențieze pe cele corecte și să le infirme în mod argumentat pe cele eronate și absurde. Astfel, aprecierea corectă și obiectivă a activității guvernatorului S. Sturdza lipsește cu desăvârșire.

În articolul consacrat vieții și activității lui S. Sturdza, semnat de către D. Poștarencu, se conțin foarte puține informații despre activitatea administrativă a guvernatorului, iar aprecierile autorului sunt extrem de succinte și contra-

⁶⁵ *Ibidem*, p. 118-119.

⁶⁶ L. Argint, *op.cit.*, p. 145-149.

dicatorii. Menționăm afirmațiile corecte precum că S. Sturdza a servit *“cu devotament imperiul bicefal”* și că *“fiind credincios, el a fost și cel care a inițiat procesul de introducere a legilor rusești în provincia răpită”*⁶⁷. În continuare, însă, negând afirmațiile eronate ale unor autori privitor la inactivitatea lui S. Sturdza în timpul guvernării Basarabiei din cauza că era bătrân și ramolit, D. Poștarencu afirmă că guvernatorul *“s-a manifestat din plin pe tărâmul administrativ, în pofda faptului că era bătrân, înregistrând într-un timp scurt o serie de realizări incontestabile”*, adăugând că acestea au fost înfăptuite *“respectându-se întocmai stipulațiile Regulamentului (corect: Așezământului – A. A.) privind constituirea administrației provizorii în Basarabia”*⁶⁸. Pentru a scoate în evidență contradicția dintre aceste afirmații, este de ajuns de menționat că Așezământul din 1812 stipula păstrarea legilor și obiceiurilor locale și nu prevedea introducerea legislației ruse în Basarabia. Deci, *“inițind procesul de introducere a legilor rusești în provincia răpită”*, cum afirmă D. Poștarencu, S. Sturdza a încălcat Așezământul, astfel afirmația despre *“respectarea întocmai a Regulamentului”* de către guvernator devine incorectă și intră în contradicție cu prima afirmație. Aceleași opinii contradictorii sunt reiterate și în altă lucrare a autorului⁶⁹.

Pentru aprecierea corectă a rolului guvernatorului S. Sturdza în organizarea administrației Basarabiei, este necesar de a lua în considerație raporturile dintre guvernator și autoritățile țariste și de a confrunta rezultatele activității sale în crearea administrației Basarabiei cu prevederile Așezământului din 1812. Indiscutabil, S. Sturdza era un funcționar devotat cu trup și suflet țarismului rus. Ocupând diverse funcții în administrația Principatului Moldovei, inclusiv cele de victiernic, vornic, hătman, dar și de membru al Divanului în timpul războiului ruso-turc din 1787-1791, când Moldova a fost ocupată de trupele ruse, după încheierea ostilităților, în martie 1792, Scarlat Sturdza părăsește Moldova și se refugiază cu familia în Rusia⁷⁰. Cunoștințele profunde despre situația din Moldova și devotamentul cu care a servit interesele țarismului au constituit principalul argument la numirea lui în postul de guvernator civil al Basarabiei, anexată la Imperiul Rus.

S. Sturdza îndeplinea cu strictețe indicațiile șefului său P. V. Ciceagov. Executând solicitarea amiralului de a-l informa despre situația din statele limitrofe, la 13 noiembrie 1812, S. Sturdza a expediat demnitarului rus un amplu raport privitor la evenimentele și întâmplările de peste hotare, menționând că pentru dobândirea informațiilor temeinice, consideră necesar să fie trimiși peste hotare funcționari ce se bucură de o deosebită încredere, însă dat fiind faptul că pentru finanțarea lor erau necesare cheltuieli,⁷¹ guvernatorul solicita opinia șefului în această privință. Realizând cerințele autorităților țariste de a contribui

⁶⁷ D. Poștarencu, *Scarlat Sturdza*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1-2, 2006, p. 79,80.

⁶⁸ *Ibidem*, p.80.

⁶⁹ D. Poștarencu, *Anexarea Basarabiei...*, p.73, 119, 120.

⁷⁰ D. Poștarencu, *Scarlat Sturdza*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr.1-2, 2006, p. 76-77.

⁷¹ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 161-163.

la colonizarea Basarabiei cu coloniști străini, S. Sturdza raporta țarului că pentru a împiedica plecarea peste hotar a 2 500 de familii de coloniști transdanubieni și a-i reține în Basarabia, a achitat datoriile acestor coloniști față de concesionari, plătind câte 12 lei pentru fiecare familie din veniturile regiunii, suma totală constituind 30 000 de lei⁷². Guvernatorul manifesta o mare grijă față de apărarea proprietății statului și mereu era în identificarea de noi surse de venit pentru harnaul Imperiului Rus.

Aflarea lui S. Sturdza în funcția de guvernator civil al Basarabiei a fost de scurtă durată. Cum menționează el însuși în raportul adresat țarului la 19 mai 1813, guvernarea lui a durat din octombrie 1812 până în aprilie 1813, când a demisionat din cauza bolii. Bineînțeles, într-o perioadă atât de scurtă, nu a reușit să realizeze toate prevederile Așezământului din 1812. Dar, totuși, anume în timpul guvernării lui S. Sturdza a fost creată în mare parte administrația regiunii Basarabia. În raportul menționat mai sus, S. Sturdza sintetiza cele realizate în timpul guvernării sale, și anume: a ales orașul Chișinău în calitate de centru regional; a înlăturat ispravnicii numiți de către Divanul Moldovei și a numit în ținuturi ispravnici din rândurile boierilor locali care au depus jurământ de supușenie Rusiei; în ținuturi, au fost trimiși samișii pentru a organiza administrația locală; a înființat organe de poliție în orașul Chișinău și în suburbiile cetăților, a organizat serviciile regionale medical și poștal, cancelaria guvernatorului și cele două departamente ale guvernului regional și adunarea lor comună, alcătuită și statele acestor organe; a organizat cordonul de pază a hotarului cu Poarta Otomană și Austria, alcătuit din trei regimente de cazaci și o a doua linie de pază și supraveghere cu participarea locuitorilor din satele de frontieră; au fost înființate posturi vamale și de carantină la Sculeni, Hotin, Bender, Akkerman, Ismail, Chilia și Chișinău. Guvernatorul mai intenționa să întemeieze judecătoria ținutale și locale în târguri, magistraturi și dume în orașe, după modelul celor din Imperiul Rus⁷³, dar nu a reușit din cauza îmbolnăvirii.

Dar, în activitatea guvernatorului observăm un șir de lacune. Deși se prevedea ca în administrație să fie utilizate două limbi diferite, rusa și româna, prima nefiind cunoscută funcționarilor locali, iar cea de a doua – funcționarilor ruși, în majoritatea organelor create nu erau prevăzute posturi de traducători, iar în organele în statele cărora erau incluși traducătorii, posturile acestora au rămas vacante, provocând conflicte lingvistice și împiedicând funcționarea normală a administrației. Au rămas vacante câteva funcții importante în departamentul al doilea al guvernului regional, nu au fost alcătuite instrucțiuni de serviciu pentru funcționari, în care să fie indicate termenul aflării în funcție, modurile de numire și de demitere din funcții, de pedepsire și judecare în cazul comiterii abuzurilor. Vom menționa următorul caz. În martie 1813, executorul primului departament Lupu Roset a cerut guvernatorului S. Sturdza instrucțiuni de serviciu, dar din

⁷² *Ibidem*, d. 65, f. 41-42.

⁷³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 37-39v, 59v-61.

cauză că ultimul era bolnav demersul a rămas fără răspuns. La 15 iunie 1815, solicitantul reiterând cererea, de data aceasta generalului I. Harting, menționează că nu știe *“care sunt obligațiunile funcției sale și în ce mod să le execute și să le respecte, neavând în această privință nici un îndreptar sau instrucție pe care le-am cerut de mai multe ori și nu le-am primit”*⁷⁴. Demnitarul era îngrijorat de faptul că chestiunile și deciziile care țineau de funcția și responsabilitatea lui personală erau bazate numai pe niște indicații verbale. Dorind să le adune, nu a găsit nici un mijloc pe care să se sprijine ca să înlăture împotrivirele întâmpinate, din care cauză intenționa să demisioneze din funcție⁷⁵.

În pofida faptului că Așezământul din 1812 prevedea numirea funcționarilor ruși doar la posturile de ispravnici, S. Sturdza a inclus un număr mare de funcționari ruși în componența organelor nou înființate. Aceștia erau prezenți în departamentele guvernului regional, în propria cancelărie, în organele polițienești, în serviciile regionale medical și poștal, în sistemul vamal, în cordonul de carantină și de pază a hotarului, funcțiile de arhitect și inginer cadastral regional. Astfel, guvernatorul S. Sturdza a rusificat în mare măsură sistemul administrativ al Basarabiei.

Guvernatorul nici măcar nu intenționa să realizeze una dintre cele mai importante prevederi ale Așezământului și instrucțiunii primite de la P. V. Ciceagov, și anume, de a sistematiza și a da publicității legile și obiceiurile locale, cu scopul de a le pune la dispoziția funcționarilor. Dimpotrivă, el considera legile și obiceiurile locale ineficiente și insuficiente pentru administrarea regiunii, ordonând acoperirea așa-ziselor lipsuri cu legi ruse.

Prin introducerea legislației ruse în domeniul dreptului penal, a fost creat un precedent periculos de utilizare a legislației ruse în Basarabia. La 12 februarie 1813, S. Sturdza, prin intermediul generalului I. Harting, a ordonat primului departament al guvernului regional ca *„toate litigiile civile și penale dintre supușii originari ruși, care au parvenit sau vor parveni să fie judecate întocmai în baza legilor ruse”*⁷⁶. Astfel, rușii veniți în Basarabia, numărul cărora era în continuă creștere, au fost scoși de sub jurisdicția organelor judiciare locale. Organele polițienești înființate în Basarabia au fost organizate potrivit structurii, regulamentelor și legislației ruse, care parțial, a fost introdusă și în activitatea serdăriei ținutului Orhei. Guvernatorul intenționa să înființeze și alte organe de tip gubernial rus: judecătorii în ținuturi și locale în târguri, magistraturi și dume în orașe potrivit legislației ruse. Astfel, punând începutul introducerii legislației ruse în administrația Basarabiei, guvernatorul S. Sturdza a săvârșit grave abateri de la Așezământul guvernării provizorii a Basarabiei din 1812, subminând cea mai importantă prevedere privitor la păstrarea în vigoare a legilor și obiceiurilor locale, contribuind la știrbirea sferelor de utilizare a acestora. Această inițiativă a lui S. Sturdza va fi preluată și promovată constant și insistent de către funcționarii ruși

⁷⁴ ANRM, F. 5, inv. 3, d. 1, f. 3.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 37v-38.

⁷⁶ ANRM, F. 5, inv. 1, d. 1, f. 364; inv. 2, d. 1, f. 21, 23.

din administrația Basarabiei, care, necunoscând legie și obiceiurile locale și nici limba română, vor cere mereu introducerea în regiune a legislației și limbii ruse. Și în sfârșit, pe lângă defecțiunile sistemului administrativ creat, S. Sturdza, prezentându-și demisia din postul de guvernator civil, nu a cedat funcțiile sale unui boier local, ci comandantului militar generalului rus I. Harting, cu care, deși era înrudit, a avut conflicte și care era rău intenționat față de autonomia acordată Basarabiei.

Totodată, nu pot fi negate unele merite, deși destul de modeste, ale guvernatorului S. Sturdza. El într-adevăr s-a opus strămutării în Basarabia a țăranilor șerbi din Rusia, fapt ce, indiscutabil, ar fi contribuit la apariția unor probleme sociale,⁷⁷ dar și demografice și ligvistice. Inițial, opinia lui S. Sturdza a fost respinsă de către amirarul P. V. Ciceagov. În legătură cu acest fapt, cercetătorul D. Poștarencu comite o evidentă eroare, lăsând să se înțeleagă că, prin dispoziția din 16 ianuarie 1813, P. V. Ciceagov ar fi aprobat propunerea guvernatorului de a interzice transferarea țăranilor șerbi din Rusia în Basarabia. Pentru a elucida problema vom reproduce integral și apoi vom analiza răspunsul amiralului P. V. Ciceagov la demersul lui S. Sturdza: *“Aprobând observațiile Excelenței Voastre privitor la presupusele transferări de către moșierii ruși a țăranilor lor în Basarabia, eu consider însă necesar să adaug că dacă acești moșieri au deja acolo (în Basarabia – A. A.) pământuri și dacă pentru lucrarea acestora intenționează să-și transfere acolo proprii lor țărani, în acest caz nu se poate de pus piedici intenției fără a încălca dreptul la proprietate”*⁷⁸. Răspunsul amiralului poate fi divizat în două părți. În prima parte, el, în principiu, aprobă opiniile lui S. Sturdza privitor la abordarea problemei transferării țăranilor șerbi din Rusia în Basarabia, iar, în partea a doua, luând în considerație latura practică a problemei, adaugă că interzicerea transferării nu poate fi acceptată, întrucât ea va conduce neapărat la încălcarea dreptului de proprietate considerat în Rusia ca unul sfânt și intagibil, care nu poate fi încălcat de nimeni. Astfel, amiralul în mod delicat, respinge propunerea guvernatorului. D. Poștarencu expune răspunsul amiralului fără niciun comentariu sau apreciere de valoare, afirmând că *“părerea lui Sturdza referitor la această problemă, ulterior, a fost acceptată și de guvernul țarist”*⁷⁹. Această afirmație în fond este corectă, dar subliniind că ulterior părerea lui S. Sturdza a fost acceptată **și de guvernul țarist**, autorul lasă să se înțeleagă că anterior această opinie ar fi fost acceptată de către altcineva. În cazul dat *altcineva* nu putea fi altul decât amiralul Ciceagov, dar, după cum am văzut, acesta a respins propunerea lui S. Sturdza. Această abordare a dlui D. Poștarencu a fost influențată de alcătuitoarea unei colecții de documente, care, într-un comentariu, afirmau în mod direct că: *“Opinia lui S. D. Sturdza a fost acceptată de către P. V. Ciceagov, iar mai apoi și de către guvernul țarist”*⁸⁰.

⁷⁷ История Молдавии. Документы и материалы, том. III, ч. I, Кишинев, 1962, с. 14.

⁷⁸ ANRM, F. 2, inv.1, d. 21, f. 3.

⁷⁹ D. Poștarencu, Scarlat Sturdza, în: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 1-2, 2006, p. 81.

⁸⁰ История Молдавии. Документы и материалы, том. III, ч. I, с. 513.

Ulterior, într-adevăr guvernanții țariști, inițiind elaborarea unui nou așezământ de organizare administrativă a Basarabiei, și dându-și seama de posibilele tensionări sociale în cazul aducerii țăranilor iobagi ruși în Basarabia, au acceptat opinia guvernatorului S. Sturdza. În instrucțiunea din 21 mai 1816, înmănată proaspătului namesnic al Basarabiei, generalul A.N. Bahmetev, a fost inclusă indicația că, în cazul în care unii dintre moșierii din stânga Nistrului vor cumpăra proprietăți imobile în Basarabia și ar exprima dorința să strămute acolo țăranii lor, moșierii să fie înștiințați că, *“în conformitate cu legile și obiceiurile din această regiune (Basarabia - A.A.), țăranii care locuiesc aici se vor bucura de aceleași drepturi cetățenești și personale ce sunt acordate locuitorilor băștinași. În caz contrar, în sistemul local se va produce o dezorganizare dezastruoasă și între locuitori va apărea invidia, teama și discordia”*⁸¹. Astfel, guvernatorului S. Sturdza îi aparține meritul de a fi contribuit la stoparea aducerii țăranilor șerbi ruși în Basarabia.

Un alt merit al guvernatorului S. Sturdza constă în păstrarea trecerii libere a locuitorilor de pe ambele maluri ale Prutului peste râu, pentru a-și lucra pământurile și pentru alte necesități gospodărești. La 9 octombrie 1812, adică la o săptămână de la ocuparea funcției de guvernator civil, S. Sturdza a adresat comandantului militar I. Harting următoarea cerere: *“Mi-au parvenit informații că șeful cordonului de pază pe sectorul Vadul-lui-Isac - Falcu... nu permite locuitorilor regiunii Basarabia să treacă pe malul drept al Prutului pentru măcinarea pâinei la moară și transportarea lemnului. Considerând această trebuință a locuitorilor necesară pentru a nu le împiedica activitatea casnică și gospodărească, rog umil, stimate domn, să ordonați strajerilor de la cordon să permită trecerea locuitorilor care pleacă pentru propriile necesități peste hotar la o distanță nu prea mare”*⁸². I. Harting însă a ignorat cererea guvernatorului și a ordonat interzicerea trecerii locuitorilor peste Prut din care cauză, la 3 noiembrie 1812, guvernatorul revine către general: *“Eu vă rog stăruitor, stimate domn, să ordonați echipei de strajă de la Prut să nu împiedice în niciun mod trecerea reciprocă peste hotar a locuitorilor Moldovei și Basarabiei, care vin din locuri nu prea îndepărtate fără legitimații”*⁸³.

Între guvernatorul civil și comandantul militar s-a declanșat un adevărat conflict, generalul făcând demersuri către guvernator la 2, 7, 8 și 10 noiembrie 1812, cerând insistent închiderea hotarului și amenințându-l pe S. Sturdza că va purta răspundere pentru toate posibilele consecințe, invocând apariția ciumei și o posibilă fugă a țăranilor peste hotar. S. Sturdza i-a răspuns generalului că nu are niciun motiv pentru a lua măsuri de închidere a hotarului, deoarece ciuma de la Galați dispăruse, adăugând: *„Afară de toate acestea, eu am ordonat, în această privință ca locuitorilor care trec pentru diverse necesități de pe un mal al Prutului pe celălalt mal în locurile unde sunt stabilite treceri peste râul menționat, să li se*

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 17.

⁸³ *Ibidem*, f. 112v-113.

*permite trecerea numai cu pașapoarte eliberate de mine și cu legitimații semnate de către ispravnici cu aplicarea ștampilei mele. Oamenii care vin pentru prima dată din Moldova pe această parte să le fie permisă trecerea numai cu pașapoarte eliberate de către consulatul rus de la Iași. După asemenea ordonanță eu nu mai pot fi responsabil de nicio neglijență, deoarece executarea exactă a acesteia este o obligațiune a strajei de la frontieră*⁸⁴. În încheiere, S. Sturdza menționa că a ordonat strajei să ia măsuri de precauție și privitor la posibila fugă a locuitorilor Basarabiei peste hotar. Deci, cu toate că trecerea peste Prut era permisă numai cu legitimații, devenind mai anevoioasă, totuși hotarul nu a fost închis, iar trecerea locuitorilor peste Prut pentru o anumită perioadă de timp a fost păstrată.

S. Sturdza a încercat, dar fără succes, să stopeze permanentizarea staționării și extinderea formațiunilor oastei căzăcești dunărene în Bugeac, însă argumentele lui convingătoare nu au fost acceptate de către autoritățile țariste, fiind prevaluate de spiritul și intențiile militariste ale imperialismului țarist⁸⁵.

Astfel, administrația provizorie a Basarabiei întemeiată de S. Sturdza nu corespundea legilor și obiceiurilor locale, păstrate în vigoare. Guvernatorul civil a pus începutul creării în Basarabia a unui sistem administrativ cu unele particularități mixte, alcătuit din diverse organe, care potrivit structurii, funcțiilor și componenței naționale erau: de sorginte locală și de tip gubernial rus, urmând să se ghideze în activitatea lor atât de legile și obiceiurile locale, cât și parțial de legislația rusă, cu utilizarea în activitatea lor pe întreaga verticală administrativă a două limbi diferite: româna și rusa. Funcționarea sistemelor legislativ și administrativ a fost perturbată, deoarece între sistemul legislativ local păstrat în vigoare și sistemul administrativ creat de S. Sturdza a apărut o ruptură care împiedica funcționarea normală a ambelor sisteme.

În concluzie, putem constata că activitatea administrativă contradictorie a guvernatorului civil al Basarabiei S. Sturdza a fost determinată de următoarele: caracterul nedesăvârșit și contradictoriu al Așezământului din 1812; lipsa de experiență personală în domeniul administrativ; influența exercitată asupra guvernatorului de către guvernanții țariști; lipsa codului de legi locale sistematizate; durata relativ scurtă de guvernare a regiunii; circumstanțele izolării Basarabiei de Moldova și includerii ei în componența Imperiului Rus și, în mare măsură, de viziunile și preferințele sale personale. Părăsind Moldova și adoptând supușenia rusă, S. Sturdza a devenit un funcționar devotat autorităților ruse, dând prioritate intereselor țarismului față de interesele locuitorilor regiunii Basarabia.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 204-206.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 252-258.

Ieromonahul Dorimedont (Bădărău)*

IEROSCHIMONAHUL ISACHIE DE LA MĂNĂSTIREA NOUL NEAMȚ: O TENTATIVĂ DE RECONSTITUIRE BIOGRAFICĂ

The hieromonk Isachie was born in 1807 in the village Pașcani, district Iași, Romania, in the family of a priest. In 1827 he came to the Neamț monastery, where he became a monk in 1830. There, Isachie, worked as a pressman and bookbinder. After the dissolution of the printing press, he continued his activity in Chișinău. After the year of 1864 he had established permanently at the Noul Neamț Monastery, village Chițcani, where he died on 13 March, 1880.

His remains were discovered on January 2, 2007, when the grave of bishop Dorimedont Cecan was dug. Perceived as a divine miracle, it was decided to bury the latter into another place. So, the bishop of Edineț and Briceni, Dorimedont, who died on 31 December 2006, was buried in the chapel, near the main church.

Keywords: hieroschimonah, monastery, Noul Neamț, typography, monk, confessor

În după-amiaza zilei de 2 ianuarie 2007¹, când, cu multă durere sufletească, câțiva viețuitori ai lavrei Noului Neamț săpau, cu emoție sfântă lângă zidul Bisericii Mari, mormântul nou-adormitului Episcop Dorimedont (Cecan)² de Edineț și Briceni și fost stareț și reîntemeietor al acestui așezământ monahal, au fost găsite moaștele³ unui călugăr. Acest fapt deosebit și uimitor întărea încredințarea

* **Ieromonahul Dorimedont (Bădărău)**, licențiat în teologie și istorie, ieromonah la Mănăstirea „Nașterea Domnului” din s. Zăbriceni, raionul Edineț.

¹ Informație confirmată de părintele stareț al mănăstirii Noul Neamț, arhimandritul Paisie (Cecan).

² *Episcopul Dorimedont (Cecan) 1961-2006*. Personalitate de seamă a vieții monahale din Republica Moldova în ultimul deceniu al sec. XX, stareț al mănăstirii Noul Neamț între 1990-1998 și reîntemeietorul propriu-zis al ei, apoi Episcop (1998 – 2006) al nou-înființatei Episcopii de Edineț și Briceni. Timp de aproape două decenii a marcat profund viața bisericească din Republica Moldova. A trecut la cele veșnice la 31 decembrie 2006, în urma unui accident rutier. Despre viața și activitatea sa s-a scris în articole și broșuri, începând de la adormirea sa până în prezent în diferite publicații periodice sau în volum, de exemplu: Igor Lisnic, *Episcopul Dorimedont – un ierarh vrednic de a fi pomenit*, în *Biserica Ortodoxă din interfluviul pruto-nistrean (1813-2013)*. Simpozion științific internațional 14-15 octombrie 2013, Chișinău, Cuvântul – ABC, 2013, p. 580-583.

³ Termen folosit în articolul citat mai jos, dar cu care suntem de acord, îl însușim și vom arăta în continuare adevărul acestei afirmații, adăugând că aceasta este și învățătura ortodoxă despre sfintele moaște: „Oseminate nestricăcioase din trupurile sfinților care au arătat putere făcătoare de minuni”. Sfântul Nicolae Velimirovici, *Credința Sfințelor Catehisme*, în *Biserici ortodoxe*, tra-

că moartea iubitului episcop de Edineț intervenise prin rânduială de Sus, de aceea groapa a fost acoperită, iar vrednicul de pomenire episcop a fost înmormântat în mica bisericuță ridicată de însăși Preasfinția Sa în timpul stăreției la Noul Neamț.

Informația respectivă a fost publicată în *Steaua Betleemului*⁴, nr. 2 (75), februarie 2007 – număr dedicat aproape în întregime vieții, activității și personalității marelui Episcop, cu titlul „*Săpându-se groapa Vlădicăi Dorimedont, au fost aflate moaștele unui călugăr din perioada întemeierii Mănăstirii Noul Neamț*”.

Din însemnările de pe cărămida de sub căpătâi și din *Pomelnicul* vechi al mănăstirii, în articolul citat se notează: „Cuviosul descoperit în chip minunat este ieroschimonahul Isachie, mort la 1880. Cercetând *Pomelnicul* vechi al mănăstirii în dreptul acestui nume s-a găsit scris: „Tipograf și legător de cărți”. Credem că acesta este Isachie, numele căruia apare pe cărțile tipărite încă la vechiul Neamț de peste Prut. Faptul că el a fost îngropat lângă sobor și nu în cimitirul frățesc arată că s-a bucurat de o deosebită cinste. Craniul părintelui Isachie este intact și are culoarea cerii, constituind indicii care vorbesc de sfințenia lui”⁵.

La un deceniu distanță de eveniment, acestea erau unicele informații despre acest cuvios călugăr. Informațiile despre scopul și modul în care s-a întemeiat mănăstirea Noul Neamț, cât și din primele decenii ale existenței ei le avem în cea mai mare parte de la un alt martor al evenimentelor, arhimandritul Andronic Popovici⁶, stareț între 1885 și 1893 și considerat „ultimul cronicar al secolului al XIX-lea”⁷, opera căruia, evaluată la peste 20 de mii de file, a rămas în cea mai mare parte încă în manuscris⁸.

Deoarece mărturiile documentare despre ieroschimonahul Isachie sunt lacunare și trunchiate atât la părintele Andronic, cât și în alte surse, vom încerca să reconstituim viața și personalitatea acestui viețuitor nemțean și nou nemțean. Despre anul și locul nașterii ieroschimonahului Isachie precum și al celorlalți

ducere din limba sârbă de Petre-Valentin Lică, Editura Sophia, București, 2004, p. 185.

⁴ *Steaua Betleemului* – publicație periodică a episcopiei de Edineț și Briceni a Bisericii Ortodoxe din Moldova.

⁵ Articol citat. Informație preluată de la celelalte publicații periodice sau pagini web. din țară, dar fără a aduce informații noi la subiectul respectiv.

⁶ Arhimandritul Andronic Popovici (1820-1893). Informații referitor la viața și activitatea sa literară găsim la Valentina Pelin. Autorul *Istoriei mănăstirilor Neamț și Secu în apărarea propriei sale lucrări*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3, 2014, p.17-32, Petronel Zahariuc, *Introducere*, în vol. *Ieromonahul Andronic. Călătoria la Muntele Athos (1858-1859)*, Editor Petronel Zahariuc, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2015, sau în lucrarea sa autobiografică, *Schiarhimandritul Andronic (Popovici), duhovnicul și starețul Mănăstirii Noul Neamț, Aduceri-aminte (1820-1892)*, apare cu binecuvântarea Prea Sfințitului Dorimedont, Mănăstirea Noul Neamț, Editura *Cathisma*, 2007, 171 p.

⁷ Margareta Cervoneac, *Tradițiile muzicale ale Mănăstirii Noul Neamț*, Tipografia Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, 2004, p. 48.

⁸ În ultimul timp se manifestă un interes din ce în ce mai pronunțat față de opera părintelui Andronic, iar o parte din ea a ajuns să vadă lumina tiparului ca volum, citate *Aduceri-aminte, Călătoria la Athos* sau *Istoria Mănăstirilor Neamț și Secu*, vol. I, Editor Ion Gumenăi, Chișinău, 2016.

viețuitori nemțeni de la jumătatea secolului al XIX-lea aflăm date destul de sumare, dar prețioase de la un alt monah de la Neamț, Andronic Popovici, marele cărturar, pe atunci ieromonah în *Istoria*⁹ sa în zece volume, unde în cartea a opta întocmește: „*Forma de vedomoste, pentru toți monahii și frații noi începători din sf(i)ntele monastiri Neamțul și Secul pe anul 1859. Numele, familia și în ce ascultări era*”¹⁰, realizată după: „*Vedomostea cea mai lămurită și mai de pre urmă care s-au făcut pentru toți părinții și frații noi începători din Sf(i)ntele acestea Monastiri Neamțul și Secul și de pre la toate schiturile lor pe anul 1859. Pre care am și găsit de cuviință a o pune aicea de față în copie întocmai... spre știința celor mai de pre urmă*”¹¹. Este de fapt ultima evidență a tuturor viețuitorilor de la Neamț, Secu, schiturile și metoacele dependente înainte de secularizare.

Pe filele 175 r – 175 v, la numerele 650, 651, 652 și 653 sunt menționate patru persoane cu numele Isachie, dintre care doi ieromonahi și doi monahi. Pentru identificarea personajului nostru ne vin în ajutor prețioasele precizări din „*Sfântul și Marele Pomelnic*” al mănăstirii Noul Neamț, unde e prezentat ca „*tipograf și legătoriu de cărți*”¹², precizare care ne-a făcut să-l identificăm la numărul 653 cu următoarea descriere pe care o redăm în întregime: „*Isachie monah, popoviciu, carele în anul 1807 s-au născut în Moldavia la satul Pașcanii și din Sf(ă)ntul Botez au fost numit Ioann. Iară în anul 1827, dupre a sa dorință, viind la monastirea Neamțului și supuinđu-să supt jugul prea fericitei ascultări în anul 1830 s-au înbrăcat în chipul monahicesc de prea cuviosul părintele nostru arhimandritul și starețul Dometian. Și au fost de ascultare la tipografie și la legătoria de cărți*”¹³. La data întocmirii evidenței avea 52 de ani¹⁴. Astfel, ca și duhovnicul Andronic, autorul *Istoriei* sau a altor numeroși viețuitori nemțeni, și monahul Isachie a fost fiu de preot, „popoviciu”, poate chiar a celui din Pașcani, localitatea sa de baștină. La 20 de ani, adică destul de timpuriu pentru acele vremuri, a venit la Neamț, iar după trei ani de noviciat a fost tuns în monahism de starețul Dometian, ce a fost stareț la Neamț și Secu între 1823 și 1834¹⁵, dându-i-se numele de Isachie.

⁹ Andronic Popovici, *Istoria Sfintelor Monastiri Neamțul și Secul*, cartea a opta, în ANRM, fond 2119, 3, 74.

¹⁰ *Ibidem*, fila 87 r.

¹¹ *Ibidem*, fila 86 v.

¹² Idem, *Sf(ă)ntul și Marele Pomelnic al Sf(i)ntei Nooăi Monastiri Neamțului*, în ANRM, fond 2119, 3, 98, fila 82.

¹³ Idem, *Istoria...*, cartea a opta, fila 175 v.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ Idem, *Istoria Sf(i)ntelor Monastiri Neamțul și Secul*, cartea a șasea, *Istorie pentru toți prea cuvioșii părinții noștri ieroschimonahi și stareți carii au ocârmuit pre frații soborului din sf(i)ntele noastre monastiri Neamțul și Secul după mutarea cătră D(o)mnul a prea fericitului Paisie Velickovschie. Și pentru toată averea cea hărăzită soborului acestiea, a obșejitiei sale și pentru cea înmulțită prin sirguință a acestor prea cuvioși părinți arhimandriți și stareți și prin cei adevărați fii d(u)hovnicești a acestor sf(i)nte și d(u)mnezeiești lăcașuri*, în ANRM, fond. 2119, 3, 72, filele 114 r - 148 v; Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Mănăstiri Neamțu de la moartea starețului Paisie 1794-1860. Toți stareții următori lui Paisie*, tom.IV, partea a IV-a, în BAR, mss.

Deoarece printre „ascultări” sunt menționate doar „tipografia și legătoria de cărți”, considerăm că acestea au fost slujirile de bază în cea mai mare parte a timpului cât a petrecut la Neamț, iar faptul că nu sunt menționate alte nume de mănăstiri, schituri sau localități, ne arată că a fost un monah „stabil”, care și-a luat serios vocația monahală și „jugul prea fericitei ascultări”, seriozitate care pentru tipografie și legătoria de cărți erau obligatorii. Această „atmosferă” deosebită care caracteriza tipografia și legătoria de cărți au oferit monahului Isachie climatul necesar de a lucra virtuțile monahale.

Din timpul când și-a avut ascultarea la tipografia de la Neamț, avem o informație destul de prețioasă. La 24 octombrie 1855, mitropolitul Moldovei, Sofronie Miclescu, se adresa starețului Dionisie Romano să înlesnească tipărirea cărților de muzică ale paharnicului Dimitrie Suceveanu, protopsaltul mitropoliei. Se va pregăti „slove trebuitoare ce are din nou a se vărsa”, precum și monahul Isachie, „în a căruia păstrare s-au încredințat acele lucruri să fie nelipsit până la săvârșirea cărților”¹⁶. Adresarea mitropolitului a fost satisfăcătoare, căci în scurt timp cărțile de psaltichie ale lui Dimitrie Suceveanu au fost puse sub tipar¹⁷. Și prin această însemnare monahul Isachie ne este prezentat ca un priceput și responsabil tipograf, cunoscut chiar de însuși mitropolitul Sofronie Miclescu.

Aceasta ne arată și faima de care se bucura între tipografi, mai ales că tipografia nemțeană avea între 20 și 32 de ostenitori de specialitate,¹⁸ iar la cazuri de nevoie era trimis în delegații pentru aprovizionare, în centre orășenești și mănăstirești¹⁹.

În timpul cât ieromonahul Teofan Cristea, viitorul ctitor și prim stareț la Noul Neamț, a fost responsabil al tipografiei între 1845 - 1847,²⁰ iar după alții numit chiar director între 1844 - 1848, monahul Isachie va fi întreținut legături strânse cu superiorul său, continuate și când a ajuns mai târziu în Basarabia.

Îndeplinirea ascultării la tipografie se va încheia odată cu secularizarea averilor mănăstirești, prin ale cărei măsuri era și tipografia, responsabil fiind, între 1853 și 1864,²¹ ieromonahul și duhovnicul Teofilact. Acțiunile cu privire la depozitarea lavrei nemțene de bunurile mobile și imobile, întreprinse de guvernul lui Cuza, au găsit părinții tipografi ai mănăstirii, lucrând la tipărirea *Liturghierului*, însă „iată, că au sosit această prădare a monastirii, de către Ministrul Bisericesc al Moldaviei. Și așa când să tipărea duerna întâe, între alte fabrici ale monastirii, mergând și în tipografie, Mihail Kogălniceanu și cu alți boiari de o socoteală cu dansul,... silnicia cu înfricoșate strigări pre singuri părinții tipografi,

rom. Nr. 1270, fila 114.

¹⁶ I. Ivan, *O completare la istoria relațiilor comerciale ale tipografiei Mănăstirii Neamț în secolul al XIX-lea*, în MMS, an XLII, nr. 5-6, mai-iunie, 1966, p. 370.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ I. Ivan, *Tipografia din Mănăstirea Neamț*, în MMS, an XXXVIII, nr. 5-6, mai-iunie, 1962, p. 429.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Prof. T. G. Bulat, *Tipografiile moldovenești de cărți bisericești de la Mitropolitul Veniamin Costachi până la secularizarea din 1864*, în MMS, an. LIV, nr. 3-4, martie-aprilie, 1978, p. 329 și 335.

ca să desfacă mașinile tipografice și să le încarce, dar, însă, nici într-un chip nu s-au învoit a o face aceasta părinții, ci, întinzându-și mâinile, răspundee zicând: mai bine tăiați-ne mâinile decât să facem noi înșine darea tipografiei. Și, totodată, să ruga neîncetat ca să se milostivească și să lese mașinile măcar până ce să va isprăvi de tipărit cartea D(u)mnezeștii Liturghii ce este începută și supt teascu. Însă, ei nu numai că nu s-au milostivit a lăsa lucrul cel chiar drept al soborului, ci îndată într-o zi duminică au adus niște jidovi și luând și pre comiteți în tipografie chiiar dimineața în vremea D(u)mnezeștii Liturghii au desfăcut mașinile de prin șuruburi și le-au încărcat cu toate strumenturile tipografice și vârsătoria și le-au luat în folosul lor, ducându-le la Iași, suduind pre călugări tot de cruci și de mame și strigând că sânt niște tâlhari. Asemenea au luat și instrumentele legătoriei de cărți, tot cu tiranicești porniri”²².

Ca urmare a acestui fapt, dar și la insistența mitropolitului Sofronie Miclescu, starețul Gherasim a îndemnat pe duhovnicul Teofilact „ca toate chipurile să facă cum va ști să gătească cartea Liturghiei de tipărit. Deci, numitul părinte, având și singur multă osârdie spre aceasta și aflând prin podurile tipografiei un teasc de cele vechi și niște strumenturi vechi, care de multă vreme nu s-au întrebuințase, fiind stricate au pus toată silința și le-au meremetisit și iarăși s-au apucat de tipărit cartea Liturghiei. Dar, însă, ducându-să în Iași la Preasfințitul Mitropolit, pentru o oareși care trebuință trimis de starețul, în lipsa lui, ministrul bisericesc, alungând pre toți noii începători din monastire la număr o sută treizeci și șase, împreună cu celălalt numer, au alungat și pre toți cei ce era în tipografie. Și așa, viind de la Iași, părintele d(u)hovnicul Theofilact și aflând tipografia pustiită de oamenii trebuincioși carii știia meșteșugul tipografic s-au umplut, de nemăsurată jale”²³.

Judecând după împrejurările următoare în care îl vom găsi pe monahul Isachie tipograful, credem că se va fi enumerat printre cei excluși din mănăstire din același ordin al ministrului bisericesc. Poate ca urmare a acestui ordin sau a situației dificile în care se aflau cea mai mare parte a călugărilor Mănăstirii Neamț, care devenise „o piață de scandaluri”²⁴, „au început unul după altul să plece pe neobservate din mănăstire și să treacă hotarul Moldovei. Unii s-au îndreptat spre Sfântul Munte Athos și spre alte locuri, căutând azil pentru salvarea sufletului; alții, însă, sfătuiți de părinții lavrei au trecut pe ascuns frontiera de la Prut și au venit în Basarabia, sub protecția provoslavnicului împărat al Rusiei, cu intenția de a cere de la el ajutor într-o apărare a drepturilor bisericii moldovenești”.

Dacă o parte din monahii nemțeni au trecut în Basarabia clandestin, pe cont propriu, ca în cazul ieroschimonahului Andronic, care a trecut, în 1861, Pru-

²² Andronic Duhovnicul, *Istorie pentru Sf(i)ntele Monastiri Neamțul și Secul din anul 1855 până în anul 1867, adunată și alcătuită într-un chip de Ieroschimonahul Andronic. Cartea a șaptea la Istoria Sf(i)ntelor Monastiri Neamțul și Secul. Dată la lumină în folosul Sf(i)ntei Nooaii Monastiri Neamțului a Sf(i)ntei Înălțării D(o)mnului D(u)mnezeu și Mântuitorului nostru I(i)sus H(risto)s întemeiată în Gubernia Bessarabia*, în ANRM, 2119, 3, 73, f. 166v-167.

²³ *Ibidem*, f. 167-167 v.

²⁴ Narcis Crețulescu, ms. cit. f. 183.

tul într-o albie „spre întâia zi a lunii lui octombrie duminică”²⁵, în cazul nostru, monahul Isachie a fost „chemat de peste graniță”²⁶, iar după cum menționează Narcis Crețulescu, „după cererea autorităților ruse”²⁷, aici referindu-se la consulul rusesc de la Iași, iar alături de ieromonahii Teofan Cristea și Andronic Duhovnicul, au fost „oameni de merite”²⁸.

În scrisoarea Egumenului Irinei și ieromonahului Ilarion de la Casa Arhierească din Chișinău, către episcopul Antonie al Chișinăului aflător la Petersburg, din 15 noiembrie 1860, mai aflăm că „tipograful călugărul Isachii, temându-se, că după primirea supușeniei tronului rusesc, cu greu îi va fi de a scoate pașaport de plecare peste hotare pentru aducerea lucrurilor sale, a reușit acum să-și scoată pașaport în cancelaria guvernatorului militar pentru plecare în străinătate și retur în Rusia și a plecat. Nu știu dacă se va întoarce”²⁹.

Din sursa citată mai sus putem reține mai multe concluzii referitoare la acțiunile întreprinse de monahul Isachie tipograful după excluderea sa din obștea nemțeană. În primul rând, observăm că avea legături fie direct cu consulul rusesc de la Iași, fie cu alte personalități bisericești sau politice din Basarabia sau chiar din Petersburg, legături datorate personalității sale, atitudinii filoruse sau faimei de tipograf iscusit. Apoi, a întreprins destul de timpuriu acțiuni de a trece în Basarabia, de unde chiar și a continuat călătoria în Rusia. Temerea sus-numiților clerici se va fi risipit, căci nu după multă vreme îl găsim la Chișinău și, în cele din urmă, la Noul Neamț. Iar ca să fie risipită orice îndoială cu privire la originea sa Paul Mihai, editorul scrisorii citate anterior, notează că „călugărul Isachii era de la mănăstirea Neamț”³⁰.

Dezorganizarea și dezmembrarea tipografiei de la mănăstirea Neamț a fost o acțiune regretabilă³¹, după cum se cunoaște, mașina cilindrică a fost împachetată și dusă la Focșani, de unde, „în 1863, a fost dusă la București, la tipografia Statului”³². Iar alte două teascuri „au fost transportate la Chișinău de monahul Isachie – un eminent turnător de litere, care a trăit în acel oraș, spre a aranja tipografia de acolo”³³. Deci, pe lângă „lucrurile sale”, acest „eminent

²⁵ Dinu Poștarencu, *Mănăstirea Noul Neamț*, Editura Universitas, Chișinău, 1994, p. 10-11.

²⁶ P. Mihail, *Fapte trecute și basarabeni uitați*, Chișinău, Universitas, 1992, p. 348.; Gh. Bezviconi, *Profiluri de ieri și de azi*; I. Pelivan; Nicolae Ștefan Casso; Alexandru Matei Cotruță; Paul Mihai, *Mărturiile de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, Știința, 1993, p. 285-286.

²⁷ Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Mănăstiri Neamțu de la 1800 – încoace până la 1900*, t. VI, p. 431 ; cf. Petronel Zahariuc, *Introducere*, în *Ieromonahul Andronic, Călătoria la Muntele Athos (1858-1859)*, Editor Petronel Zahariuc, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2015, p. 37.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ P. Mihail, *op. cit.*, p. 348.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ I. Ivan, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț la o sută cincizeci de ani de activitate*, în MMS, an XXXIV, nr. 3-4, martie-aprilie, 1958, 319 p.

³² George Ionescu, *Călăuza tipografului*, București, 1906, p. 142-144, C. N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfânta Mănăstire Neamțu*, 1942, p. 56, cf. *Ibidem* p. 320

³³ *Ibidem*.

turnător de litere” a reușit și trecerea în Basarabia a două teascuri tipografice, aranjând tipografia eparhială din Chișinău, care „începe din nou să tipărească cărți românești”³⁴, cu toate că „tipăriturile noi nu sunt însă atât de frumoase, cum sunt acele care s-au tipărit în timpurile lui Gavriil Bănulescu-Bodoni”³⁵.

Între 1861 și 1863, poate mai mult prin sânguința monahului Isachie, tipografia eparhială din Chișinău își intensifică activitatea, scoțând la lumină o serie de cărți bisericești care „se răspândeau și între moldovenii de peste Nistru”³⁶. Aceasta a activat până în 1883 când a fost închisă, din cauză că în bisericile din eparhie în slujba bisericească a fost introdusă limba slavonă, iar apoi a fost cumpărată de către mănăstirea Noul Neamț, dar n-a putut fi deschisă din cauza pedicilor pe care le puneau autoritățile superioare bisericești³⁷.

În urma acestor împrejurări, în 1887, cu aprobarea arhiepiscopului Serghie, toată instalația tipografiei a fost vândută unui negustor din Chișinău. Astfel s-a terminat istoria tipografiei exarhicești din eparhia Chișinăului³⁸.

După datele de care dispunem, la moment, putem determina timpul în care s-a aflat monahul Isachie la Chișinău, adică între sfârșitul anului 1860 sau începutul lui 1861 și 10 octombrie 1864, când se stabilește definitiv la Noul Neamț. De asemenea, la venirea la Chișinău era simplu monah, după sursele citate, iar la Noul Neamț ajunge ieroschimonah și duhovnic. Astfel, conchidem că la Chișinău va fi stat la Casa Arhierească în anturajul arhiepiscopului Antonie Șocotov, eparhiot între 17 martie 1858 și 13 martie 1871³⁹, care văzând calitățile și viețuirea sa virtuoasă îl va fi hirotonit ierodiacon și apoi ieroschimonah, după care îl va fi și hirotesit duhovnic.

Tunderea în schima mare îngerească o va fi primit încă la vechiul Neamț, după exemplul mai multor monahi, ca urmare a situației nesigure ce domina lavra nemțeană în timpul secularizării averilor mănăstirești. Cercetările ulterioare vor confirma sau infirma cele arătate mai sus.

În perioada cât a stat la Chișinău, la Casa Arhierească, și a activat ca tipograf, va fi ținut legături strânse cu ceilalți monahi de la Neamț veniți în Basarabia, așezați pe moșiile mănăstirii, mai întâi la Nemțeni, iar apoi la Chițcani, poate mijlocind când va fi fost cazul, pentru ei la arhiepiscopul Antonie, căruia s-a văzut că îi fusese apropiat. Acest fapt rezultă și dintr-o scrisoare din 4 octombrie 1864 a egumenului Teofan, starețul nou-înființatei mănăstiri Noul Neamț, către ieroschimonahul Andronic, duhovnicul și viețuitorul acestei chinovii, scrisoare cuprinsă într-o colecție a corespondenței lor cu privire la întemeierea acestui nou așezământ monahal.

³⁴ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Editura Enciclopedică Gheorghe Asachi, Chișinău, 1992, p. 56.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 59.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX sub ruși. Din negura trecutului. Crîmpeie de amintiri*. Ediție îngrijită de Iurie Colesnic, Chișinău, Museum, 2000, p. 209.

³⁹ *Ibidem*, p. 313.

Scrisoarea dată e legată de evenimentele ce au precedat aducerea Icoanei Maicii Domnului „*De la Neamț*”, a cărei copie fusese realizată la Neamț, prin sânguința ieroschimonahului Andronic, iar egumenul Teofan, îi realizase la Petersburg un frumos chivot. Iată fragmentul relevant: „*Așezarea Sf(i)nteii Icoane, vrând D(o)mnul, va fi la 11 duminică. Vă rog, cinstite părinte, cereți pre părintele Isachie ca să ni-l dea preasf(i)ntitul stăpân să-l avem de zioa aceasta, ca să prăznuim împreună cu toții*”⁴⁰.

Se remarcă faptul că aducerea icoanei era un moment de bucurie comun al tuturor monahilor nemțeni, care aveau o evlavie deosebită către această icoană, considerând-o „stareța mănăstirii”⁴¹, dar și cinstea de care se bucura în fața acestora ieroschimonahul Isachie, care se afla sub ascultarea arhiepiscopului și pentru a veni la Noul Neamț era nevoie de învoire. La data de 6 octombrie, deci peste doar două zile, ieroschimonahul Andronic, care se afla încă la Chișinău, îi răspunde egumenului Teofan, aflat în drum de întoarcere de la Petersburg, că „*nădăjduiesc că vom aduce și pre părintele Isachie d(u)hovnicul și pre arhimandritul Varlaam rectorul*”⁴² și protoiereii Pureșchieviciu și Poneatovschie spre a prăznuii împreună veselindu-ne d(u)hovnicește zioa în carea să va descoperi fața preacuratei Maicii lui D(u)mnezeu „*Nemețcaia*”, în mijlocul nostru iarăși. Și pomenirea preacuviosului părintelui nostru Teofan Mărturisorul, cu rugăciunile preacuviosului părintelui nostru starețului Paisie”⁴³.

Aducerea acestei prețioase icoane a avut loc la 10 octombrie 1864,⁴⁴ când a fost întâmpinată de întreaga obște și mulțime de credincioși în afara mănăstirii și a fost așezată în Biserica Sfântului Ierarh Nicolae. Iar a doua zi, pe 11 octombrie, fiind scoasă în procesiune pe un deal între mănăstire și Valul lui Traian la înapoiere a fost dusă de „*Andronic și Isachie*”⁴⁵, după care a urmat săvârșirea Sfintei Liturghii de către arhimandritul Varlaam,⁴⁶ având împreună liturghisitori „*ieromonahii Teofan, Andronic, Sevastian și Isachie*...”⁴⁷.

Data stabilirii definitive a ieroschimonahului Isachie la Noul Neamț nu este cunoscută, însă va fi fost nu după mult timp de la aducerea acestei icoane, mai

⁴⁰ Andronic D(u)hovnicul, *Dela (Dosar) în care să cuprind copiile de socotinți omenești, lucrate spre a face lucruri d(u)mnezești, împotriva meșteșugurilor drăcești*. 1861-1864 în ANRM, 2119, 3, 54, f. 202.

⁴¹ Arhim. Luca Diaconu, *Icoana Bizantină a Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț. Considerații istorice, artistice și teologice*. Editura Doxologia, Iași, 2010, p. 237.

⁴² Arhimandritul Varlam Cerniavchii, rectorul Seminarului Teologic din Chișinău între 20 iulie 1862 și 10 februarie 1875, cf. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 313.

⁴³ Andronic D(u)hovnicul, *Dela (Dosar) în care să cuprind copiile de socotinți omenești, lucrate spre a face lucruri d(u)mnezești, împotriva meșteșugurilor drăcești*. f. 202v-203.

⁴⁴ Idem, *Istoria Mănăstirii Noul Neamț*, cartea a III-a. *Minunile Maicii D(o)mnului*, în ANRM, 2119, 3, 90, f. 3v.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 5.

⁴⁶ În nota de la fila 4v., părintele Andronic menționează că acesta: „*înadins au fost venit aicea să îndeplinească pre această sf(i)ntă slujbă din porunca preasf(i)ntitului arhiepăstoriu Antonie, și carele arhimandrit s-au hirotonit în urmă arhieru în anul 1875*”.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 5.

ales că mărturiile ulterioare în care va fi menționat acesta vor fi legate exclusiv de această așezare monahală. Stabilirea lui la Noul Neamț se va face din cel puțin două motive: primul constând în faptul că acum monahii pribegi de la Neamț redobândiresă moșiile pierdute Copanca și Chițcani și odată cu acestea primiseră dreptul de a întemeia o nouă mănăstire, unde puteau respecta așezământul paisian; și al doilea, misiunea sa la Chișinău se apropia de sfârșit, deoarece tipografia eparhială își redusese din activitate, fiind desființată în 1883⁴⁸. Economiiile bănești adunate atât timp cât a fost tipograf la Chișinău le-a donat mănăstirii, deoarece, ca monah într-o mănăstire cu viața de obște, nu mai avea nevoie de ei, fiind astfel înscris în *Pomelnicul mănăstirii*, fiindcă „*au dăruit 59 de ruble și 40 de copeici*”⁴⁹.

Din perioada viețuirii la Noul Neamț, ultima a vieții sale, ne-au rămas câteva mărturii care dezvăluie personalitatea sa duhovnicească, prețuirea de care s-a bucurat în cadrul mănăstirii, informații destul de concludente și prețioase.

La 16 noiembrie 1871⁵⁰, egumenul Teofan a adresat fraților sfatului soborului o adresare, iar prima persoană căreia i se adresa scrisoarea era ieroschimonahul Isachie, după cum observăm din nota de la fila 356 v. a „Istoriei Mănăstirii Noul Neamț”, cartea I-ii: „*Preacuvioase părinte Isachie și părinților sobornici...*” pe care îi roagă să rânduiască trei persoane care împreună cu economul mănăstirii să meargă să întocmească o cartografie a lucrurilor existente la o moșie a mănăstirii, ceea ce s-a și făcut însă fără a se obține rezultatele dorite.⁵¹

Iar la doar peste o zi, la 17 noiembrie⁵², același an, părintele Isachie e protagonistul altui eveniment de tristă realitate, căci, pe la ora 23:00, ora 7, conform orei bizantine, catapeteasma din Biserica mare, care se afla încă în lăzi, după cum fusese adusă de la Sankt Petersburg, a luat foc. Cronicarul evenimentului, Andronic duhovnicul a văzut în părintele Isachie vasul lucrării lui Dumnezeu: „*Ii(su)s H(risto)s, însă Biruitorul diavolului și păzitorul Bisericii Sale prin mijloacirile d(u)mnezeieștii Sale maice nu au lăsat ca desăvârșit să se bucure vrăjmașul, ci au descoperit în grabă pre această mare primejdie întru acest chip, că în vremea aprinderii aceia părintele d(u)hovnic Isachie, dintru aceștia monastire, văzind lumină înlăuntrul Bisericii și știind cum că nu să poate ca să lucreze cineva acolo întru acea vreme a nopții au alergat degrab și cercând ușa cea mică, care este în partea despre amiazăzi a altariului o au găsit lesne deschisă. Să înțelege cum că făcătorul de rău fiind dintre lucrătorii la Biserică s-au fost tănuțit de cu seară acolo înăuntru printre aceleași lăzi și după ce au eșit ceilalți meșteri și au încuiat ușile Bisericii el s-au deschis pre acea ușă mică duple cum să pregătisă din vreme și făcând fapte acea duple voia drăcească au fugit prin aceeași ușă. Și îndată întrând părintele Isaachie și văzind cu ochii para focului cum începută a arde lăzile au și*

⁴⁸ Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 209.

⁴⁹ Andronic Duhovnicul, *Sf(î)ntul și Marele Pomelnic...*, f. 82.

⁵⁰ Idem, *Istorie pentru începutul și întemeierea...*, f. 355.

⁵¹ *Ibidem*, f. 357v.

⁵² *Ibidem*, f. 358.

dat știință prin sunarea clopotului celui mare. Care vestire în neobicinuită vreme, auzind-o frații soborului au cunoscut cum că este vreo oareșicare mare primejdie și serind și alergând cu multă frică și cu mult necaz și groază și văzind ispita acea negândită au stins după cât au putut și au prescurtat întinderea focului”⁵³. Astfel, prin sânguința deosebită și atenția părintelui Isachie, biserica mare a fost izbăvită de un incendiu mai puternic și mai devastator.

În cartea a III-a a „Istoriei Mănăstirii Noul Neamț”, scrisă tot de părintele Andronic, în care sunt relatate Minunile Icoanei Maicii Domnului din această mănăstire, la minunea douăzeci și opt se relatează că la 24 iunie 1872,⁵⁴ Vasilie Constantinov Șabelschie din Akkerman (Cetatea Albă) a adus o femeie „*anume Paraschevi care era cuprinsă de o îndrăcire foarte cumplită, pentru că o izbea diavolul de pământ, serea în sus chinuia cumplit. Făcea felurite urmări de rușine împotriva sfinții, fiindcă neînțelegând ce este rușinea să dezgolea cu totul, batjocorea pe cine vedea, mușca cu dinții pe cine putea apuca, zgâria cu unghiile și își rumpea de pe dânsa hainile*”⁵⁵. În asemenea situație, aceasta „*cu lacrimi s-au rugat părintelui d(u)hovnicului Isachie ca să-i cetească înaintea Sf(i)nteii și făcătoarei de minuni Icoane a preacuratei Maicii lui D(u)mnezeu după regula ce să păzește întru această sf(ă)ntă monastire, mântuitoarele de suflet doctorii, adecă, sf(i)nte rugăciuni ale marelui Vasilie și a Sf(ă)ntului Ioan Gură de Aur. Și așa cetindu-i și făcându-i și sf(i)ntirea apei în cap, până la 13 zile ale lunii lui iulie atuncea, văzându-să ea cum că este desăvârșit sănătoasă și mulțemind dintru tot sufletul cu multe lacrimi preacuratei Maicii lui D(u)mnezeu, pentru mila cea nepovestită ce o au arătat asupra ei, s-au înapoiat la casa sa întru toată întregimea minții*”⁵⁶.

După înlăturarea din stăreția mănăstirii a egumenului Teofan, de către Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse, la 25 mai 1875,⁵⁷ până la numirea unui nou egumen, conform cu hotărârea arhiepiscopului Pavel Lebedev, conducerea mănăstirii era încredințată la patru ieromonahi: „*Isaachie, Sevastian, Andronic și Antim*”⁵⁸. Numirea sa în fruntea acestui grup de ieromonahi nu este întâmplătoare, ci arată respectul și prețuirea de care se bucura din partea atât a conducerii eparhiei, cât și în rândul monahilor obștii și a credincioșilor. În această slujire va fi luat parte la cele mai importante evenimente care vor marca mănăstirea până la fericita sa adormire în Domnul, între care se va enumera încheierea lucrărilor de construcție la Biserica Mare a mănăstirii cu hramul „Înălțării Sfintei Cruci”,

⁵³ *Ibidem*, f. 359-359v.

⁵⁴ *Istoria...*, cartea a III-a, f. 41.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 41- 41v.

⁵⁷ *Idem*, *Istorie pentru începutul și întemeierea și împodobirea Sf(i)ntelor Monastiri ceii nooaă a Înălțării D(o)mnului D(u)mnezeu și Mântuitorului nostru I(i)sus H(risto)s, care să numește Neamțul în Bessarabia Rossiei*, cartea întâi, în ANRM, 2119, 3, 84, f. 385v.

⁵⁸ Архимандрит Гурье, *История Ново-Нямецкаго Свято-Вознесенскаго Монастыря*, Кишинев, 1911, c. 105; Dinu Poștarencu, *Mănăstirea Noul Neamț*, Editura Universitas, Chișinău, 1994, p. 27.

dar la a căreia sfințire nu se va enumera printre liturghisitori, fie din cauza bătrâneților, fie a problemelor de sănătate.

În cele din urmă, trece la Domnul la 13 martie 1880⁵⁹, fiind înmormântat în partea dreaptă, lângă zidul Bisericii mari a mănăstirii, după rânduiala căreia doar duhovnicii erau îngropați în curtea mănăstirilor⁶⁰. Osemintele sale vor fi descoperite la 2 ianuarie 2007, după cum am menționat la începutul studiului nostru.

După cum era specificat în articolul din *Steaua Betleemului*: „craniul este intact și are culoarea cerii”, caracteristici care se mențin până în ziua de azi, la peste un deceniu distanță, constituind „indicii care vorbesc de sfințenia lui”.

Îngroparea sa lângă zidul Bisericii mari e o mărturie ce demonstrează cinstirea, prețuirea de care s-a bucurat atât din partea egumenului Teofan, cât și din partea celorlalți viețuitori ai mănăstirii, care au găsit pe malul Nistrului locul de nevointă monahală, imposibilă de săvârșit după a doua jumătate a secolului al XIX-lea la vechiul Neamț, din cauza evenimentelor legate de acțiunile guvernului lui Alexandru Ioan Cuza cu privire la secularizarea averilor mănăstirești.

Asemenea și altor viețuitori nemțeni din secolul al XIX-lea, ieroschimonahul Isachie duhovnicul se înscrie perfect în rândul marilor ucenici ai Sfântului Cuvios Paisie Velicicovschi, a cărui viață și nevointă a imitat-o, iar moștenirea sa spirituală și-a însușit-o, a aplicat-o în viața sa, a păstrat-o, iar când aceasta nu mai era posibil la vechiul Neamț, a continuat-o și a transmis-o urmașilor de la Noul Neamț.

Acest „eminent turnător de litere”, mare duhovnic și om de rugăciune cu mare îndrăzneală către Dumnezeu, după cum am văzut din minunea relatată, a fost deopotrivă prețuit de oameni și binecuvântat de Dumnezeu, dar descoperirea minunată a moaștelor sale sunt un argument în plus și de netăgăduit. Ca urmare a acestui fapt în rândul credincioșilor a început să fie cinstit ca sfânt.

Am încercat să realizăm din mărturiile documentare adunate până în prezent o primă și palidă tentativă de reconstituire a biografiei și personalității sale. Cercetările ulterioare vor completa și îmbogăți datele referitoare la viața, personalitatea și nevoințele sale, dar care vor scoate la lumină poate și noi mărturii de sfințenie care să ducă, dacă va binevoi Dumnezeu, la înscrierea sa în rândul sfinților propuși spre canonizare.

Alături de egumenul Teofan și schiarhimandritul Andronic, ieroschimonahul Isachie rămâne unul dintre chipurile luminate de monahi cărturari, care fac cinste mănăstirii Noul Neamț și așează sfântul lăcaș între marile centre monahale din întreaga Ortodoxie.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 389; Иеромонах Ириней (Тафуня), *История Свято-Вознесенского Ново-Нямецкого Кицканского Монастыря*, Ново-Нямецкий Монастырь, 2002, с. 69.

⁶⁰ *Idem*, *Cuvânt la sfîntirea clădiștei (cimitirului)*, în ANRM, 2119, 3, 94, f. 1v.

Т. А. Покивайлова*

РОССИЙСКО-РУМЫНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОРАСЧЁТОВ

In this article, the author discusses the fate of Romanian gold, transmitted during the First World War from Romania to Russia, and the problem closely related to the reciprocal settlements between Russia and Romania. The protocol on the sending of the gold fund and jewels of Queen Maria to Russia was signed on 14 (27) December 1916. According to the documents of the National Bank, the cargo was valued at 314,580,456 lei gold, and the jewels of Queen Mary – at another 7 million lei. The first echelon with Romanian values arrived in Moscow on 21 December 1916 (January 2, 1917), and the second echelon was sent to Moscow on July 27, 1917. As of October 1917, the Romanian gold was valued at 117 million golden rubles. The Soviet authorities have conditioned the settlement of the Romanian Treasury's problem depending on the resolution of the Bessarabian problem and the mutual financial debts. The author concludes that there were mutual claims and not just claims of one of the parties, and they should be considered in reciprocity.

Keywords: Romania, Russia, Soviet government, Bessarabia, Romanian treasure, World War I

Комментарий редакционной коллегии журнала

Публикуя статью д.и.н. Т.А. Покивайловой, редакция исходит из принципа соблюдения права и свободы автора на отстаивание собственных научных взглядов. В то же время, редакционная коллегия журнала считает необходимым указать на присутствие в статье ряда спорных, а то и ошибочных тезисов.

Автор статьи утверждает, например, будто «русская армия спасла Румынию от её полного разгрома и, находясь на территории Румынии, защищала, прежде всего, интересы Румынии». Автор статьи, однако, не уточняет, чьи же интересы защищали части этой армии на территории Румынии после октябрьского 1917 г. большевистского переворота, когда они пытались свергнуть законное королевское правительство Румынии, которого клеймили как «буржуазно-помещичье»? Спорным, а то прямо и неприемлимым является и тезис автора о том, что проблема румынского

* Т. А. Покивайлова, доктор исторических наук, главный научный сотрудник Института Славяноведения РАН

золота находится-де «в плоскости вопроса о взаиморасчетах между советским и румынским правительствами».

Не только спорным, но и безусловно ошибочным, прямо перенятым из советской историографии, является бесосновательное утверждение автора о том, будто Бессарабия была присоединена к Румынии путем «невиданного и недопустимого шантажа, насилия и фальсификаций» решением «Сфатул Цэрий» («Совета страны»). Не соответствует историческим реалиям и утверждение автора о том, будто в июне 1940 г. «Бессарабия вошла в состав СССР», будучи всеобщим известно, что аннексия Бессарабии и Северной Буковины в том году произошла вследствие предусмотренный Пакта Молотова-Риббентропа и его секретного протокола, подписанного 23 августа 1939 г. между СССР и Германией.

Наконец, пытаясь «актуализировать» предмет своего изложения, автор утверждает, будто сегодня уже «существуют взаимные претензии, а не только претензии одной из сторон, и их нужно рассматривать во взаимосвязи». Однако автор так и не уточняет, в чем же заключаются эти «взаимные претензии» сторон, учитывая тот факт что сегодня «вопрос о Бессарабии» уже не является спорным вопросом между Россией и Румынией.

Уважая право автора на свободное выражение собственной точки зрения, редакционная коллегия журнала выражает, в то же время, свою готовность предоставить возможность изложения и других точек зрения по затронутым в статье вопросам.

* * *

Первая Мировая Война породила много сложных, а порой и трудно-разрешимых во взаимоотношениях России и Румынии проблем. Такими проблемами стали судьба румынского золота, перемещённого в годы войны из Румынии в Россию, и тесно связанная с ней проблема взаиморасчетов между Россией и Румынией, а после Октябрьской революции 1917 г. между советским и румынским государствами.

Румыния, вступив после долгих колебаний летом 1916 г. в войну на стороне Антанты, вскоре начала терпеть военные неудачи. Германские войска и их союзники по Четверному союзу, разгромив румынские войска, оккупировали большую часть территории Румынии. В связи с положением на фронте на северо-восток, в г. Яссы, переехали королевская семья, центральные учреждения страны – парламент, правительство, Национальный банк Румынии, и частные фирмы. Золотой запас Румынии был также отправлен в Яссы. Здесь же находилось командование Румынским фронтом во главе с генералом Д. Г. Щербачёвым и российское посольство.

21 ноября (4 декабря) 1916 г. немцам был сдан г. Бухарест. Румынская армия перестала существовать как организованная сила. На спасение Румынии была брошена 500 тысячная русская армия (35 пехотных и 13 кавалерийских дивизий)¹. Но условия, в которых шла переброска русской армии, были крайне тяжёлыми: зимние холода, отсутствие поставок продовольствия, плохое обмундирование и т. д. Тем не менее, до лета 1917 г. Румынский фронт удерживался русскими войсками. На тот момент на Румынском фронте находилось до миллиона русских солдат, а к сентябрю 1917 г. в рядах русской армии было около 2 миллионов военнослужащих².

Февральская революция, начавшаяся в Петрограде, докатилась до окраин России и оказала самое непосредственное влияние на русскую армию, сражавшуюся на фронтах. Армия начала разваливаться, в том числе и на Румынском фронте. Солдаты массами покидали фронт и устремлялись на восток, домой. Воспользовавшись ситуацией, румынские власти начали разоружать русских солдат, учинять расправы над ними, захватывать склады с оружием и продовольствием. Грабежи и разрушения стали характерной чертой того времени.

Мы так подробно говорим об этом, чтобы показать, в каких условиях проходила эвакуация румынских ценностей и золота в более надёжное место. Выбор пал на Россию, хотя были и другие предложения. Так, румынский финансист Морисиу Бланк предложил в качестве места размещения румынского золотого запаса Англию. Он утверждал, что Россия находится на пороге революции и является ненадёжным государством³. Руководство Национального банка Румынии понимало, что в условиях мировой войны любая транспортировка золотого запаса являлась делом рискованным. Однако транспортировку золота в Англию оно посчитало ещё более рискованным, чем в Россию, поскольку коммуникации с северными странами были прерваны, а транспортировка должна была проходить, в том числе и по морю, которое контролировалось германскими подводными лодками.

2 декабря 1916 г. было созвано заседание Генерального совета Национального банка, которое приняло постановление об отправке румынского золотого запаса в Россию, которое должно было там находиться до окончания войны. Причём, как подчёркивалось в постановлении, румынское имущество остаётся собственностью Национального банка, и он может самостоятельно им распоряжаться. Кроме того, было решено отправить в Россию бумаги Министерства финансов и Сберегательной кассы. Впоследствии ассортимент отправленного в Россию имущества бал

¹ Мельтюхов М.И., *Бессарабский вопрос между мировыми войнами. 1917–1940*, М., 2010, с. 15.

² Там же, с. 20.

³ Romnișcanu M. Gr., *Tezaurul Român de la Moscova*, București, 2000, p. 24.

расширен за счёт государственных и частных учреждений. Для контроля за отправляемым имуществом была создана специальная комиссия из румынских представителей, состоявшая из председателя, контролёра и кассира. 8 декабря 1916 г. руководство Национального банка обратилось к правительству с тем, чтобы оно дало разрешение на вывоз золотого запаса в Россию, и получило одобрение. 12 декабря Совет министров Румынии своим постановлением утвердил это решение Национального банка⁴.

Одновременно начались переговоры с царским правительством. Переговорщиком со стороны России стал российский посол в Румынии генерал А. Мосолов, временно заменивший посла России в Румынии Станислава Поклевского-Козелла. С румынской стороны переговоры вели представители Национального банка Румынии. Россия обязывалась предоставить для транспортировки румынского золотого запаса и других ценностей свои вагоны и организовать охрану. Золото было упаковано в специальные мешки, затем помещено в специальные контейнеры. Были составлены описи в 3-х экземплярах, а затем контейнеры были опечатаны и опломбированы. Одновременно в Россию отправлялись также драгоценности королевы Марии, которые были помещены в два специальных железных ящика. В своём письме к министру финансов Румынии от 11 декабря 1916 г. российский посол А. Мосолов подчеркнул, что царское правительство России гарантирует Румынии сохранность ценностей, направляемых в Россию⁵. Он также сообщал, что в России доставленный груз будет размещён в отдельном помещении, ключ от которого будет передан румынским представителям. Двери кладовой будут иметь также и второй замок, ключ от которого будет находиться у российской стороны. Поэтому попасть в помещение можно будет только в присутствии двух представителей: от румынской и российской сторон. 14 (27) декабря был подписан протокол об отправке золотого фонда и драгоценностей королевы Марии в Россию. От имени правительства России протокол подписал посол России в Румынии А. Мосолов, от имени руководства Румынии тогдашний министр финансов Виктора Антонеску, а также члены румынской делегации, направлявшиеся в Москву: Т. Капитонович (глава делегации), А. Салиньи (контролёр) и М. 3. Деметреску (кассир). По документам Национального банка груз оценивался в 314 580 456 золотых лей, а драгоценности королевы Марии – ещё в 7 млн (наиболее приемлемая оценка золота и драгоценностей – авт.). Каждый вагон был закрыт на два замка и опломбирован печатью Национального банка Румынии⁶.

⁴ *Ibidem*, p. 24-25.

⁵ Romnișcanu M. Gr., *op. cit.*, p. 27-28.

⁶ *Ibidem*.

В телеграмме, направленной 16 (29) декабря 1916 г. русским посланником А. Мосоловым в Петроград, говорилось о 1738 ящиках золота около 4-х пудов каждый и 2-х ящиках драгоценностей королевы Марии⁷.

Однако погрузка в вагоны проходила в спешке, что наводит на мысль о возможных погрешностях при оценке этих румынских ценностей. Кроме того, исходя из ситуации, сложившейся на фронтах, нельзя говорить с уверенностью о полной сохранности золотого фонда и другого отправленного из Румынии багажа. 21 декабря 1916 г. (2 января 1917 г.) груз прибыл в Москву, где в присутствии румынского консула П. Гуерена началась его разгрузка. 4 февраля была закончена инвентаризация этого груза, и он был размещён в кладовых Оружейной палаты московского Кремля. Но что настораживает: при размещении груза в Кремле обнаружилось, что на некоторых ящиках были сорваны пломбы, а некоторые были повреждены. Но и это не стало поводом для пересчёта комиссией содержимого в ящиках груза. Повторная оценка груза, прибывшего в Москву, не производилась. Выборочно взвешивался лишь каждый десятый мешок и ящик, а затем всё это суммировалось.

Второй эшелон с румынскими ценностями был отправлен в Москву 27 июля 1917 г. К этому времени Яссы покинул генерал А. Мосолов и туда вернулся С. Поклевский-Козелл. Именно он и Н. Титулеску, сменивший к тому времени министра финансов В. Антонеску, подписали протокол относительно транспортировки второй партии румынских ценностей в Москву. Под протоколом также стояли подписи сотрудников Национального банка Румынии. Вторая партия румынского имущества состояла из 188 ящиков, размещённых в трёх вагонах, на сумму примерно в 1 594 836 721,09 лей, причём собственно золото оценивалось лишь в 574 523,57 золотых лей, а остальное приходилось на бумаги Национального банка. Достаточно сказать, что только бумажные архивы Национального банка оценивались в 500 000 золотых лей. Кроме того, в Москву были отправлены драгоценности в виде бижутерии, картины, старинные иконы и книги, архивы Румынской Академии и королевской семьи, документы из государственного архива, а также имущество монастырей и частных лиц. Весь груз оценивался в золотых леях. Трудно сказать, каким образом определялась стоимость всего этого имущества. Стоимость картин также оценивалась в золотых леях. Но в целом набегала огромная сумма, достигавшая 6,5 миллиарда лей, но лишь часть этой суммы приходилась на золото и драгоценности⁸. Поезд прибыл в Москву 3 августа 1917 г. Ящики с румынскими ценностями были так же, как и в предыдущий раз, размещены в кладовых Кремля.

⁷ Виноградов В. Н., Ерещенко М. Д., Семёнова Л. Е., Покивайлова Т. А., *Бессарабия на перекрёстке международных отношений. Документы и материалы*, М., 1996. с. 258.

⁸ Romnişcanu M. Gr., *op. cit.*, p. 43.

Заметим, что транспортировка второй партии груза осуществлялась в условиях глубочайшего политического кризиса в России и крайне неблагоприятной военно-политической обстановки на фронте, где продолжалось наступление немецко-австрийских войск. Румынская армия, по сути, перестала существовать, несмотря на огромные усилия России. На помощь Румынии была направлена русская армия⁹. Кроме того, российское правительство помогало Румынии в снабжении румынской армии продовольствием и обмундированием. 25 апреля 1917 г. российским и румынским правительствами было подписано соглашение, и создана русско-румынская комиссия под председательством А. Поливанова.

В соответствии с этим постановлением, русское интендантство для пополнения складов, находившихся на территории Румынии, поставило до 15 июня 1917 г. два миллиона коробок консервов, затем с 5 июля российская сторона обязалось поставлять ещё по миллиону коробок консервов в месяц; пять вагонов чая; десять вагонов хлопкового масла для замены сала, а также жир для изготовления 40 вагонов мыла. В целях обеспечения трёх румынских складов, находившихся в городах Бакэу, Тыргу-Фрумус и Бырлад, их запасы должны были пополниться за счёт русских складов или за счет выделения Россией необходимых продуктов, чтобы таким образом установить между русскими и румынскими складами, как и в отношении другого продовольствия, пропорциональность соответствующую наличности обеих армий.

Наряду с этим, русское интендантство обязалось поставить следующее обмундирование: 1) 100 000 палаток и 100 000 шинелей, которые будут отправлены немедленно; 2) 250 000 рублей; 250 000 кальсон, 200 000 пар обуви и 5 вагонов жира, необходимого для содержания обуви, а также сбури, которые будут доставлены в Яссы в течение 2-х месяцев. 3) Будут поставлены немедленно из русских складов 8000 сёдел. Русское военное министерство поставит Румынии также немедленно 500 походных кухонь кавалерийского образца. Оно также даст 5000 лошадей для кавалерии и других разных надобностей и ещё 2400 кавалерийских лошадей. На некоторое время были отложены следующие вопросы: 1) О поставках остальных лошадей числом до 33 000, запрашиваемых Румынским Генеральным Штабом. 2) Об упряжи для походных кухонь, а также лошадей для них. 3) О просимой артиллерийской упряжи. 4) О повозках, необходимых для румынской армии. 5) О ссуде 200 грузовых автомобилей для перевозки продовольствия в Румынии. 6) Об удовлетворении потребностей румынских железных дорог¹⁰.

Я так подробно привожу эти данные, чтобы показать несостоятельность появившихся впоследствии заявлений румынского правительства

⁹ Мельтюхов М. И., *Указ. соч.*, с. 15.

¹⁰ Архив внешней политики Российской Федерации (далее – АВП РФ). Ф. 125. Оп. 5. П. 101. Д. 8. Л. 36–36 об.

– которые затем были подхвачены также и румынскими историками – об огромных долгах России перед Румынией за содержание русской армии, находившейся на территории Румынии. В связи с этими утверждениями хотелось бы напомнить, что русская армия спасла Румынию от её полного разгрома и, находясь на территории Румынии, защищала, прежде всего, интересы Румынии. Кроме того, Россия осуществляла в Румынии строительство железных дорог, поставляла румынскому правительству вооружение, оказывала помощь больницам и лазаретам медицинским персоналом, оборудованием, медикаментами и т.д. В то же время германская армия продолжала грабить оккупированные ею румынские территории. Только золота было здесь захвачено Германией на сумму 80 миллионов марок¹¹.

Между тем, положение в самой русской армии на Румынском фронте было чрезвычайно сложным. Румынская армия продолжала терпеть поражения. Продолжались разоружения румынами русских частей и захват их имущества. Передвижение русских полков задерживалось силой оружия¹². Начальник 49-й революционной дивизии передал следующей протест относительно поведения румынских властей: «Румынские власти не хотят вступать в контакт с избранными начальниками и председателями комитетов, но и захватывают фуражные запасы нашей армии... Лошади 49 дивизии остались без фуража. Передвижение полков задерживается силой оружия. Один из полков 49 революционной дивизии был окружён румынами, подвоз провианта отрезан, полк разоружён румынами и отведён в тыл. Румынские власти арестовали избранный комитет 195 полка и австрийских офицеров, приглашенных как гостей в штаб 195 полка»¹³. И в этих условиях правительство Румынии решилось на отправку второго эшелона с румынскими ценностями в Москву. Условия транспортировки нам не известны. Исходя из ситуации, сложившейся на фронтах, нельзя с уверенностью утверждать о полной сохранности румынских ценностей. Всё это даёт возможность говорить о несоответствии описей румынских ценностей, сделанных в Яссах, и содержимого прибывшего в Москву груза. Первые инвентаризации румынских ценностей, размещённых в кладовых Кремля, проведенные в 1922–1923 гг. подтверждают это предположение.

В 1922 г. в ходе первой инвентаризации румынских ценностей, находившихся в кладовых московского Кремля, которая была проведена по инициативе наркома по иностранным делам РСФСР В. Г. Чичерина и по решению ЦК ВКП(б), констатировалось: все двери и замки оказались в исправности, печати в целостности, каких-либо повреждений с внешней стороны не было. Тем не менее, ящики лежали в беспорядке. При первоначальном осмотре было обнаружено, что наряду с драгоценностями,

¹¹ См: Михалевский Ф.И., *Золото в период мировых войн*, М., 1945, с. 57.

¹² АВП РФ. Ф. 125. Оп. 6. П. 101. Д. 15/1. Л. 1.

¹³ АВП РФ. Ф. 125. Оп. 6. П. 101. Д. 15/1. Л. 1.

а часто и попеременно с ними находились меховые вещи, уже изъеденные молью и покрытые плесенью, одежда, белье, старая, поношенная обувь; металлическая, стеклянная и фарфоровая посуда; бумага для печатанья дензнаков (168 ящиков), ящики с типографской краской и т.д. Всего таковых насчитывалось 280 мест. Здесь же находились 8 ящиков с вином и даже 2 ящика с порохом. Комиссия решила принять меры для сохранения румынского имущества, ящики с вином обвязать веревкой и опечатать, а ящики с порохом изъять и передать по назначению. Золота среди ящиков обнаружено не было. Не было и сундучков с драгоценностями королевы Марии. Что же могло с ними случиться? Достоверных сведений на этот счёт нет. Хотя имеются сведения об изъятии в 1918 г., по крайней мере, дважды, российской стороной 8 ящиков, якобы принадлежавших России и оказавшихся в кладовых Кремля случайно вместе с румынским имуществом. О том, что же происходило с румынскими ценностями в беспокойное время нахождения у власти правительства Керенского, нет никаких сведений. Известно лишь, что, по данным «Отчёта по золотому фонду», который подготовила специальная комиссия «Совета труда и обороны» (СТО) в 1921 г., на октябрь 1917 г. румынское золото оценивалось в 117 миллионов золотых рублей. Отчёт также даёт сведения о количестве румынских золотых монет, что свидетельствует о том, что к началу 1922 г. румынское золото всё ещё имелось в наличии¹⁴.

Необходимо отметить, что судьба румынского золота в послереволюционные годы была тесно связана с судьбой Бессарабии.

В декабре 1917 г. румынскими войсками по соглашению с российской ставкой под командованием Д. Г. Щербачёва, находившейся в г. Яссах, начался захват Бессарабии, входившей в состав Российской империи с 1812 г.¹⁵ 16 декабря (29 декабря) 1917 г. советское правительство направило ноту протеста в адрес румынского правительства с требованием «прекратить преступные действия румынского офицерства и румынской бюрократии, осмелившихся поднять руку на Русскую революцию»¹⁶.

31 декабря 1917 г. (13 января 1918 г.) последовала нота советского правительства за подписью председателя Совета народных комиссаров В. И. Ленина к румынскому правительству с требованием «освобождения арестованных, наказания произведших аресты, незаконные и бесчинные действия румынских властей, и гарантий, что подобные действия больше не повторятся»¹⁷.

В тот же день в Петрограде были арестованы румынский посланник К. Диаманди и другие члены посольства. Однако уже 2 (15) января их

¹⁴ Осокина Е.А., *Золото для индустриализации*, М., 2009, с. 524.

¹⁵ См. подробнее: Мельтюхов М. И., *Указ. соч.*, с. 29–30.

¹⁶ Виноградов В. Н., Ерещенко М. Д., Семёнова Л. Е., Покивайлова Т. А., *Указ. соч.*, с. 194.

¹⁷ Там же, с. 195.

освободили, потребовав, чтобы они приняли «все меры для освобождения окружённых и арестованных русских войск на фронте»¹⁸.

В январе 1918 г. под предлогом, якобы, исключительно защиты железных дорог и румынских продовольственных складов началась полномасштабная оккупация румынскими войсками Бессарабии. 13 (26) января румынские войска заняли Кишинёв. Причем во всех заявлениях румынского правительства говорилось о временном характере нахождения румынских войск на территории Бессарабии. Занятие Бессарабии румынскими войсками сопровождалось обширным захватом российского имущества. В тот же день, т. е. 13 (26) января 1918 г., Совет народных комиссаров принял постановление, в котором говорилось: «Покрытая преступлениями румынская олигархия, открыла военные действия против Российской республики... Преступлениям румынских военных и гражданских властей нет числа...». В связи с этим Совет народных комиссаров постановил: «1. Все дипломатические отношения с Румынией прерываются. Румынское посольство и все вообще агенты румынской власти высылаются за границу кратчайшим путём. 2. Хранящийся в Москве золотой фонд Румынии объявляется неприкосновенным для румынской олигархии. Советская власть берёт на себя ответственность за сохранность этого фонда и передаст его в руки румынского народа. 3. Восставший против революции бывший главнокомандующий Румынского фронта, Щербачёв объявляется врагом народа и ставится вне закона»¹⁹.

Вооруженное сопротивление румынским войскам в Бессарабии и наступление Красной армии на Украине, а также её продвижение в направлении Бессарабии заставило румынское правительство вступить в переговоры с представителями советской власти. 5–9 марта 1918 г. было подписано соглашение, по которому румынское правительство обязалось в двухмесячный срок вывести свои войска из Бессарабии. Это давало шанс урегулировать после освобождения румынскими войсками Бессарабии вопрос о румынском золоте. Однако советско-румынское соглашение, подписанное с румынской стороны главой румынского правительства А. Авереску, в условиях оккупации австро-венгерскими войсками Украины было сорвано, и румынские войска продолжали оставаться в Бессарабии. В условиях присутствия румынских войск в Бессарабии, «невиданного и недопустимого шантажа, насилия и фальсификаций» решением «Сфатул Цэрий» («Совета страны») Бессарабия была присоединена к Румынии, сначала 27 марта (9 апреля) 1918 г. на правах автономии, а 27 ноября (10 декабря) 1918 г. и это право, сохраненное за ней, было ликвидировано.

¹⁸ Там же, с. 196; Bistreanu I., *Un ianuarie fierbinte. Arestarea ministrului României la Petersburg. 1918*, în *Magazin istoric*, 2012. nr. 8, p. 51–56.

¹⁹ *Документы внешней политики СССР*, Т. 1. Док. 52; Виноградов В.Н., Ерещенко М.Д., Семёнова Л.Е., Покивайлова Т.А., *Указ. соч.*, с. 198–199.

Советское правительство и рабоче-крестьянское правительство Украины заявили решительный протест против включения Бессарабии в состав Румынии и не признали этого акта. 18 апреля 1918 г. советское правительство направило протест румынскому правительству против присоединения Бессарабии к Румынии и его заявления в европейской печати о том, что Бессарабия является неотъемлемой частью Румынского королевства, что, по мнению советского правительства, является не только вызовом РСФСР, но и вопиющим нарушением заключённого соглашения с Россией об очищении в течение 2-х месяцев Бессарабии от румынских войск. В связи с присоединением Бессарабии к Румынии советское правительство закрыло вопрос о возвращении румынского золота.

Впоследствии проблема румынского золота перешла в плоскость вопроса о взаиморасчетах между советским и румынским правительствами. Причём советское правительство рассматривало проблему взаиморасчетов, включая и вопрос о румынском золоте, в тесной связи с вопросом о возвращении Бессарабии, «находящейся во временной фактической оккупации Румынии»²⁰. Об этом свидетельствуют документы Архива внешней политики Российской Федерации (АВП РФ), касающиеся советско-румынских переговоров на конференции в Варшаве, проходившей с 22 сентября по 25 октября 1921 г. В то время, как Румыния на этой конференции на передний план выдвигала вопрос о золоте, российская сторона – обо всем объёме долгов, накопившихся за годы войны, включая имущество, оставленное на территории Бессарабии, и возвращение России самой Бессарабии. Так, 8 апреля 1918 г. в Румынский отдел Народного комиссариата по иностранным делам (НКВД) из отдела по Румынии Главного управления пограничному снабжению (Главзагранснаб) Народного комиссариата внутренних дел поступило следующее распоряжение: «Ввиду обращения румынского генерального консула к Комиссару по иностранным делам о возвращении Румынии находящихся в России румынских продовольственных складов, имею честь сообщить вам, что, по приблизительным подсчетам, за всё время войны Румыния должна нам около 300 миллионов рублей за отпущенные ей нами различные материалы по снабжению их армии, заводов и населения. Советская республика должна себя гарантировать в отношении возмещения Румынией нам этого долга, а посему я рекомендую немедленно издать распоряжение о том, чтобы из предметов, заказанных у нас до сего времени, ничего не было вывезено в Румынию без соответствующего разрешения Отдела по ликвидации снабжения Румынии при Главзагранснабе. Вместе с тем впредь, до выяснения финансовых отношений между Россией и Румынией во всей их полноте в старое время, Советской республике не следует снимать запрета, наложенного на золотой фонд румынского

²⁰ АВП РФ. Ф. 0125. Оп. 6. П. 101. Д. 15/1. Л. 36.

правительства, выдачу какового временно задержать в видах обеспечения этим способом уплаты нам Румынией своего долга»²¹.

25 мая 1919 г. правительства РСФСР и УССР заявили, что «Румыния захватила и использовала по своему усмотрению имущество русских войск Румынского фронта и имущество, находящееся в Бессарабии. Значительная часть захваченного распродана или передана в распоряжение белых... Советские правительства России и Украины, сохраняя за собой право предать суду революционного трибунала виновников грабежей», снимают с себя всякую ответственность за дальнейшую судьбу различных ценностей, привезенных из Румынии в Россию в годы Первой мировой войны»²². Кстати, по оценке генерала Н. Монкевича, возглавлявшего демобилизационную комиссию русских войск Румфронта и инвентаризацию его имущества, стоимость конфискованного имущества достигала 3–4 миллиардов франков. Причём генерал Монкевич заявлял, что эти подсчеты являются приблизительными, так как румыны всячески мешали проведению инвентаризации российского имущества. К этому необходимо также добавить долги за неоплаченные военные поставки в Румынию, о чём говорилось выше. Не отрицая наличия долга перед Россией, румынское правительство, тем не менее, заявило, что «берёт эти материалы в залог, гарантирующий возмещение убытков, понесённых Румынией, ибо большевики захватили в Москве румынский золотой запас и румынские склады на юге России»²³.

Начиная с 1918 г. советское правительство создало целую сеть учреждений при разных ведомствах, которые занимались выявлением документов, касающихся выяснения претензий РСФСР к Румынии и подсчёта задолженности Румынии России. При Главном управлении пограничному снабжению был создан Румынский отдел, задачей которого являлся сбор материала по сумме долга румынского правительства российской республике. В записке, направленной 8 апреля 1918 г. комиссару Румынского отдела НКВД В. Шеншину, указывалось на необходимость подчинить все учреждения, имевшие отношение к румынским делам по экономическим и финансовым вопросам. Была организована также Особая межведомственная комиссия по разрешению вопросов, связанных с определением общей задолженности Румынии, с приглашением в состав этой Комиссии не только довольствующих военных и гражданских ведомств, но всех заинтересованных учреждений. Регулярно проводились заседания этой комиссии с подробными отчётами о результатах работы. Были организованы командировки сотрудников вышеупомянутых организаций в города на юге России и Украины – Одессу,

²¹ Виноградов В. Н., Ерещенко М. Д., Семёнова Л. Е., Покивайлова Т. А., *Указ. соч.*, с. 280–281.

²² Мельтюхов М. И., *Указ. соч.*, с. 82.

²³ Виноградов В. Н., Ерещенко М. Д., Семёнова Л. Е., Покивайлова Т. А., *Указ. соч.*, с. 259–260.

Тирасполь, Николаев, Кременчуг, Полтаву, Феодосию и другие города, с целью выявления документов, связанных с румынскими долгами. Особое внимание в этом отношении уделялось сбору данных по Бессарабии, где было захвачено или оставлено огромное имущество, как военное, так и гражданское, принадлежавшее России²⁴.

При рассмотрении данной проблемы необходимо учитывать внешнеполитические и внутривнутриполитические условия, связанные с изменением международных отношений в начале 20-х годов и оказавших влияние на отношения между Советской Россией и Румынией. После окончания гражданской войны Советской России нужна была мирная передышка. К этому располагало также урегулирование отношений с Великобританией и другими европейскими странами. Советская сторона была крайне заинтересована в заключении договора с Румынией как соседним государством. Немаловажную роль играл и тот факт, что Россия опасалась создания единого антисоветского фронта Румынии и Польши²⁵. В начале 1921 г. между Советской Россией и Румынией начались переговоры об организации встречи с целью подготовки конференции для обсуждения наиболее важных вопросов во взаимоотношениях двух стран, накопившихся к тому времени. По инициативе румын местом встречи была названа Варшава, хотя она была неудобна для российской стороны из-за сложных отношений между Советской Россией и Польшей, сложившихся после советско-польской войны.

В связи с предстоящими переговорами активизировалась работа по выяснению расчетов между Россией и Румынией. В частности, замнаркома НКВД Л. Карахан и заведующий Экономическо-правовым отделом А. В. Сабанин направили 12 января 1921 г. помощнику начальника Главснаба Акимову письмо, в котором говорилось: «Имея все основания ожидать в сравнительно близком будущем открытия переговоров с румынским правительством, считаю необходимым просить Вас принять все зависящие меры к тому, чтобы производимая подготовительная работа по выявлению расчётов между Россией и Румынией была немедленно двинута в самом срочном порядке. Скорейшее выяснение результатов этой работы настолько необходимо, что, по мнению Наркоминдела, было бы желательным усилить на это время Румынское отделение Главснаба привлечением сотрудников из других отделов этого учреждения. Кроме того, будучи непосредственно заинтересованным в этом деле, Наркоминдел со своей стороны мог бы содействовать ускорению работы путём оплаты из своих средств сверхурочных или отдельных занятий, которые для этого были бы Вами признаны необходимыми. Прошу Вас осведомить Наркоминдел о положении упомянутых работ в настоящее время...»²⁶.

²⁴ АВП РФ. Ф. 0125. Оп. 5. П. 101. Д. 8. Л. 1–2, 8, 15–15 об, 16–18, 21, 38–46.

²⁵ См.: *Польша в XX веке. Очерки политической истории*, М., 2012, с. 133.

²⁶ АВП РФ Ф. 0125. Оп. 5. П. 101. Д. 8. Л. 24.

Кроме того, в Отдел заграничных снабжений была направлена просьба доставить из г. Феодосии документы Ясского архива, в котором должны были находиться материалы политического характера, а также документы по взаимным расчётам между Румынией и Россией, которые, по имевшимся сведениям, находились в Киеве и Одессе. Также было направлено обращение к начальнику военных сообщений Киевского района Куни с предписанием разыскать архивные документы по железнодорожному строительству и строительству широкой и узкой железнодорожной колеи, постройке шоссейных мостов и грунтового строительства в пределах Румынии и Бессарабии²⁷.

Из переписки Чичерина с советским полпредом в Варшаве Л. Караханом следует, что советское правительство намерено было вести переговоры с румынским правительством о возвращении Румынии ценностей только в согласовании с возвращением долгов Румынии России, накопленных ею за годы Первой Мировой Войны и вопросом о статусе Бессарабии²⁸. Однако ситуация требовала дипломатических маневров. Перед началом конференции, чтобы склонить румын к переговорам, Л. Карахан во время частных бесед с румынским представителем Г. Филалити, возглавлявшим румынскую делегацию на конференции, делал ему всякого рода намеки на возможность смягчения позиции советского правительства по Бессарабии. Но, как подчеркивал он в письме к Г. В. Чичерену, «старался делать это таким образом, чтобы в нужный момент дать им разъяснение, уничтожающее этот смысл»²⁹. А после конференции в связи с её безрезультатным завершением Л. Карахан писал Г. В. Чичерину о необходимости разоблачения «вранья о Бессарабии»³⁰.

Действительно, ход обсуждения вопросов, которые выдвигались на конференции, подтверждает, что «советская программа конференции никогда не допускала» даже косвенного признания захвата Бессарабии»³¹. Подобные заявления, возможно, Л. Карахан делал и по поводу румынского золота. По информации, которую сообщил румынской прессе Филалити, во время одного из заседаний Карахан, якобы, отозвал его в соседнюю комнату и шепнул ему, будто румынского золота и румынских ценностей больше не существуют. 17 ноября, по сведениям заведующего 2-м Отделом балканских стран НКВД Г. Сандомирского, румынская газета «Эндендус» опубликовала этот материал. В связи с этим он писал, «что касается возвращения румынского золотого фонда уверяют (румыны), что советская делегация избегает всяких дебатов по этому вопросу и не хочет брать на себя никаких обязательств, почему румынская делегация

²⁷ Там же, Л. 26, 28, 29, 33.

²⁸ АВП РФ. Ф. 04. Оп. 32. П. 209. Д. 82. Л. 142–144.

²⁹ Там же.

³⁰ Там же, Л. 150.

³¹ Виноградов В.Н., Ерещенко М.Д., Семёнова Л.Е., Покивайлова Т.А., Указ. соч., с. 252, 276.

подозревает, что румынского золотого фонда более не существует»³². Сандомирский назвал заявления румын измышлениями³³.

Действительно, если бы золотого фонда и драгоценностей не существовало, о каких переговорах могла бы идти речь. Сандомирский в своей записке к Чичерину также писал, что румынский представитель Филалити, который вёл переговоры с румынской стороной о предстоящей в Варшаве конференции, искажал суть позиции советского правительства³⁴. Как отмечал Сандомирский, «по словам Филалити, русские предлагают нам (т.е. румынам. – Т.П.) следующее решение вопроса: взамен признания Россией присоединения Бессарабии к Румынии, последняя должна отказаться от всяких претензий на возвращение её вклада, эвакуированного в Москву, или от всяких взаимных расчетов».

Анализируя позицию румынского правительства, заместитель наркома НКВД М. М. Литвинов писал в письме к Чичерину: «Предложение Филалити означало бы, насколько мы понимаем, заранее обещать не касаться вопроса о Бессарабии и в центре споров оставить денежные претензии. Нам оставалось бы в таком случае либо уступить, либо уже разойтись из-за золота... Нужно, стало быть, повернуть вопрос таким образом, что мы от Бессарабии нисколько не отказываемся, но что согласны бы соответствующее предложение румын рассматривать в том случае, если бы можно было бы обеспечить быстрое обеспечение мира отказом обеих сторон от взаимных претензий».

19 ноября 1921 г. Чичерин в телеграмме, разосланной в российские миссии за границей, опроверг информацию, появившуюся в румынской прессе по поводу исчезновения в России румынского золотого фонда. Чичерин имел в виду заметку, появившуюся в румынской газете «Адевэрул», которая сообщала, что во время одного из заседаний Л. Карахан, якобы, отозвал Филалити в соседнюю комнату и шепнул ему, что румынского золота и ценностей больше не существуют. Опровергая сообщение газеты, Чичерин писал: «В румынской печати распространяются ложные сведения о варшавских переговорах Карахана с Филалити... Это всё выдуманно. Мы всё время ставили вопрос для полного примирения о Бессарабии и вопрос о финансовых расчетах. Но, если Румыния в настоящее время ни в коем случае не хочет говорить о Бессарабии, мы согласны на чисто практическое решение по текущим практическим вопросам, таким как судоходство, военнопленные, торговля, но ни в коем случае нельзя рассматривать также вопрос о взаимных финансовых расчётах, ибо рассматривать его можно только в том случае, если решение окончательное, то есть, если рассматривать вопрос и о Бессарабии. Другими словами, мы требуем, чтобы на конференции с Румынией или были поставлены все вопросы,

³² АВП РФ. Ф. 0125. Оп. 5. П. 101. Д. 5. Л. 37.

³³ Там же, Л. 52.

³⁴ Там же, Ф. 04. Оп. 32. П. 209. Д. 85. Л. 81.

включая и Бессарабию, и финансовые расчёты, или были поставлены только текущие вопросы, т.е. без Бессарабии и без финансовых расчётов»³⁵. «Надо опровергать в печати у вас и в тех странах, где вы имеете возможность это сделать, румынские выдумки по поводу этих переговоров»³⁶.

Однако сомнения по поводу того, что к 1921 г. весь золотой фонд полностью сохранился, всё же остаются. В записке по поводу оценки румынских ценностей, находившихся в Советской России, направленной Литвинову, говорится о том, что их общая стоимость (по заявленным румынами претензиям – 2,5 миллиарда лей) «частично изменилась ввиду того, что часть их была нами частично изъята». «Точная сумма изъятых нами ценностей и состояние оставленного нам на хранение румынского архива выясняется Наркоминделом и тот час же, по окончанию его работы, будут Вам сообщены телеграфно»³⁷.

22 сентября 1921 г. в Варшаве началась советско-румынская предварительная конференция, основной задачей которой являлась подготовка программы будущей российско-румынской конференции, а также определение места и даты её проведения. В связи с этим предполагалось предварительное обсуждение вопросов, которые должны были быть вынесены на обсуждение будущей конференции. Каждая делегация имела чёткие инструкции от своих правительств. Румынская сторона в качестве основного вопроса предлагала обсудить вопрос о румынских ценностях, находящихся в России, и категорически отказывалась обсуждать вопрос о Бессарабии, считая его решённым. Российская сторона настаивала на обсуждении всего комплекса вопросов, включая вопрос о Бессарабии и взаиморасчетов по долгам, накопившихся за годы Первой Мировой Войны. Правительство Советской России настаивало также, чтобы Украина была признана в качестве официальной и полноправной участницы будущей конференции. В данном случае имелась в виду Советская Украина, правительство которой во главе с Хр. Г. Раковским находилось в г. Харькове. В связи с этим Литвинов писал: «Это необходимо и по существу, чтобы лишить румын возможности считаться с Петлюрой как с единственным национальным украинским правительством»³⁸. В конечном итоге Румыния приняла это предложение российской стороны, но в остальном по существу ни на какие уступки не шла. 21 октября 1921 г., когда дебаты на конференции грозили зайти в тупик, коллегия НКВД приняла следующее постановление: «Применить взаимное погашение претензий или в форме постановления на конференции вопросов, как о Бессарабии, так и о расчетах, или же путём устранения и того, и другого...». «Решено: в случае отказа румын от взаимного погашения претензий не останавливаться перед

³⁵ АВП РФ. Ф. 0125. Оп. 6. П. 101. Д. 15/1. Л. 60.

³⁶ Там же.

³⁷ АВП РФ. Ф. 0125. Оп. 6. П. 101. Д. 2. Л. 143–143 об.

³⁸ Там же. Ф. 04. Оп. 32. П. 209. Д. 85. Л. 81.

разрывом»³⁹. И, действительно, взаимоприемлемых решений найдено не было, и конференция не достигла своих целей.

Вопрос о статусе Бессарабии был вынесен для обсуждения на Парижскую мирную конференцию (1919–1920 гг.), на которой представители РСФСР отсутствовали⁴⁰. Как отмечает в своей книге молдавский учёный И. Э. Левит, ныне эмигрировавший в США, на решение этого вопроса в пользу Румынии оказали влияние сложные международные отношения, неблагоприятно складывающиеся для Советской России. Правительства Западных держав, напуганные ростом революционных выступлений в Западной Европе, прилагали все усилия, чтобы ликвидировать власть большевиков и расчленить территорию Советской России. С этой целью в борьбе против Советской России подключилась Румыния и получила Бессарабию, 28 октября 1920 г. был подписан документ, получивший название Парижский (Бессарабский) протокол присоединении Бессарабии к Румынии. Документ подписали представители правительств Англии, Франции, Италии, Японии и Румынии. Среди подписавших отсутствовала подпись представителя США Р. Ланцинга, позиция которого в ряде случаев отличалась от позиции других участников конференции. Заметим, что Парижский протокол подлежал ратификации парламентами государств, подписавших его, и только после этого он считался вступившим в силу. Однако Япония договор не ратифицировала и, следовательно, он не вступил в силу⁴¹. Советская Россия не признала присоединение Бессарабии к Румынии. Впоследствии в изменившихся международных условиях начала Второй Мировой Войны 26 июня 1940 г. Правительство СССР направило ультиматум Румынии с требованием возвратить Бессарабию Советскому Союзу и Румыния в отсутствии поддержки со стороны Германии и других западных стран приняла этот ультиматум. Бессарабия вошла в состав СССР. Однако вопрос о долгах, накопившихся за годы Первой Мировой Войны и взаиморасчетах, не потерял своей актуальности. Более того, после Второй Мировой Войны он приобрёл новый смысл в связи с участием Румынии на стороне гитлеровской Германии в войне против СССР.

Таким образом, можно согласиться с выводом авторов коллективной работы «Бессарабия на перекрёстке европейской дипломатии» о том, что, «если имеют основания претензии румынской стороны на возврат ценностей, сданных на хранение в Россию, то столь же естественным представляется право другой стороны на возмещение убытков, связанных с захватом имущества, оцениваемого (рубли, леи, франки) миллиардами»⁴².

³⁹ Там же. Ф. 0125. Оп. 5. П. 101. Д. 7а. Л. 6; Д. 5. Л. 6, 15, 17.

⁴⁰ См подробнее: Левит И.Э., *Бессарабский вопрос в контексте международных отношений (1919–1920)*, Тирасполь. 2012.

⁴¹ Левит И.Э., *Указ. соч.*, с. 190.

⁴² Виноградов В.Н., Ерещенко М.Д., Семёнова Л.Е., Покивайлова Т.А., *Указ. соч.*, с. 260–261.

К сожалению, об этих претензиях Советской России в работах румынских историков даже не упоминается. В связи с претензиями Румынии необходимо заметить, что дважды, в 1935 и 1956 гг., Румынии были переданы румынские ценности: в 1935 г. – архивные документы и материалы Румынской Академии, а также ряд ценных вещей, в том числе, платиновые изделия (эталоны весов и мер). В 1956 г из кладовых московского Кремля в Румынию были переданы все хранящиеся там ценности: золотые, платиновые и серебряные изделия, иконы, церковная утварь, картины и т.д. по описи, соответствующей описи 1923 г. Все вещи были тщательно сохранены и отреставрированы. Что же стало собственно с частью золота и двумя ящиками драгоценностей румынской королевы Марии? Одну из версий озвучил на встрече с румынской делегацией в 1965 г. первый секретарь ЦК КПСС Л. И. Брежнев. Золотой запас Румынии вместе с российским золотом в годы гражданской войны в целях безопасности был отправлен в Самару, затем в Казань, где был захвачен Колчаком, затем белочехами, частично отбит Красной армией, частично исчез, и следы его потерялись. Возможно, какая-то часть его оказалась в Японии, Китае и Чехословакии. Но это лишь предположения. Имеются данные, почерпнутые из документов французских архивов, что некоторые драгоценности (золотые и платиновые) из числа румынских изделий, хранившихся в Москве, появлялись в начале двадцатых годов на европейских аукционах, но подтверждений этому не нашлось. Пока в руках историков нет достоверных сведений, трудно делать определённые выводы о судьбе румынского золота. В заключение еще раз подчеркнем, что существуют взаимные претензии, а не только претензии одной из сторон, и их нужно рассматривать во взаимосвязи.

DOCUMENTAR

Alina Felea*, Teodor Candu**, Larisa Svetlicinaia***

VIOLENȚA ÎN SOCIETATEA MOLDOVENEASCĂ (ÎNC. SEC. XIX) CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

At the beginning of the 19th century, both in urban and rural areas of Moldavia, various forms of violence were recorded. The regulations on violence in family relations in Moldavia were included in the Romanian Educational Book, the respective source specifying cases in which the application of violence against women was admitted and the cases in which violence was punished. The article presents a set of documents on the application of violence in Moldavian society at the beginning of the nineteenth century.

Keywords: Moldavia, Moldavian society, domestic violence, land

Documentele depozitate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova constituie o sursă inepuizabilă pentru istorici, atât pentru cei care cercetează evoluția Basarabiei în cadrul Imperiului Rus, cât și pentru cei care studiază unele probleme din istoria Țării Moldovei de până la 1812. Cea mai mare parte a documentelor depozitate aici rămâne deocamdată neexploată de cercetători. În special aceasta constatare se referă la domenii ce depășesc evoluțiile politice sau viața economică. Deși în ultimul timp au fost publicate mai multe lucrări privind viața cotidiană, totuși, până la momentul de față lipsesc studii speciale, dar și culegeri de documente ce ar reflecta subiecte de comportament în societate și familie, relațiile interfamiliale și intercomunitare etc. Publicarea unor astfel de documente ar permite extinderea viziunii noastre asupra societății și ar deschide noi perspective de cercetare. În categoria documentelor rămase în afara atenției cercetătorilor se înscriu și cele ce se referă la violență¹.

În Țara Moldovei, pe parcursul secolelor, violența a fost o manifestare socială constantă, ea fiind într-o interdependență directă cu evoluția și funcționarea

* **Alina Felea**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM

** **Teodor Candu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM

*** **Larisa Svetlicinaia**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM

¹ Un prim pas în această direcție este lucrarea lui C. Chelcu, *Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente*, Iași, 2015.

societății, cu problemele majore ale acestora etc. De-a lungul timpului, motive de natură diferită s-au aflat la originea manifestării actului de violență: rolul instinctului, influența mediului, statutul social, sentimentul de frustrare etc., în general, violența prezentându-se ca o problemă diversă și complexă a societății. Ca fenomen social, violența se manifestă atât împotriva societății, cât și împotriva persoanei, căpătând forme specifice de exprimare, iar acțiunile directe de violență conduc la lezarea unor relații privind conviețuirea socială, la degradarea relațiilor interpersonale, la „creșterea gradului de conflictualitate, având consecințe majore asupra climatului social și asupra asigurării liniștii și ordinii publice și a securității individului”².

Proverbele și aforismele românești sunt dovada faptului că în societate, uneori, violența este interpretată ca metodă de explicare, instruire sau poate chiar de cunoaștere. Totodată, creația populară ca formă de manifestare a mentalității sociale demonstrează că în diverse situații societatea acceptă aplicarea violenței. Cea mai frecventă formă a violenței întâlnită în folclorul românesc este bătaia. Sintagmele de origine populară „a zvâta în bătaie”, „a mânca bătaie”, „a mânca o bătaie soră cu moartea”, „a stinge/ a snopi/ a sminti în bătaie”, „a stâlci în bătaie/ în pumni”, „a înfla pe cineva în bătaie”, „a trage o mamă de bătaie”, „două mîncări nu strică, două bătaie strică”, „femeia nebătută e ca și casa nemăturată”³, demonstrează o mentalitate favorabilă aplicării violenței în situații conflictuale. Dintre cele mai răspândite forme de manifestare a violenței, confirmate și documentar, vom remarca, mai întâi pe cele legate de aplicarea forței fizice (bătăi, omoruri, violuri, etc.), când prin acțiuni de acest gen se atentează la viața sau integritatea corporală a persoanei; mai apoi, violența verbală (insulte, certuri etc.), ce afectează sfera psiho-emoțională a celor implicați; și, în sfârșit, violența de presiune psiho-emoțională, exercitată în scopul supunerii voinței unei persoane⁴.

La începutul sec. al XIX-lea, în Țara Moldovei, atât în spațiul urban, cât și în cel rural, s-au înregistrat diverse forme de violență: fizică, psihologică, sexuală, economică și socială. Violența avea la bază diferite motive, cele mai frecvente

² *Analiza fenomenului violenței în societatea românească (1990-2002). Etiologie și dinamică.* Dr. Aurora Liiceanu (cordonator); Dr. Aurora Liiceanu, Dr. Doina Săucan (redactori), Drd. Mihai Ioan Micle, Mihaela Istrate, Octavian Rujoiu și Alina Bărbulescu (colaboratori) <http://criminologie.org.ro/wp-content/uploads/2015/08/Abstract-Analiza-Fenomenului-Violentei-in-Societatea-Romaneasca.pdf>.

³ I. A. Zane, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, Ediție anastatică, Vol. I-X, Editura Scara, 2004.

⁴ P. Ardelean, citându-l pe M. Rotar, consideră că formele violenței pot fi împărțite în violențe ușoare – violențe de limbaj (insulte, batjocori, blesteme), și violențe grave, dure – violențe fizice (bătaia și degenerată din aceasta, crima). Marius Rotar, *Umbrele crimei. Asupra unui presupus caz de violență maximă în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Caiete de antropologie istorică*, 2002, nr. 2, p. 87; Petru Ardelean, *Violența în lumea rurală din Crișana în prima jumătate a secolului al XVII-lea*. Pe: http://arhiva-www.uoradea.ro/attachment/791672704232e82e-41d0a31a6bc16159/f81b3b67b140f8a1744f0d7e092ce177/Ardelean_Petru_Rezumatoarea_de_doctorat.pdf

fiind alcoolismul, impotența, dereglările psihice etc.⁵, fenomenul în cauză găsim o reflectare amplă și în documentele de arhivă.

De cele mai multe ori violența fizică este exercitată de persoane ce consumă alcool. Psihologii susțin că „alcoolismul este un ansamblu de tulburări fizice și mentale datorate consumului de băuturi alcoolice. Consumul excesiv de alcool nu numai că diminuează capacitățile intelectuale, ci schimbă caracterul, transformă afectivitatea și ruinează personalitatea”⁶. Documentele atestă cazuri frecvente de violența provocată de alcoolism, atât față de membrii comunității, cât și față de membrii familiei. Astfel, la 23 septembrie 1808, Matei Sârbul plăcintar, fiind în stare avansată de ebrietate, a mers la Toader Chetrar din mahalaua Broșteni a Iașilor, pentru a-și lua cămașele, pe care le spăla soția acestuia. Ajungând la fața locului, l-a găsit pe numitul Toader, și el în stare de ebrietate, cu o femeie Anița, se pare, în „fapt de curvășărie”, după cum se menționează în document. Foarte repede, violența verbală dintre cei doi s-a transformat în bătaie, soldată cu moartea lui Toader. Deși, conform normelor de drept, pentru omucidere, Matei urma să fie condamnat la moarte, totuși, starea de ebrietate din momentul comiterii faptei a fost considerată circumstanță atenuantă, ucigașul fiind condamnat la doar 2 ani de ocnă. Cazul de față confirmă opinia exprimată de Barbu Ștefănescu: „Cu toată gravitatea pe care i-o atribuim astăzi la capătul unei evoluții a mentalităților și odată cu ele a sistemului juridic, omorul săvârșit de un membru al comunității asupra altuia în societățile tradiționale nu era privit ca un act din cele mai grave, în condițiile în care, puseurile de moarte prin violență veneau din altă direcție: ciumă, războaie, foamete, adică într-o lume acomodată cu moartea nefirească, peste rând, într-o lume în care violența fizică era la ordinea zilei, atât la nivel comunitar, familial, cât și în relațiile extracomunitare ale grupului: relațiile feudale erau impuse în sensul dorit de domeniu prin bătaie, birurile pentru stat erau strânse adesea cu forța, chiar relațiile cu Biserica erau grevate și ele de acte de violență, fără a mai vorbi de abuzurile și silniciile trupelor”⁷.

În zona de producere și reproducere a violenței, uneori, se înscrie și familia⁸. Familia în care sunt aplicate practicile sociale ale violenței devine la rândul ei o sursă de reproducere a violenței și agresivității nu doar la nivel de familie, ci a întregii societăți⁹. În Țara Moldovei reglementările „de drept” referitoare la

⁵ T. Candu, *Rolul Bisericii Ortodoxe la soluționarea cazurilor de violență domestică la începutul secolului al XIX-lea*, în *Pontes. Review of South East European Studies*, vol.6-7, Chișinău, 2013, p. 249-262; A. Felea, *Violența în familie în spațiul Pruto-Nistean în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Pontes. Review of South East European Studies*, vol.6-7, Chișinău, 2013, p. 384-400.

⁶ Norbert Sillamy, *Dicționar de psihologie*. Larousse. Traducere, avânprefață și completări privind psihologia românească de dr. Leonard Gavriliu, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 21-22.

⁷ B. Ștefănescu, *Violență și sociabilitate rurală (Transilvania, sec. XVII-XIX)*, în *Caiete de antropologie istorică*, anul I, nr. 2, Cluj-Napoca, 2002, p. 35-50.

⁸ Т. Б. Щепанская, *Зоны насилия (по материалам русской сельской и современных субкультурных традиций)*, în *Антропология насилия*. Отв. ред. В. В. Бочаров и В. А. Тишков, СПб., 2001, с.115 - 177.

⁹ М. В. Крюкова, *Супружеское насилие в отношении женщин как социальная проблема*, în *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*, nr.1, 2011, с. 45-51.

violența în relațiile de familie erau cuprinse în *Cartea românească de învățătură*, sursa respectivă specificând cazurile în care aplicarea violenței față de femeie era admisă și cazurile în care violența era pedepsită¹⁰.

Factor provocator al violenței în familie se considera și bărbatul *lipsit de vrednicie*¹¹. Imposibilitatea întreținerii unor relații sexuale provoca agresivitatea bărbatului și conducea la aplicarea violenței verbale și fizice asupra femeii. Ilustrativ în acest sens este cazul soților Ecaterina și Samson din satul Gura Galbenă, în familia căroră, în 1813, consătenii au fost martori la manifestarea violenței. Auzind strigăte și gălăgie, oamenii au intrat în gospodăria lui Samson și a Ecaterinei și au constatat următoarele: „Samson bătând fimeia, în cât pără am agiunsu acasă el au bătut-o, care să fi mai zăbovit puțin, Dumnezău știe de ișe cu zile din mănule lui, și întrebând pe dănșii pentru ce este pricina bății, el au arătat căci au treimes-o în sat ca să-i caute brânză, făr de părăle, și fimeia, pentru că s-au împotrivit a să duce, au apucat-o la bătae”¹². Mama Ecaterinei, Ileana, văduvă din Gura, la 20 august 1813 se adresează Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni cu o plângere pe ginerele său, care din cauza incapacității de a-și îndeplini obligațiile conjugale își bătea soția și soacra¹³. Dicasteria a poruncit cercetarea cazului. În urma anchetei efectuate, Samson a recunoscut că a lovit soția cu bățul. Deși ancheta a constatat că Ecaterina a fost neconținut bătută, Dicasteria i-a indicat să aștepte tratarea soțului¹⁴, și doar în cazul în care nu se va lecu, să i se permită desfacerea căsătoriei.

Violența fizică (bătaia) și lipsa de vrednicie a bărbatului stau la baza depunerii cererii de divorț de către Vasilisa Vacari, locuitoare a satului Ialpujeni, ținut-

¹⁰ De exemplu: „Glava 21. Când să va despărți muiarea de bărbat pentru vrăjmășia bărbatului. 1. Muiare poate să ceară voie de la giudețul besearicii să să despartă de bărbatul ei, cându o va bate fără de samă și-ș va face rane de arme. 2. Încă poate muiarea singură, cu voia ei, fără de giudeț, să să despartă de bărbatul său, când o va bate într-acesta chip să vie lucrul să stea în cumpănă, cum de n-are fi fugit, o are fi ucis de tot, sau când o va bate în vreun chip ca acela să o facă să nu poată grăi cătră giudeț să-ș spue jalobă, pentru să o despartă; iar de nu va fi așa bătaia, să nu să poată despărți numai ea așa singură cu voia ei. 3. Când va fugi vreo muiare de vrăjmășia bărbatului și pentru frica ce are pentru să nu o omoară, de va arăta aciiș, într-acea dată, mare vrăjmășie bărbatulu-și, atunce îi desparte legea; iar dacă nu va arăta intra-acel ceas răutatea lui, atunci nu-i va despărți legea. 4. Acela ce să va arăta cu vrăjmășie și cu groază asupra muierei sale, nu să va numai despărți de dânsa, ce încă să va certa, după cum va fi voie giudețului [...]. 7. Când va fi bărbatul învățat de pururi a îmbla tot bat și să-și bată muiarea tot în beție, atunce muiarea lui cu lege să va împărți. 8. Nu numai pentru vrăjmășie și răutate ce are bărbatul asupra muierei-și de o ucide, să va despărți, ce și pentru cuvinte ce va grăi bărbatul sprânțare și o va îngrozi în tot chipul, că o va ucide de tot, pentru aceastea încă să vor despărți; încă mai vartos, de când o are bate și ales când va fi om ca acela să-i fie de pururi dragă svadă”. *Carte românească de învățătură* (1646), Ediție critică întocmită de Colectivul pentru Vechiul Drept Românesc al Academiei R.P.R. condus de acad. Andrei Rădulescu, București, 1961, p. 117.

¹¹ T. Candu, *Rolul Bisericii Ortodoxe la soluționarea cazurilor de violență domestică ...*, p. 256.

¹² A. N. R. M., F. 205, inv. 1, dosar 329, f. 2-2v, 3.

¹³ A. N. R. M., F. 205, inv. 1, dosar 329, f. 3.

¹⁴ Conform legislației urma să aștepte trei ani de la încheierea căsătoriei. Vezi A. Felea, *Din istoria familiei în Basarabia la începutul sec. al XIX-lea: incapacitatea soțului la viață conjugală. În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Serie nouă. Vol. X (XXV), nr.2, 2016, p.129-134.*

tul Hotărniceni. În cererea acesteia, depusă la 18 august 1813, se relatează că în cei patru ani de căsnicie cu soțul Timofei Vacari doar un an au conviețuit normal, iar în următorii trei ani a fost nevoită să suporte bătăile soțului.

Menționăm faptul că Biserica condamna comportamentul violent al bărbatului în familie și se străduia prin orice mijloace să contribuie la reglementarea conflictului și păstrarea bune înțelegeri în familie.

În continuare prezentăm un set de documente referitoare la aplicarea violenței în societatea moldovenească la începutul secolului al XIX-lea.

Anexă:

1.1808 decembrie 10. Departamentul Afacerilor Criminale al Divanului Țării Moldovei îl informează pe Serghei Kușnikov, președintele Divanurilor Moldovei și Țării Românești, că Matei Sârbul plăcintar, care la beție l-a ucis pe Toader Chetrar din Iași, a fost condamnat pe un termen de doi ani la munci corecționale în ocna de sare.

Cătră exelenție sa d(omnul) sftetnic de taină, sinator și proedros a Divanurilor Cnejii Moldavii i Valahii cavaleriu Sârgii Sirgievici Kușnicov.

De la Departament(ul) Cremlinal.

Pentru un Matei Sîrbul, plăcintar de aice, ce de la 12 zili a trecutii luni octo(m)v(rie) se află supt închisoare temniții, triimis de la cinstita Hăt(mănie) pentru ucidere ce au făcut, omorându pi un Toader Chetrar, aice în oraș(ul) Iașii, la mahalaoa Broștenii. După înștiințare, ci s-au adresat de la cinstita Hătmăanii, și arătare tacrirurului seu, ce s-au văzut, și după cu amărunt(ul) cercetare, ci în multi rânduri i s-au făcut și aice, urmare faptii lui întru-acestu chip s-au aflat și s-au dovedit, că acest Matei ucigaș de vro 4 ani se afla mergându la casa unui Toader Chetrar din mahalaoa Broștenii, fiindcă fimeia aceluia îi purta de griji cu spălare cămeșilor.

Și la 23 a trecutii luni septe(m)v(rie), într-o luni, la 8 ciasuri de zi, mergând la casa aceluia Toader Chetrar, ca se-și priminească cămeșa, au găsit acolo pi mort(ul) Toader Chetrar, om strein, șezind în cămară cu o fimei Anița, ci mai era acolo și din vorbă în vorbă pricinuindu-se, fiind beți amândoi, au început a se și bate. Și ieșind afară din casă, bătându-se, acest Matei, luând un par și lovind pe Chetrar de vro câțiva ori, fiind aprinsu de mâinii și bat. A doa zi, marți sara ...¹ ...că pla... ...¹ vinoveția lor. Dar, fiindcă urmare faptii acestuia, după cum se vede și se dovedești, se micșureazi, căci nu dintr-altă pricină au făcut el ucidere, ci numai și numai din aprindiere beții și în faptul de curvăsării umblând s-au întâmplat aceasta.

Și de cătră giudecata acestui Cremlenal se socotești ca de osânda morții să se ierti, dar, pentru vighiere sa și înfrânare și altora, sa se trimată la groapa ocni, ca să stea acolo, tăind sari, în curgiri de doi ani, și înștiințăm.

10 deche(m)v(rie) 1808.

Manolache Dimachi vor(nic) <m.p.>

Toma Cara ban <m.p.>

Balș armaș <m.p.>

Gheorghe Sumer ban <m.p.>

A.N.R.M., F. 1, inv. 1, d. 597, f. 1-1v. Original

Tot acolo, în partea dreaptă a filei, se găsește o traducere rusă de cancelarie. Traducător - dragomanul Soltanovici.

¹ Documentul este deteriorat. În urma restaurării au fost acoperite 2 rânduri, devenind ilizibile.

2. 1813, august 18. Mărturie depusă de Vasilisa Vacari, locuitoare a satului Ialpujeni, ținutul Hotărniceni, anexată la cercerea de a i se permite divorțul de soțul ei Timofei Vacari

1813-го августа 18 дня в Кишиневской Ексаршеской Духовной Дикастерии проживающая Хотарничанского цынута в селе Ялпужены женщины Василисы Вакарке в дополнение прошения своего поданного его Высокопреосвященства Святейшаго Правительствующаго Синода члену и Ексарху Гавриилу Митрополиту и разных орденов кавалеру минувшаго июля в 30 день на вопрос показала:

Лет ей отроду 25, родилась она Австрийскаго владения в селении Веренченке, по рождении крещена и миром святым помазана Веренческим православным священником Василием Гнедым, а потом с отцом своим перешедши Молдавского княжества в село Клишову, что в Оргеевском цынуте на жительство, назад тому девять лет вышла в замужество за проживавшего в том селе жителя Тимофея Вакара с коим и обвенчана тамошним молдавским священником, коего имя и прозвание за давностью времени упомянула. Который Тимофей жил с нею Василисою один год в добром согласии, а три года почти ежедневно причиняя ей побои при разных ругательствах, наконец назад тому четыре года и десять месяцев на первой неделе в Филиппов пост бросил ее и где по ныне находится, ни она и никто из сторонних людей не знает, она же Василиса оставшись сама и по прошествии десять месяцев по побегу мужа и перешла с родственниками на жительство Хотарничанского цынута в селе Ялпужены в коем и по ныне находясь, ведет себя честно и добропорядочно, питаюсь от собственных своих трудов, что по сущей справедливости показала, в том и подписалась. Василиса Вакарка

А в место ей неграмотности по ей рукоданному прошению руку приложил Никифор Холявицкий

A.N.R.M., F. 205, inv. 1, d. 315, f.2,2v. Traducere rusă

Traducere

La 18 august 1813, la Dicasteria Duhovnicească Exarhală Chișinău, femeia Vasilisa Vacari din satul Ialpujeni, ținutul Hotărniceni, drept completare a cererii depuse la 30 iulie a anului acesta pe numele Înalt Preasfințitului Exarh și membru al Sfântului Sinod, cavaler al diferitelor ordine, Mitropolitul Gavriil, a arătat:

Are vârstă de 25 de ani, s-a născut în satul Verencenca din Austria, a fost botezată și miruită de către preotul ortodox din Verencenca, Vasile Gnedii, apoi cu tatăl său a trecut cu traiul în Principatul Moldovei, în satul Clișova din ținutul Orhei, iar nouă ani în urmă s-a căsătorit cu locuitorul aceluia sat Timofei Vacari, cu care a fost cununată de preotul moldovean de acolo, al cărui nume și prenume din cauza trecerii timpului nu și-l amintește. Acel Timofei a trăit cu ea, cu Vasilisa, un an în bună înțelegere, iar în decurs de trei ani o bătea și o înjura aproape zilnic, în cele din urmă patru ani și zece luni în urmă, în prima săptămână a postului de Crăciun a părăsit-o, și unde se află acum nici ea și nimeni dintre oamenii străini nu știu. Vasilisa, rămânând singură, după zece luni de la fuga soțului, a trecut cu traiul, împreună cu rudele, în satul Ialpujeni, ținutul Hotărniceni, unde se găsește în prezent. Se comportă onest și cuviincios, se hrănește din munca sa, ce a și arătat în mod cinstit și a semnat. Vasilisa Vacari.

Din cauza că Vasilisa este analfabetă, cererea ei a fost scrisă de Nichifor Holiavițchi.

3. 1813 august 19. Locuitori din satul Gura Galbenă dau mărturie văduvei Ileana, precum că ginerele ei Samson o bătea pe soția sa Ecaterina, fica Ilenei

Adică noi, cei cari mai gios ne vom puni numile și degitile, dat-am adivărată mărturie noastră la mâna aceștii fimei Ileana den satul Galbena, țin(utul) Hotărnicenii, ca să știe că având un ginere, anume Samson, cari din vremile ce s-au căsătorit, trăia rău cu soțul său și, mergând în câteva rânduri la giudecată, li s-au hotărât de către sfinție sa părintele Onofrei, protopopul țin(u)t(u)lui Hotărnicenii, ca să-i țin eu în casa me, Neculai Blănariu, pentru ca să aflu traiul lor, dintr-a cui pricină curgi sfezile și gâlcevile dintre dâșii, care ținându-i vro trei-patru zăle în casă, într-o zi au venit numitul Samson acasă și, nefind eu acasă, fiind dus la un mahalagiu, aproape de ei, de am auzat răcnind și, alergând acasă împreună cu mahalagiu, am găsit pe numit Samson bătând fimeia, încât, pără am agiunsu acasă, el au bătut-o, care să fi mai zăbovit puțan, Dumnezeu știe de ișe cu zile din mănule lui. Și întrebând pe dâșii, pentru ce este pricina bătăi, el au arătat căci au treimes-o în sat ca să-i caute brânză, fără de părăle, și fimeia, pentru că s-au împotrivit a să duce, au apucat-o la bătae. Și noi, care ni-am întâmplat la pricina aceasta, mărturisăm în frica lui Dumnezeu cum am văzut, pentru care adeverim cu această mărturie la mâna numitei femei Ileana, ca să-i fie spre îndreptare, căci toată curgire pricinii între dâșii este din ginirile său Samson. Și pentru credință am pus numile și degitile noastre.

1813 avg(u)st 19.

<a.d.> Eu, Necola Blănariul, mărturisăsc

<a.d.> Eu, Necula Căsapu, tij

<a.d.> Eu, Costandin Blănariu, tij

<a.d.> Eu, Damian Blănariul, am auzit strigând numitu Samson căci și-a bati fimeia păr o va omoră.

<a.d.> Și eu, vornicu Vasălie Burduv, m-am întâmplat față și mărturisăsc.

<a.d.> Aleksă Tălmaciu, mărturisăscu și această care am văzut cu ochi mei.

Pentru numita Ileană mărturisăm cu toții, că de când i-au murit gospodariul ei și trăiește văduvă, nu am auzit nicio vorbă despre dânsa și de vom fi și chemați la vreo judecată vom veni de față.

Care și eu, Ștefan Cujocariul, am fost față și mărturisăsc cu sufletul meu cu este.

A.N.R.M., F. 205, inv. 1, d. 329, f. 2-2v, 3. Original

4. 1813 august 20. Jaloba Ilenei, văduvă din Gura Galbenă, cu privire la faptul că ginerele ei Samson, din cauza incapacității de a-și îndeplini obligațiile conjugale, își bătea soția și soacra.

Preosfințite și milostivi stăpâni, cu mari tânguriri și cu fierbinți lacrimi jăluiesc preosfinții tali.

Fiind eu rămasă di bărbat văduvă cu trii copii, doi băieți și o fată, fata di trii-sprezăci ani, și neavând cu ce chivernisi copii, am măritat pe feică me Ecaterina după un Samson cu voie me și cu cununie la anul 1812 fevr(uarie) 15, cari la logodna ci am făcut m-am apărat, zicând că fică me esti tânără și nu știe hau casii, iar el au zis că ca pi o maică mă va ține doi-trii ani, păr voi învăța pe fică-me. Și după cununii ci au luat pene gioi, n-au avut împreunari trupească cu fică me, arătând că esti legat, și după o lună di zili s-au mutat di la Gura Galbinii la satul Oracu, tot ținutul Hotărnicenii, și așa au început a o bati, cari și din cei doi copii ci-i avem au trântit marți di doo ori în pământ și a patra zi, simbătă, au stătut mort, și eu, ca o săracă, am răbdat ca să trăiesc, și văzând, am venit cu celălant copil iareși la Gura Galbinii, fiica ci o avem di la gospodariul sinmi, lăsind pe dănșii să trăiască la Orac. Și la o săptămână di zili au venit fică me bătută di bărbatul său și eu, văzind-o, am dus-o la Isprăvnicii. Și au triimes călărași și l-au adus, și pentru bătai l-au iertat, și atât ce s-au vădit, că esti legat și nu faci împreunari cu fică me. Și dumnalui ispravnicu au zis că nu să ameste(că) la aceste judecăți, ci mai fiți îngăduitori trii luni di zili, și niîndreptndu-se viți mergi la părinteli protopopul ținutului și cum va socoti, așa va hotărî. Și pân a să împlini trii luni, me-au dat și mii o bătai și mi-au rupt și cațaveica, și cu toate aceste am răbdat patru luni doo zili, ca doar să va lecui, ca să-i văd și eu ca pe niști fii în bună rânduială. Și văzind că tot ace urmari și acel trai urmeazi el a mergi, am jăluit la părintili prot(opop) Onufrei ot Molești. Și după cercetare ci le-au făcut singur, el au arătat că esti întru ace stare, și sfinție sa le-au mai pus vade trii luni

di zili, ca doar își va da di leac. Și, apropiindu-să vadeao, întru o zi au încuiet ușili și au început a o îngrozi și a o bati, zicându-i că el au făcut împreunari și e nu esti fecioară și așa aflând și eu, au început a mă bate și pre mini, batjocorindu-mă pi afară. Și eu, văzind, am arătat iarăși la părinteli protopop, și sfinție sa i-au adus pi amândi fați, și el ne-au arătat că s-au îndreptat, e au zis că nu, și fiindcă mai era pân la vade doisprezăci zili, am venit la casa părintelui protopopului și am ... celi zili cu toții împreună, cari fică me și acum îmi arată că esti fată fecioară și, cu toate aceste, le-au hotărât ca păr să vor împlini trii ani di la căsătorii, să trăiască la un loc, și să nu trăiesc într-un sat cu dănșii. Și așa ne-au dispărțit pi mini și pi fică-me, și au dat-o în mână bărbatului său și eu rămas în satul Moleștii, și pe dănșii i-au dat în sama lui Neculai Blănariu, ot Galbena, Și el pisti trii-patru zili au bătut-o pisti măsură, cari pentru bătai me-au dat mărturii acei ci au fost fați, cari cu lacrimi mă rog preosfinției voastri împreună cu fică-me, ca după dreptati să fii pusă la cali, că nu esti om ca să mai știi casă cu dănsul.

Preplecat la mila preosfinției voastri.

1813 avgust 20.

Ileana, văduva ot Gura Galbinii.

Ecaterina, fica Elenii.

1813 avgust 26. Dicasteriia să porunciască a să cerceta pricina întri cești gâlceviți, ca di să va dovedi să ni arăte, adăogând și socoteala sa.

G(avriil) M(itropolit) și E(xarh) s.a.

A.N.R.M., F. 205, inv. 1, d. 329, f. 1- 1v, 5. Original

Eugen-Tudor Sclifos*

POZIȚIA SARDINIEI ÎN CHESTIUNEA UNIRII PRINCIPATELOR ROMÂNE ȘI A SUDULUI BASARABIEI ÎN RAPOARTELE AMBASADORULUI FRANCEZ LA TORINO AGENOR, DUCE DE GRAMONT (1856)

This documentary represents the reports of the French Ambassador in Turin, the Duke of Gramont and reflects the attitude adopted by Sardinia in the question of the union of the Romanian Principalities and the delimitation of the frontier in Southern Bessarabia. Sardinia supported alongside the France the union of the Romanian Principalities. As far as southern Bessarabia is concerned, the Turin government adopted a neutral position, because of the fact that it didn't know the course of the Works for the delimitation and required time to be informed. Finally, Sardinia has rallied to the British point of view that the southern Bessarabia would return to the Principality of Moldova.

Keywords: Southern Bessarabia, Treaty of Paris, Romanian Principalities, Diplomacy, Great Powers, Sardinia, European Commission

După încheierea războiului Crimeii, cheștiunea Unirii Principatelor Române a ocupat un loc central în politica Marilor Puteri. Un real interes a constituit poziția adoptată de Sardinia în problema unirii, abordată într-o serie de articole și în colecții de documente¹. Atitudinea Sardiniei a fost una de susținere a ideii unirii încă din timpul Congresului de Pace de la Paris din martie 1856.

Din câte cunoaștem, poziția Sardiniei în cheștiunea sudului Basarabiei este mai puțin abordată în istoriografia românească și cea străină². Cu toate acestea, colecțiile de documente identificate în străinătate, printre care corespondența ambasadurului britanic la Torino, James Hudson, cu lordul Clarendon³, o serie de documente însemnate din corespondența contelui Cavour cu reprezentanții diplomatici ai Sardiniei la Paris – Villamarina și la Londra – contele Azeglio⁴,

* **Eugen-Tudor Sclifos**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM

¹ Pascale Buonincontro, *L'unione des principati danubiani nei documenti diplomatici napoletani (1856-1859)*, Instituto Universtario Orientale, 1972.

² O. B. Серова, Горчаков, Кавур и объединение Италии, Москва, 1997.

³ *Le Relazioni Diplomatiche tra la Gran Bretagna ed il Regno di Sardegna dal 1852 al 1856. Il carteggio diplomatico di Sir James Hudson*, vol. II (2 gennaio 1854- 31 dicembre 1856), Torino, 1956.

⁴ Nicomede Bianchi, *Storia documentata della diplomazia europea in Italia*, vol. VII, ani 1851-1858, Torino, 1870 pp. 340-342; *Idem*, *La politique du Comte Camilo di Cavour. Lettres inedites*, Turin, 1885, pp. 208-212; Luigi Chiappa, *Lettere edite e inedite di Camilo Cavour*, vol. II, Torino, 1884, p. 462; N. Zanichelli, *Cavour e l'Inghilterra* vol. I, 1961, *Fonti per la storia d'Italia pubblicate dall'Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea*, Volume 98, Rome, 1969.

reflectă desfășurarea negocierilor în problema sudului Basarabiei. Aceste colecții de documente aduc dovezi suficiente pentru a determina cu exactitate poziția adoptată de Sardinia în cea mai disputată chestiune a anului 1856, cea a delimitării frontierei în Basarabia.

Documentele identificate în Arhiva de Politică Externă de la Paris în fondul *Correspondența Politică. Sardinia*, vol. 340, vin să completeze punctul de vedere al Sardiniei atât în chestiunea reorganizării Principatelor Române, cât și în ceea ce privește chestiunea delimitării frontierei în Basarabia. Rapoartele cu privire la chestiunea unirii arată fără echivoc că Sardinia susținea poziția adoptată de guvernul francez. Cavour aprecia că decizia luată de Congresul de la Paris cu privire la consultarea „vocii” celor două Principate Românești era foarte importantă. Un alt fapt care reiese din documentele cercetate este acela că reprezentantul Sardiniei în comisia cu privire la reorganizarea Principatelor, Rafael Benzi, primise instrucțiuni de a adopta același punct de vedere ca și Talleyrand-Périgord, comisarul francez. Deși au fost identificate mai puține documente franceze, în raport cu cele britanice, cu referire la chestiunea sudului Basarabiei, este important ca acestea să fie privite din perspectiva rapoartelor ambasadorului francez la Torino, care au fost mai puțin cercetate. Prima luare de poziție a Sardiniei, în problema sudului Basarabiei, care avea să devină un „litigiu european”, a venit din partea ministrului de Externe, Luigi Cibrario, în luna ianuarie 1856, când acesta a „salutat” cedarea teritorială făcută în interesul Principatului Moldovei, care, pe de o parte întârea considerabil frontiera acestui Principat, iar, pe de altă parte, supremația Austriei în zonă⁵. Momentan, aceasta fusese printre puținele discuții purtate la Torino, cu referire la Basarabia, deși Cavour făcuse unele aprecieri cu referire la această chestiune, însă fără a se implica semnificativ. Sardiniei i s-a „cerut” să adopte punctul de vedere în chestiunea sudului Basarabiei abia în toamna anului 1856, prin „vocea” secretarului de stat britanic Clarendon. Astfel, către mijlocul lunii septembrie 1856, Sardinia trebuia să adopte un punct de vedere, care urma să susțină pretențiile Rusiei asupra Bolgradului ori să admită că aceasta încălca flagrant tratatul de la Paris din 30 martie 1856.

În rapoartele ambasadorului francez la Torino, ducele de Gramont, către ministrul de externe francez, Walewski, privind discuțiile în jurul chestiunii sudului Basarabiei, este remarcat punctul de vedere al Sardiniei într-o chestiune care nu interesa prea mult pe Camilo di Cavour, deși atrăgea o atenție deosebită susținerii ideii Unirii Principatelor. În ultimă instanță, Sardinia s-ar fi putut ralia punctului de vedere înaintat de cabinetul de la Tuillerie. Sardinia era presată, mai ales, de diplomația britanică, care dorea s-o atragă de partea sa. În schimb, aceasta a cerut un „răgaz” pentru a se informa asupra problemei sudului Basarabiei, pentru că nu cunoștea mersul lucrărilor de demarcație. Franța, la rândul ei, încerca să obțină adeziunea Sardiniei la convocarea unei noi conferințe, iar cabi-

⁵ Gramont către Walewski, Turin, 15 janvier 1856, Arhives Ministères Affaires Étrangères, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 339, f. 58.

netul de la Torino se afla încă în faza de „informare”, cerând mai mult timp pentru a formula anumite opinii. Ducele de Gramont încerca să obțină adeziunea contelui Cavour, privind necesitatea convocării unei noi conferințe. Aceasta era unica modalitate de a pune capăt unei chestiuni care ținea în „suspans” cabinetele europene. Conte Cavour regreta faptul că Marea Britanie și Franța sunt dezbinată în chestiunea Basarabiei: una dorea „umilirea” totală a Rusiei, alta, încerca să fie mai puțin dură cu un imperiu care a suferit enorm de pe urma Războiului Crimeii. Cavour își exprima sincerul regret că Sardinia ia parte la această dezbinare, susținând un anumit punct de vedere, din moment ce Anglia și Franța ar fi trebuit să colaboreze „intim” în materie de politică externă.

* * *

Doc. 1

Torino, 16 august 1856. Raportul ambasadorului francez, Agenor, duce de Gramont, către ministrul de Externe al Franței, contele Walewski, cu privire la poziția adoptată de Sardinia în problema reorganizării Principatelor Române și a activităților desfășurate de Divanurile ad-hoc.

Monsieur le Comte,

J'ai reçu les dépêches que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 8 et le 11 de ce mois sous le n° 26 et 27, et j'ai entretenu Mr. le Président du Conseil des considérations qu'Elle m'avait chargé de lui développer au sujet des bases de l'organisation future du Principauté Danubiennes. Ainsi qu'il était facile de le prévoir, il y a identité complète entre le sentiment qui anime à cet égard le gouvernement de l'Empereur et la pensée du gouvernement sarde.

La théorie mise en avant par le cabinet de Vienne, indépendamment du vice de son origine qui, aux yeux du gouvernement sarde, est peut-être le plus grand de ses torts, tombe forcément devant la logique des faits et des principes, telle qu'elle est exposé dans la dépêche de Votre Excellence à l'ambassadeur de Sa Majesté à Constantinople.

Dès les premiers mots de notre conversation, M. le Cte de Cavour s'est empressé de constater que le principe de la consultation des populations Moldo-Valaques avait été positivement accepté par le Congrès, et considéré comme la base future du travail des Commissaires.

En formulant leurs vœux les Divans ad hoc ne portaient aucune atteinte à la souveraineté de la Porte, car cette souveraineté, réglée et définie par des conventions spéciales, avait pour garantie de son inviolabilité le traité de Paris, qui la consacrait avec solennité. C'était d'ailleurs un élément nécessaire, accepté, et convenu du travail de la commission.

Le Chevalier Raphael Benzi⁶, consul général, et dernièrement chargé

⁶ Reprezentantul Sardiniei în Comisia europeană a Principatelor Române.

d'affaires de Sardaigne au Mexique, part mardi pour Constantinople en qualité de commissaire sarde. Ses instructions lui prescrivent de s'associer en toutes choses aux commissaires de la France et de l'Angleterre, d'éviter autant que possible de prendre mal à propos l'initiative des discussions, et de régler sa conduite sur celle de ses collègues avec toute la réserve dont ce fonctionnaire paraît d'ailleurs avoir donné des preuves à son gouvernement.

Le gouvernement sarde a surveillé avec assez d'inquiétude les diverses phases qui ont précédé la formation définitive de la commission des Principautés, et si je n'ai pas cru devoir entretenir Votre Excellence des impressions qu'il en a successivement ressenties, c'est que la correspondance de Votre Excellence ne faisant aucune allusion à la présence d'un plénipotentiaire sarde dans cette commission, j'ai pensé que mon gouvernement préférerait demeurer étranger à la question, et en abandonnait la solution aux éventualités de l'avenir. En conséquence j'ai toujours évité de soulever ce sujet de conversation, et ce n'est que tout récemment que le Cte de Cavour, à son retour du Lac Majeur m'en a entretenu pour la première fois en m'annonçant la nomination du chevalier Benzi.

Le gouvernement sarde s'était résigné dans l'origine, non toutefois sans déplaisir, à ne pas se faire représenter dans la commission. Mais lorsqu'il fut question d'y faire intervenir la Prusse, le cabinet de Turin se décida à nommer un commissaire. Il y fut d'ailleurs fortement encouragé par Ld Clarendon⁷ et par la Prusse elle-même. Il y a été facile à cette occasion d'apprécier l'esprit de rivalité qui anime et animera toujours les deux grandes Puissances de l'Allemagne. Le Baron de Manteuffel⁸ en effet n'est pas seulement contenté d'appuyer les désirs de la Sardaigne, mais il a surexcité ses ressentiments en lui faisant connaître le langage de l'Autriche à son égard. Le Ministre de Prusse en a communiqué pour ainsi dire les expressions au Cte de Cavour: „Nous n'avons, aurait dit le Cte Buol⁹, aucune objection à la collaboration d'un commissaire Prussien, mais nous craignons que si la Prusse envoie un commissaire, la Sardaigne n'en fasse autant, et nous ne voulons pas d'un commissaire Sarde”. Dans une autre circonstance le Cte Buol aurait dit au ministre Prussien à Vienne, en combattant l'idée de la réunion des Principautés: „Nous ne voulons pas d'un second Piémont dans notre voisinage”. C'est du Président du Conseil que je tiens ces détails, et quelque soit le motif qui ait engagé le Ministre de Prusse à faire ces communications, il est évident que le sentiment qui les a dictés n'est rien moins qu'amical pour l'Autriche. J'appellerai en terminant l'attention de Votre Excellence sur une information qui me parvient par une voie indirecte, et que je ne puis as conséquent garantir comme parfaitement exacte, quoiqu'elle ne me semble pas dénuée de probabi-

⁷ George William Frederick Villiers, lord Clarendon (1800-1870), om politic britanic. Ministru al Afacerilor Externe al Marii Britanii în anii 1853-1858; 1865-1866; 1868-1870. A fost unul dintre reprezentanții guvernului britanic la negocierile de la Congresul de pace de la Paris.

⁸ Otto Theodor von Manteuffel (1805-1882), plenipotențiar al Prusiei la Congresul de pace de la Paris din februarie – martie 1856.

⁹ Karl Ferdinand Graf von Buol-Schauenstein (1797-1865), diplomat și om politic austriac. Ministru de Externe (1853-1859).

lité. Toutefois comme elle se rapporte à une question qui est en dehors de ma compétence, je ne la transmets que sous double réserve. La Porte, me dit-on, reconnaîtrait qu'en présence du sentiment presque unanime des gouvernements, il est nécessaire de renoncer à la séparation des Principautés, et tournerait désormais ses efforts sur la question de la nomination du Prince. Elle voudrait que cette nomination fut toute entière à la volonté du Sultan et non pas seulement à son choix sur une liste de candidats.

Veuillez agréer, Monsieur le Comte, les assurances de ma très-haute considération.

signé: Gramont

Arhives Ministères Affaires Étrangères (în continuare - AMAEF), Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 112-155v.

Doc. 2

Torino, 12 septembrie 1856. Raportul ambasadorului francez, Agenor, duce de Gramont, către ministrul de Externe al Franței, contele Walewski, cu privire la atitudinea Marii Britanii în chestiunea unirii Principatelor Române, aceia de susținere a punctului de vedere francez, adică unirea.

Monsieur le Comte,

Le ministre d'Angleterre Sir James Hudson¹⁰ a, par ordre de son gouvernement communiqué au Cte de Cavour une dépêche sur la question des Principautés Danubiennes. Cette dépêche prenant en considération les arguments exposés dans les notes que la Sublime Porte a récemment adressée sur cette matière à ses représentants près des Puissances intéressées, s'attache à en développer l'importance plutôt qu'à les combattre. En un mot, elle laisse entrevoir d'une manière évidente qu'il s'opère un changement dans les appréciations du Cabinet de Saint-James sur la question de l'union ou de la séparation des Principautés. Ld. Palmerston¹¹, auteur de cette dépêche, en l'absence de Lord Clarendon qui serait, m'a-t-on dit en Ecosse près de S. M. la Reine, serait disposé à adopter les idées de la Turquie et de l'Autriche, préjugeant la question avant les travaux de la commission d'enquête.

Le Cte de Cavour a cru devoir répondre à cette communication par une note qu'il a chargé le ministre de Sardaigne à Londres de remettre au gouvernement Britannique. Il déclare ne pas avoir trouvé dans les arguments de la Sub-

¹⁰ James Hudson (1810-1885), diplomat britanic. Ambasador la Torino în perioada 1852-1863, recunoscut drept un susținător al unificării Italiei.

¹¹ Henry John Temple, al 3-lea viconte Palmerston (1784-1865), om politic britanic. Prim-ministru al Marii Britanii (1855-1858 și 1859-1865), cunoscut mai mult sub numele de Lord Palmerston.

lime-Porte, ni dans les développements qui leur ont été donnés tant par le chargé d'affaires de Turquie que par la dépêche de Londres, des motifs suffisants pour modifier les appréciations formulées au Congrès de Paris.

L'enquête préalable de la commission spéciale doit, selon lui, servir de base aux résolutions finales. Il serait imprudent et illogique de préjuger la question. Un des éléments principaux de la solution consiste dans le voeu de la population elles-mêmes, qu'ont est convenu de rechercher par des voies légales et régulières. Le cabinet de Turin attendra la fin de l'enquête, prêt à accepter ses résultats, fussent-ils contraires à ses propres idées qui lui font envisager la réunion des principautés comme très-désirable au point de vue des garanties de la paix Européenne. Mais il ne saurait témoigner en ce moment aucune disposition à modifier son opinion, surtout en présence d'observations qui se produisent si soudainement et sans le concours du gouvernement Français. Tel doit être, monsieur le Comte, d'après la conversation que je viens d'avoir avec mr. de Cavour le sens de la dépêche qu'il a adressée à Londres. Il m'a paru désirer vivement être fixé sur les intentions du gouvernement de l'Empereur en présence de ce revirement de la politique anglaise dont la source pourrait, à ce qu'il paraît, remonter aux conseils de Ld Stratford Redcliffe¹² à son gouvernement.

Veuillez agréer, monsieur le Comte, les assurances de ma très haute considération.

signé: Gramont

AMAEF, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 163-165 v.

Doc. 3

Torino, 26 septembrie 1856. Raportul ambasadorului francez Agenor, duce de Gramont, către ministrul de Externe al Franței, contele Walewski, cu privire la divergențele de opinii între comisarii europeni din Principatele Române din cauza ocupației austriece.

Monsieur le Comte,

Il est arrivé à Turin des dépêches de Constantinople qui ont préoccupé assez fortement le Cabinet. D'après la correspondance de la Légation de Sardaigne, il y aurait divergence d'opinion entre les membres de la Commission dite des Principautés, sur la conduite à tenir en présence de la continuation de l'occupation autrichienne. Le commissaire Russe Mr. de Basily¹³ aurait formellement déclaré qu'il ne prendrait pas part aux travaux tant que l'occupation durerait. Mr de Bar.

¹² Stratford de Redcliffe (1786 – 1880), diplomat și om politic britanic. Ambasador al Marii Britanii la Constantinopol în anii 1841-1858.

¹³ Constantin Basily (1809-1884), diplomat rus de originea greacă. Comisar din partea Rusiei în comisia mixtă a Principatelor Române (1856).

de Talleyrand¹⁴ n'aurait pas exprimé une opinion aussi arrêtée. On a adressé par télégraphe des instructions au commissaire sarde le Chevalier Benzi pour lui dire de s'abstenir et de conformer sa conduite à celle de Mr de Basily.

D'après les informations que j'ai recueillies, la correspondance sarde signalerait une grande activité de la part des missions Britanniques et autrichiennes et une entente parfaite avec la Sublime Porte pour organiser la résistance aux idées de réunion des Principautés. On paraissait même penser que la convocation des Divans ad hoc deviendrait impossible.

Le gouvernement a reçu également des nouvelles de Saint-Petersbourg et de Moscou qui ont été accueillies avec d'autant plus de satisfaction qu'elles sont une preuve de la froideur des relations de la Cour de Russie avec celle de Vienne. L'ambassadeur de Sardaigne en rendant compte d'une réception officielle écrit qu'étant placé à peu de distance du Prince Esterhazy et séparé de lui par une seule personne, il a pu saisir chacune des paroles que lui a adressées l'empereur Alexandre: „Je suis fatigué, aurait dit l'Empereur” de la politique à double face, je jugerai dorénavant des dispositions de l'Empereur d'Autriche par les actes de son gouvernement, non plus par ses paroles; je sais à quoi m'en tenir sous ce rapport Votre souverain connaît les sentiments que je vous exprime en ce moment, je les lui ai déjà fait communiquer, mais je tiens à vous les répéter de nouveau dans cette occasion solennelle”.

Soit que le Prince Esterhazy¹⁵ ait l'ouïe un peu dure et que l'Empereur en fut instruit, soit que Sa Majesté tient à ce que ses paroles fussent entendues de ses voisins, toujours est-il, écrit le Cte de Broglie, que l'Empereur a singulièrement élevé la voix en s'adressant au Prince et qu'on a pu tout entendre facilement.

signé: Gramont

AMAEF, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 205- 207.

Doc. 4

Torino, 2 octombrie 1856. Raportul ambasadurului francez Agenor, duce de Grammont, către ministrul de Externe al Franței, contele Walewski, cu privire la convocarea unei noi conferințe la care chestiunea Bolgradului urma să fie supusă votului majorității; poziția adoptată de Cavour pe marginea acestei chestiuni.

Monsieur le Comte,

J'ai reçu hier soir la dépêche télégraphique chiffré que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'envoyer pour m'engager à inviter le gouvernement sarde à se

¹⁴ Talleyrand-Périgord, reprezentantul Franței în Comisia europeană a Principatelor Române.

¹⁵ Valentin Esterhazy, ambasadurului Austriei la Petersburg.

prononcer pour la réunion de la conférence et pour que les délibérations y soient prises à la majorité des voix. A la suite d'une entrevu avec Mr le Cte de Cavour, j'ai adressé ce matin à Votre Excellence la dépêche suivante: „La Sardaigne consent à la réunion de la conférence et à ce que les délibérations y soient prises à la majorité des voix”.

Au moment où j'entraais dans le cabinet du Président du Conseil, je rencontrai Mr Kolochine, secrétaire de la Légation Russe, qui en l'absence du Cte Stackelberg¹⁶, était venu faire une communication analogue à celle que Votre Excellence m'avait transmise. Il m'arrêta sur le seuil de la porte pour me faire part du résultat de ses insistances qui n'avait pas été aussi complets qu'il l'eût souhaité. Le Cte de Cavour lui avait donné la réponse qu'il me fit au premier abord et dont il n'est pas difficile de comprendre la cause. „Le gouvernement du Roi, me dit-il, n'est pas en mesure d'apprécier aujourd'hui si les difficultés sont de telle nature que vraiment la convocation immédiate de la conférence soit devenue indispensable. Il ne peut donc consciencieusement se prononcer sur la nécessité de cette convocation. S'il est démontré qu'on ne peut s'entendre autrement, il est clair que la Sardaigne consent, mais le gouvernement du Roi, a-t-il répété, n'est pas suffisamment éclairé pour émettre un avis sur cette nécessité”. Il était évident que le Cabinet de Turin avait été sollicité dans un sens contraire à la réunion de la conférence, et je crus devoir dire nettement au Président du Conseil que je reconnaissais dans cette réserve, son désir de satisfaire à la fois, l'Angleterre qui lui avait demandé de ne pas se prononcer, et la France et la Russie qui au contraire croyaient la convocation utile à la prompt solution des difficultés. Il reconnut l'exactitude de la situation ainsi définie, ce qui me mit parfaitement à l'aise pour la discuter. Je ne fatiguerais pas Votre Excellence du récit de cette conversation, et me bornerai à lui en dire le résultat. Le Président du Conseil ne tarda pas à comprendre que s'étant séparé du Cabinet de Londres sur la question des Principautés, il ne pouvait logiquement s'unir à lui pour en arrêter la solution, et il reconnut que dans l'état actuel des choses il devait se joindre aux puissances qui cherchaient à provoquer par la réunion de la conférence le prompt aplanissement des difficultés. Ainsi donc, lui dis-je en terminât, je résume fidèlement et complètement la pensée du gouvernement du Roi en déclarant qu'il consent à la réunion immédiate de la conférence et à ce que les délibérations y soient prises à la majorité des voix? Oui me répondit-il, nous sommes prêts. Je le quittai en le prévenant que j'allais transmettre sa réponse à Votre Excellence. Mr. Kolochine m'attendait dans une salle voisine et enverra à Moscou la réponse que je venais de recevoir et que je crus pouvoir lui communiquer.

D'après une dépêche qu'il tenait encore à la main et qui arrivait de Moscou, l'Autriche promettant son consentement si la majorité des puissances s'accordait pour la réunion de la conférence.

Je prie Votre Excellence d'excuser le décousu de cette dépêche que j'écris en toute hâte pour pouvoir l'expédier par le courrier de Cabinet.

¹⁶ Ernst Stackelberg (1813-1870), ambasadorul Imperiului Rus la Torino (1856-1860).

Veuillez agréer, monsieur le comte, les assurances de ma très-haute considération

signé: Gramont

AMAEF, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 230 – 233.

Doc. 5

Torino, 5 noiembrie 1856. Raportul ambasadorului francez Agenor, duce de Gramont, către ministrul de Externe al Franței, contele Walewski, cu privire la atitudinea Sardiniei în chestiunea unirii Principatelor Române, dar și a dificultăților privind delimitarea frontierei în Basarabia din cauza existenței a două localități cu numele Bolgrad.

Monsieur le Comte,

Le Ministre de Sa Majesté Britannique a remis au Comte Cavour une copie des rapports des Commissions anglaises au sujet de la question de délimitation des principautés, et notamment de ce qui concerne les deux villes de Bolgrad et de Bolgrad-Tabak. À cette occasion, il a insisté de nouveau sur les considérations qui, selon l'avis de son gouvernement, doivent engager le Cabinet de Turin à se rallier à l'opinion de l'Angleterre. En ce qui touche l'union des principautés, le gouvernement sarde est irrévocablement fixé, et n'acceptera l'idée de la séparation que si, admise par la France, et consenti par toutes les Puissances, elle est définitivement adoptée par la majorité. Quant à la question de Bolgrad, voici la réponse qu'a obtenu le Ministre d'Angleterre: „Si vous m'interrogez sur les faits qui se sont passés au congrès, je répondrai, qu'était admis que les plénipotentiaires n'ont eu sous les yeux que des cartes où Bolgrad Tabak seul se trouvait indiqué, et qui ne portaient pas le Bolgrad, réclamé par la Russie, je répondrai, dès-je, qu'il est évident que l'interprétation du gouvernement Britannique est littéralement exact. Donc, prouvant les choses à la lettre, vous avez raison. Mais, je n'hésite pas à déclarer que le gouvernement du Roi pense que le gouvernement Britannique attache à cette question une importance exagérée, et qu'elle est bien de valoir, à nos yeux, les inconvénients que résultent des délais qu'elle regarde”.

Le Comte de Cavour a ajouté que le Cabinet de Turin croyant avec le gouvernement de l'Empereur, qu'il y aurait eu un avantage réel à céder Bolgrad à la Russie pour obtenir, qu'en échange, le Delta du Danube fut concédé à la Turquie, au lieu d'être donné à la Moldavie, qu'il voyait avec un grand regret surgir des complications qui compromettaient l'avenir d'une si heureuse combinaison, et qu'enfin, il ne pouvait dissimuler au gouvernement Britannique, qu'à ses yeux, la prolongation de l'occupation autrichienne et du séjour de la flotte anglaise était une violation manifeste du traité de Paris.

Il est curieux de constater à désapprobation unanime dont les anglais de passage à Turin ont frappé la politique de leur gouvernement. Mon honorable collègue Sir James Hudson est le premier à le déplorer, et Lord Harvy Vane, il y a quelques jours, la qualifiait avec une grande sévérité. Lord M. déclare n'y rien comprendre et l'appelle aberration déloyale. Tous s'unissent pour en reporter la plus grande part de responsabilité sur Lord de Redcliffe.

On a écrit de Constantinople à Monsieur Musurus¹⁷ que Monsieur Thouvenel¹⁸ aurait soumis à la Porte un système qui avait pour base ces trois propositions: union des principautés, nomination de l'Hospodar par la Porte, occupation des places par des troupes Turques, autrement dit, la régime de Servie. La Porte, selon celle, aurait longtemps hésité, et aurait fini par refuser sous la pression des ambassades d'Autriche et d'Angleterre. Votre Excellence soit m que moi ce qu'il peut y avoir de mois dans ce récit.

[sans signature]

AMAEF, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 266 – 267 v.

Doc. 6

Torino, 18 noiembrie 1856. Conținutul unui raport al contelui Cavour adresat cu privire la atitudinea adoptată de Sardinia în chestiunea Bolgradului și a Insulei Șerpilor și poziția adoptată de cabinetul de la Petersburg.

L'exposé que Mr. de Kolokyn, en l'absence de Mr. le comte de Stackelberg, a communiqué au soussigné par sa lettre du 9 de ce mois, suivant les ordres de son gouvernement, a été l'objet de l'attention sérieuse du gouvernement de S.M. le Roi de Sardaigne. Cette pièce remarquable expose avec une grande clarté et un esprit de modération qu'on ne saurait trop apprécier les difficultés qui se sont élevée sur l'interprétation et l'exécution de quelques points du traite de paix signé à Paris le 30 mars dernier. Le Cabinet de St. Pétersbourg après y avoir développe les points en litige – la délimitation de la nouvelle frontière en Bessarabie et la possession de l'Île des Serpents explique la manière dont il croit devoir interpréter la Traité de Paris et tous en réclamant contre la non exécution des articles nr. 11 et 31 du même Traité; il propose la convocation immédiate d'une Conférence des Représentants des Puissances contractantes pour lui soumettre l'examen et la solution définitive des questions laissées en suspens par le Congrès.

¹⁷ Konstantinos Mousouros (1807 – 1891), diplomat grec în serviciul Imperiului Otoman. A ocupat funcția de ambasador al Imperiului Otoman la Londra timp de 35 de ani (1850-1885).

¹⁸ Edouard Thouvenel (1818- 1866), diplomat francez. Ambasador al Franței la Constantinopol (1855 – 1860), Ministru al Afacerilor Externe (1860-1862).

En faisant cette communication au gouvernement du Roi, M. de Kolokyne l'a engagé au nom du gouvernement Impérial à coopérer au but d'accélérer le moment où les Représentants des Cours signataires du Traité réunis en Conférence à Paris auront à aviser d'un commun accord à l'accomplissement fidèle de toutes les stipulations restées inexécutées jusqu'à ce jours.

Le gouvernement du Roi a déjà eu l'occasion de se prononcer, d'après l'invitation de la France, sur la réunion des Conférences demandée par la Russie. Tout en exprimant le regret que des questions secondaires n'eussent pu être défiance par la Commission qui avait reçu la mission de les régler, le soussigné n'a pas hésité à déclarer en son nom que la Sardaigne ne s'opposait pas à ce qu'elles fussent soumises au jugement du Congrès, en ajoutant toutefois que ne pouvant apprécier à leur juste valeur faute de renseignements complets, les difficultés que le tracé de la nouvelle frontière de la Bessarabie avait fait surgir, il n'était pas dans le cas de prononcer si elles étaient de nature à rendre indispensable une réunion extraordinaire des Représentants des Puissances signataires du Traité de Paris.

Malheureusement depuis lors les questions encore pendantes n'ont pas marché vers une solution définitive. L'importance que quelques Puissances paraissent y attacher, les mesures qu'elles ont provoquer de leur part, leur ont fait acquérir une gravité que le soussigné était loin de leur attribuer de prime abord. Au point où les choses en sont venues, une solution prompte lui paraît éminemment désirable pour faire disparaître les dernières tracés de l'état de guerre et faire cesser l'occupation des Principautés qui tout en ayant pour ces contrées, objet de la sollicitude bienveillante de toutes les Puissances, d'énormes inconvénients, suspend indéfiniment le règlement d'un des points les plus importants du Traité de Paris.

Dans cette conviction, le gouvernement du Roi s'associe sans hésitation au vœu manifesté par la Russie pour que, soit par une entente directe entre les différentes Puissances soit par l'intervention du Congrès, soit par tout autre moyen, les points encore en litige soient réglés, et que le traité destiné à consolider la paix en Europe reçoive enfin une complète exécution dans ce qui concerne surtout l'amélioration du sort des Provinces Danubiennes.

Quant aux questions en elles-mêmes traitées avec tant de amicitie et de modération dans l'exposé du gouvernement Russe, le soussigné n'est pas en mesure de se prononcer d'une manière définitive. Cependant pour répondre à l'invitation qui lui est fait sans s'arrêter à celle à laquelle donne lieu l'occupation de l'Île des Serpents dont la solution ne pouvait pas devoir soulever de grandes difficultés, il croit pouvoir se permettre quelques observations sur celle qui est relative à la délimitation de la frontière de la Bessarabie.

La Sardaigne étant demeuré étrangère à la Commission chargée par le Congrès de cette opération, le soussigné ne saurait traiter ce point avec une pleine connaissance de cause, faute de données complètes sur la localité et d'une intelligence parfaite des faits qui sont allégués de part et d'autres (illisible) l'étude attentive et consciencieuse des pièces diplomatiques qui ont été échangées entre

les différentes Cours, lui paraît donnée lieu à quelques considérations qu'il croit devoir exposer avec la plus entière franchise.

La seule question grave à laquelle donne lieu la délimitation de la Bessarabie se réduit en dernier analyse à déterminer si la nouvelle frontière doit être tracée au sud du village de Bolgrad-Tobak qui se trouve en contact immédiat avec le Val Trajan, ou bien au sud du nouveau Bolgrad, centre des colonies Bulgares située sur les bords du lac Yalpouck.

La Russie soutient ce dernier mode d'interpréter l'article 20 du Traité de Paris, et à l'appui de son opinion, elle invoque l'esprit plutôt que la lettre de cet acte, se fondant sur l'intention manifestée de la manière la plus précise par ses plénipotentiaires de conserver à leur pays le centre administratif des colonies Bulgares. Ce fait n'est pas contestable, comme on ne saurait contester de même que les Plénipotentiaires des autres Puissances se sont montrés très disposés à seconder sur ce point les désirs de la Russie.

Mais, d'un autre côté, il n'est pas moins certain que les Représentants de plusieurs Puissances se sont montrés très préoccupés de la pensée d'éloigner la Russie, non seulement des bords du Danube, mais encore des lacs qui sont en communication directe et immédiate avec les eaux de ce fleuve, et que c'est spécialement afin d'atteindre ce but qu'il ont consenti à des modifications successives de la ligne établie par les préliminaires de Vienne d'une grande importance territoriale, pour obtenir de la Russie la cession d'un territoire relativement peu étendue, mais qui avait pour résultat de réunir à la Moldavie toutes les eaux qui communiquent avec le Bas Danube.

Les deux faits que l'on vient de rappeler étant également avérés, il s'en suit que si, ne tenons pas compte du sens précis et littéral de l'article 20 du traité de Paris, on veut l'interpréter d'après l'esprit qu'ont apporté à sa rédaction les Plénipotentiaires des différentes Puissances, on se trouve placé, quelque soit la solution qu'on adopte, en contradiction ouverte avec les intentions clairement manifestées par les uns ou par les autres.

C'est pourquoi le gouvernement de Roi est depuis longtemps d'avis qu'il eût été désirable de s'écarter de la lettre du traité pour rechercher une solution de nature à réaliser autant que possible les différents buts que les membres du Congrès se proposeraient d'atteindre par la rédaction de l'article 20. Cette opinion, il a fait tous ses efforts pour la faire partager par ses alliés. Malheureusement ses efforts ont échoué, et maintenant après des discussions prolongées, il a le regret de voir que de part et d'autre on croit devoir s'en tenir à l'interprétation pure et simple de l'article du traité considéré comme non susceptible d'être modifié dans un sens de convenances réciproques et d'après de hautes considérations politiques.

Si l'on persiste dans cette voie et que les Puissances signataires du Traité de Paris seraient appelées à résoudre la question de Bolgrad, soit par leur Plénipotentiaires réunies en Conférence, soit par tout autre moyen la Sardaigne, tout

en renonçant avec peine à l'idée d'une transaction dictée par un sentiment de conciliation réciproque, cherchera par l'examen soigneux des faits et des conditions allégués de part et d'autre à s'éclairer autant que possible pour émettre un vote parfaitement consciencieuse, uniquement inspiré par des motifs conformes à ceux que doivent guider un juge ou un arbitre intègre appelé à faire partie d'un tribunal impartial.

La sous-signé saisit cette occasion pour réitérer à Monsieur le Comte de Stakelberg les assurances de ma considération très distinguée.

signé: C. Cavour

AMAEF, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 287–292 v.

Doc. 7

Torino, 29 noiembrie 1856. Raportul ambasadorului francez Agenor, duce de Gramont, către ministrul de Externe al Franței, contele Walewski, cu privire la dificultățile de executare a tratatului de la Paris, în special în chestiunea Bolgradului.

Monsieur le Comte,

J'ai reçu les dépêches que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire jusqu'au N. 41, ainsi que la dépêche télégraphique qu'Elle m'a adressée hier.

Le gouvernement sarde informé de son côté de l'adhésion de l'Angleterre à la réunion de la conférence, paraît satisfait de voir ainsi toutes les Puissances recourir au seul moyen efficace pour faire cesser les divergences qui les séparent.

D'après mes entretiens avec le Président du Conseil, la ligne de conduite qui suivra le Plénipotentiaire Sarde sera conforme en tous points à celle tracée dans la note donnée en réponse par son gouvernement à la Russie. Je crois pouvoir la résumer ainsi:

La question étant posée de la sorte: „quelle est la ville qu'on a entendu laisser à la Russie sous le nom de Bolgrad?” le plénipotentiaire sarde reconnaîtra que, d'une part il est positif qu'on a entendu laisser à la Russie la capitale ou le chef-lieu des colonies Bulgares, mais qu'il n'est pas moins certain que dans l'esprit des plénipotentiaires cette capitale ou chef-lieu était séparé des rives du Danube ou de tout lac communiquant avec les bouches du fleuve.

Il y a donc une erreur de fait qui rend impossible l'adoption absolue de l'une ou de l'autre des interprétations proposées, et il n'est pas possible de demeurer fidèle à la fois à l'esprit et à la lettre du traité.

On a entendu laisser à la Russie le chef-lieu des colonies Bulgares.

On a entendu empêcher par dessein tout la Russie d'avoir dans son territoire un point de contact avec les bouches du Danube, et si on lui a laissé le chef-

lieu des colonies Bulgares, c'est que d'après la carte on croyait ce chef – lieu séparé du Danube ou du lac qui s'y rejoint.

Telle est l'opinion que paraît devoir émettre le plénipotentiaire Sarde et sur laquelle il s'appuiera sans doute pour demander que vu l'impossibilité de se rallier d'une manière absolue à l'une ou à l'autre des interprétations, on choisisse un terme moyen qui par un système de compensation rapproche autant que possible les deux propositions. D'après ce que j'ai appris, le Comte de Cavour n'a pas l'intention de se rendre à Paris, et le Marquis de Villamarina¹⁹ sera seul chargé de représenter la Sardaigne. La correspondance de Londres assurera de la manière la plus positive qu'aussitôt la question de Bolgrad réglée, la flotte anglaise quittera la mer Noire et le Bosphore lord Clarendon dit au Marquis d'Azeglio²⁰ qu'il croit aussi à l'évacuation des Principautés par les autrichiens. On n'a pas cette confiance à Turin.

Rien n'a paru encore au sujet des séquestres. Les mesures partielles et individuelles se multiplient. Le général Lechi a vu ses biens libérés, mais il n'est pas encore question de la mesure générale annoncée par le Comte Buol au Baron de Bourqueney²¹. Le Cabinet se préoccupe de ces délais, car d'après des renseignements qu'il avait lieu de croire authentiques le décret de la levée des séquestres devait être promulgué aussitôt après l'arrivée d'Autriche à Venise.

Les Chambres sont convoquées par décret Royal pour le 7 janvier de l'année prochaine.

Veuillez agréer, Monsieur le Comte, les assurances de ma très haute considération.

signé: Gramont

AMAEF, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 302-304 v.

Doc. 8

Torino, 4 decembrie 1856. Raportul ambasadorului francez Agenor, duce de Gramont, către ministrul de Externe al Franței, contele Walewski, cu privire la conținutul unei depeșe venite din partea cancelarului Gorceakov, în care se solicită punctul de vedere explicit al Sardiniei în chestiunea Bolgradului.

Monsieur le Comte,

¹⁹ Salvatore Per, marchiz de Villamarina (1808-1877), diplomat și om politic al Regatului Sardiniei. Ambasadorul Sardiniei la Paris (1853-1859).

²⁰ Vittorio Emanuele Taparelli d'Azeglio (1816-1890), diplomat și om politic italian. Ministru plenipotențiar al Sardiniei la Londra (1850-1868).

²¹ François-Adolphe de Bourqueney (1799-1869), diplomat și om politic francez. Ambasador al Franței la Viena (1853-1859). În 1856 a fost ministru plenipotențiar al Franței la Congresul de pace de la Paris.

Le Prince Gortchakoff²² a écrit dernièrement au Comte de Stackelberg pour le prévenir de la prochaine réunion des Conférences et lui recommander d'insister auprès du Cabinet du Turin pour que celui-ci réservât son opinion et ne se prononçât pas d'une manière absolue sur la question de Bolgrad. C'était le moyen, disait le Prince d'empêcher qu'on persistât à vouloir écarter le Piémont de la Conférence. Cette dépêche, dont il m'a été donné connaissance hier louangeuse pour le gouvernement Sarde. L'éloge était peut-être exagéré, car l'expérience m'a appris qu'il ne faut jamais laisser croire aux hommes d'Etat de ce pays qu'on attache à leur concours un prix aussi élevé que celui qu'ils paraissent y mettre eux-mêmes. Il était d'ailleurs facile de reconnaître l'intérêt qui avait dicté ces paroles flatteuses „dites bien au Comte de Cavour” ai je lui entr'autres choses „que la conduite du gouvernement Sarde en cette occasion solennelle sera la peine de touche des sentiments sur lesquels nous croyons pouvoir compter de sa part et que nous saurons toujours reconnaître”.

Je crois d'ailleurs que la recommandation du Prince Gortchakoff est maintenant superflue, car la réserve qu'il demande est dictée par les circonstances. Le Ministre de la Russie avait parmi ses instructions celle de ne rien faire sans consulter son collègue de France.

Cette dépêche était accompagnée d'une lettre particulière qui engageait le comte de Stackelberg à appeler l'attention du Comte de Cavour sur un système d'interprétation qui pour la première fois se produisait à Turin. La Russie disait-on, ne demande même par de substituer l'esprit du traité à la lettre de son texte, elle accepte l'interprétation littérale pourvu qu'elle soit loyale a ses yeux le document officiel, la carte des Principautés qui appartiendra à la conférence et qui seule peut servir de base authentique à ses décisions est la carte dressée, vérifier et parapher par les commissaires délégué à cet effet sur les lieux qui font l'objet du litige. Cette carte existe, elle indique deux villes, l'une est Toback, l'autre est Bolgrad. Le doute n'est donc pas possible. Je ne sais l'accueil qu'aura reçu cette communication, car l'absence du Comte de Stackelberg parti en congé pour Rome où il vient de perdre son frère a empêché que le comte de Cavour n'ait eu l'occasion de se prononcer. L'Empereur Alexandre a cru devoir retirer le congé qu'avait accordé le Prince Gortchakoff à son Ministre et lui a fait expédier par le télégraphe l'ordre de revenir immédiatement. On l'attend ce soir ou demain.

J'ai été surpris de voir par la lecture qui m'a été faite d'une partie de la lettre particulière, qu'on pensait un peu à Pétersbourg et davantage à la Légation Russe à Paris que le comte de Cavour n'était pas personnellement dans des dispositions favorables à la Russie. C'est une erreur, et j'ai lieu de croire qu'elle provient des premières impressions transmises à son gouvernement par le comte de Stackelberg au début de sa Mission. Il eut voulu pouvoir garantir à son Cour un concours absolu fondé sur des opinions identiques de la parti du Cabinet de Turin,

²² Aleksandr Mihailovitch Gorceakov (1798-1883), diplomat, cancelar al Imperiului Rus (1856-1882).

et il avait à cœur d'envoyer à Pétersbourg un document qui en fait le témoignage officiel et publié. Votre Excellence sait qu'il est rarement donné aux diplomates d'éprouver de ces satisfactions parfaits et qu'ils doivent en général se contenter de résultats partiels qui conduisent peu à peu au but qu'ils se proposent.

Inquiet et mécontent des réticences qu'il rencontrait dans le langage du Président du Conseil, le Comte Stackelberg s'en plaignait amèrement et m'en entretenait ses vues. Il ne doute pas qu'il ait reprendrait cette pensée dans sa correspondance. Et cependant, que faisant alors le Comte de Cavour, si ce n'est de pratique cette réserve que lui reconnaissait aujourd'hui le Prince Gortchakoff. C'est en vain que j'ai représenté alors à mon collègue de Russie qu'il était peut être trop craignant, et que d'ailleurs une déclaration du Cabinet de Turin exposerait celui-ci au mécontentement de l'Angleterre sans servir énormément la cause de la Russie. D'un caractère un peu nerveux et agité, il ne tenait pas compte des conditions particulières de ce pays ni des causeries péremptoires qui lui commandent de ne sacrifier qu'à la dernière (illisible) de l'Angleterre. Telle doit être la source de l'opinion qu'il paraît avoir fait prévaloir près de son gouvernement. Je crois qu'elle n'est pas exacte, et d'ailleurs il existe une cause prédominante qui efface toutes les autres aux yeux du Cabinet de la nation sardes, c'est l'antagonisme de la Russie avec l'Autriche. Tant que la Russie professera le ressentiment qu'elle proclame aujourd'hui contre Vienne, elle pourra compter le Piémont et ses Ministres parmi ses alliés les plus fidèles et les plus dévoués.

signé: Gramont

AMAEF, Correspondance Politique, Sardaigne, vol. 340, f. 309-312 v.

Angela Colin*,

CONTEXTUL PLECĂRII LUI IOAN HALIPPA DIN
BASARABIA (1910).
O SCRISOARE A LUI I. HALIPPA CĂTRE ARHIEPISCOPUL
ARSENIE (AXENTIE STADNIȚCHI)

In this documentary material, a letter of Ioan Halippa to Archbishop Arsenie (Axentie Stadnitchi) is published. The publication of this letter continues with a series of publications of documents describing the relations of Arsenie with prominent figures from Bessarabia and Romania. Among his many correspondents was also Ioan Halippa (1871-1941), historian, archivist, educator and organizer of education, the older brother of Pantelimon Halippa. The letter sent to the Russian Archbishop contains some concrete facts from the biography of Ioan Halippa.

Keywords: Bessarabia, archbishop, Arsenie Stadnițchi, Ioan Halippa, governor, school inspector

Documentul publicat de noi se păstrează în fondul personal al mitropolitului Arsenie (Axentie Stadnițchi, 1862-1936) și este depozitat la Arhiva de Stat a Federației Ruse (GARF)¹. Prin publicarea lui, continuăm seria de publicații a documentelor ce descriu relațiile arhiereului Arsenie, renumit ierarh rus originar din Basarabia și cunoscut istoric al bisericii române², cu figuri proeminente din Basarabia și România. Printre numeroșii săi corespondenți a fost și Ioan Halippa (1871- 1941), cunoscut istoric, arhivist, pedagog și organizator al învățământului, fratele mai mare al lui Pantelimon Halippa, fruntaș al mișcării naționale din Basarabia. Scrisoarea trimisă arhiereului rus conține unele fapte concrete din biografia lui Ioan Halippa.

* **Angela Colin**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM

¹ GARF. Ф. 550. Оп.1.

² Vezi: Angela Colin, Alexandr Stîcalin, *Basarabia la începutul secolului XX văzută de misionarii și slujitorii Bisericii Ortodoxe* (după corespondența Mitropolitului Arsenie, aflată în fondurile Arhivelor de Stat ale Federației Ruse), *Archiva Moldaviae*, VIII. Iași, 2016. P. 83-94; Angela Colin, Alexandr Stîcalin, *Mitropolitul Basarabean Arsenie (1862 – 1936)*, în *Magazin istoric*. Martie 2016. P. 21-24; Колин А., Стыкалин А., *Бессарабия начала XX в. глазами русских священнослужителей и церковных миссионеров* (по материалам переписки митрополита Арсения) // *Славянский альманах*. М., 2016. № 1-2. С. 55-68; Колин А., *Румыния 1905 г. глазами будущего бессарабского митрополита*, în *Славянский мир в третьем тысячелетии*. Ежегодник. М., 2016. С. 120-130. Despre ultimii ani de activitate a mitropolitului Arsenie vezi: Tatiana Varta, *Mitropolitul Arsenie (Stadnițchi) – viața și opera*. 150 de ani de naștere, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2012. № 1.

Originar din s. Cubolta, județul Soroca, Ioan Halippa a absolvit, în 1891, Seminarul Teologic din Chișinău, unde printre profesori l-a avut pe tânărul pedagog A. Stadnițchi, viitorul mitropolit Arsenie, care a predat la această instituție de învățământ începând cu anul 1885. Mai apoi, și-a continuat studiile la Academia Teologică din Kiev, pe care a absolvit-o în 1895, obținând titlul de candidat în teologie. Revenit în Basarabia natală, își începe, din noiembrie 1896, cariera în serviciul de stat în calitate de ajutor al inspectorului Seminarului Teologic din Chișinău. Concomitent, desfășoară o activitate științifică în cadrul Comisiei Științifice a Arhivelor din gubernia Basarabia, al cărei secretar executor (de fapt, secretar științific) este numit în 1898, anul fondării acestei instituții de cultură și știință. În 1904 este numit secretar al Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia. A coordonat publicarea la Chișinău a trei volume de „Studii ale Comisiei Științifice a Arhivelor din gubernia Basarabia”, în care pe lângă documente originale au fost incluse și materiale din domeniul istoriei, etnografiei, arheologiei și statisticii din Basarabia, unele din ele purtând semnătura coordonatorului³. Cel mai valoros studiu este „Orașul Chișinău de pe timpul lui Pușkin”, prilejuit de împlinirea a o sută de ani, în 1899, de la nașterea marelui poet rus.

În ultimul timp, viața și activitatea lui Ioan Halippa au devenit subiectul unor cercetări istorice. Drept exemplu poate servi articolul semnat de cercetători din Ucraina, I. Lîman și V. Constantinova, în care autorii reconstruiesc activitatea lui Ioan Halippa desfășurată în perioada sovietică în Ucraina, mai exact în orașul Berdiansk, unde a fost diriginte la Școala pedagogică⁴. Documentul pe care îl publicăm (de fapt, o scrisoare a lui Ioan Halippa către mitropolitul Arsenie) conține informații despre contextul în care, în anul 1910, Ioan Halippa a fost nevoit să plece din Basarabia. Inspectorul școlilor din Chișinău, Ioan Halippa, îl roagă pe înaltul ierarh al Bisericii ruse să-l ajute în obținerea unui nou post în sistemul școlar, descriind, totodată, evenimentele ce l-au forțat să părăsească pentru totdeauna Basarabia natală.

Este cunoscut că, anterior, în august 1905, Ioan Halippa, deja istoric afirmat al Basarabiei, fusese nevoit să părăsească locurile natale pentru a activa în calitate de inspector al școlilor din județul Novomoskovsk, gubernia Ecaterinoslav. Aici a lucrat doi ani, după care s-a întors în Basarabia, primind postul de inspector al școlilor din județul Chișinău. Transferul său în Basarabia a fost posibil datorită intervenției lui Alexei Nicolaevici Haruzin, guvernatorul Basarabiei din acea perioadă, fapt explicat de Ioan Halippa în scrisoarea către Axentie Stadnițchi.

Alexei Haruzin (1864-1932), absolvent al Facultății de Fizică și Matematică a Universității din Moscova (a.1889), nu era doar un funcționar, ci și un cerce-

³ Despre aportul lui I. Halippa în studierea istoriei Basarabiei vezi: Dinu Poștarencu, *Ioan Halippa, cercetător pasionat al istoriei Basarabiei*, în *Tyragedia*, Serie Nouă. Vol. IX (XXIV) nr. 2. Chișinău, 2015. P. 143-154.

⁴ Лыман И., Константинова В., *Бессарабский историк Иван Халиппа – лектор и заведующий Бердянских педагогических курсов*, în *Revista de istorie a Moldovei*, 2015. № 4. P. 100-119.

tător pasionat în domeniul etnografiei și antropologiei, participant la mai multe expediții pe teren și autor al unui șir de publicații științifice⁵. A fost numit guvernator al Basarabiei în noiembrie 1904 și a deținut această demnitate până în octombrie 1908, mandatul său suprapunându-se revoluției ruse din 1905-1907, când s-a afirmat și mișcarea națională a românilor basarabeni. Istoricilor le este cunoscută atitudinea sa față de ziarul „Basarabia” și tentativa de a submina relațiile fruntașilor basarabeni cu Regatul României, prin susținerea ziarului „Moldovanul”, care în problema națională exprima o poziție mai moderată⁶. După cum reiese din scrisoarea lui Ioan Halippa, acesta l-a cunoscut pe viitorul guvernator al Basarabiei încă din 1902, deci cu doi ani înaintea sosirii lui Haruzin în Basarabia⁷. Nu cunoaștem unde și în ce circumstanțe s-au cunoscut cei doi, însă putem presupune că relația dintre ei a fost determinată de interesele științifice comune, în mod deosebit de problema migrației populației din teritoriile balcanice spre Imperiul Rus, de la sfârșitul secolului XVIII - începutul secolului XIX⁸.

Din scrisoare reiese că în anul 1905, fiind deja guvernator, A. Haruzin îi propunea lui I. Halippa postul de secretar al Comitetului de Statistică al guberniei Basarabia, însă numirea nu a avut loc din cauză că Halippa a preferat postul de inspector școlar din gubernia Ecaterinoslav.

În 1908 Haruzin este numit Director al Departamentului de Religii pentru confesiuni străine și pleacă la Sankt Petersburg. În locul lui, guvernator al Basarabiei este numit contele Ivan Victorovici Kankrin. Inițial, nimic nu prevestea o înrăutățire a relațiilor dintre Ioan Halippa și noul guvernator. Contele i-a aprobat planurile în privința organizării școlilor din județul Chișinău, caracterizându-l în fața președintelui nobililor din gubernia Basarabia și a celui din județul Chișinău ca pe un „inspector eminent”. În anii 1909 și 1910 Ioan Halippa a fost invitat la recepțiile guvernatorului, organizate cu ocazia sărbătorilor de Paști. Ba mai mult, la începutul anului 1910, este decorat cu ordinul Sf. Anna de gradul trei. Însă peste puțin timp, pe neașteptate, relațiile dintre inspectorul școlar și guvernatorul Basarabiei se înrăutățesc. Contele începe să-și exprime neîncrederea față de inspector, având suspiciuni față de orientările sale politice.

⁵ Despre viața și activitatea științifică, precum și represiile în perioada sovietică vezi: Керимова М. М., Наумова О. Б., А.Н. Харузин – этнограф и антрополог, în *Репрессированные этнографы*. Вып. 1 / Составитель Д. Д. Тумаркин. М., 1999; Керимова М. М., *Жизнь, отданная науке. Семья этнографов Харузиных*, М., 2011; Керимова М. М., Алексей Николаевич Харузин, în *Вопросы истории*, 2012. № 7. С. 30-43.

⁶ Vezi: Gheorghe Negru, *Culisele publicării ziarului “Moldovanul”. Corespondența secretă a guvernatorului Basarabiei cu înalți demnitari ai Imperiului Rus (1906 – 1908)*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Chișinău, 2012, № 2.

⁷ În anii 1902-1904, A. N. Haruzin a fost vice-guvernator al orașului Vilno.

⁸ În acea perioadă, Haruzin se preocupa de etnografia slavilor de sud și a întreprins, în anii 1899-1901, două călătorii de documentare pe teritoriul slavilor de sud din Imperiul Habsburgic pentru a aduna material etnografic.

Contele Kankrin, probabil, chiar din primele sale luni de guvernare a auzit despre activitatea politică a tânărului Pantelimon Halippa și l-a suspectat pe Ioan Halippa că ar împărtăși ideile politice ale fratelui său mai mic. Evident, motive existau suficiente, căci după cum se știe⁹, într-adevăr, Ioan Halippa întreținea legături destul de strânse cu mișcarea românilor basarabeni, ce s-a înfiripat pe la începutul secolului XX și acest lucru era cunoscut autorităților din Basarabia. Este semnificativ că la una din primele sale întâlniri cu inspectorul școlar, contele Kankrin, mai în glumă mai în serios, l-a prevenit pe Ioan Halippa că dacă va încerca să dirijeze mișcarea națională locală, îi va „declara război”. În situația dată, Ioan Halippa a considerat necesar să se desolidarizeze de aderenții „mișcării național-separatistice utopice”, ce preferau să strige la manifestații, iar mai târziu, în interesul de a-și păstra postul de inspector școlar, a demonstrat loialitatea sa față de autorități. Incidentul putea fi considerat epuizat până în momentul în care în vizorul guvernatorului au nimerit o serie de articole publicate de Pantelimon Halippa, în care era abordată problema școlilor naționale din Basarabia și activitatea Societății Moldovenești din Basarabia. Întâlnindu-l după aceasta, la o ședință de lucru, contele Kankrin l-a întrebat provocator pe I. Halippa: „Împărtășiți și dumnevoastră ideea școlii moldovenești în Basarabia?”. În aceste condiții, lui Ioan Halippa nu i-a rămas o altă alternativă decât să se dezică de fratele său mai mic. Scoțând din buzunarul uniforme sale de inspector, de funcționar de stat, ziarele cu articolele cu pricina, le-a arătat guvernatorului, atrăgându-i atenția că ele sunt semnate de fratele său, Pantelimon Halippa, care conform cuvintelor sale, „este o persoană independentă, cu convingeri de stângă”. Însă aceste explicații nu au fost în măsură să-l convingă pe guvernator. La sfârșitul lunii mai, I. Halippa a primit o scrisoare confidențială, semnată de Ministrul Învățământului Public A. N. Șvarț, în care se conținea dispoziția ca, nu mai târziu de data de 1 august, să depună cerere de demisie din post și „să-și caute post în alt domeniu” de activitate. Această scrisoare l-a descurajat nu doar pe I. Halippa, uimit de conținutul scrisorii a rămas și directorul școlilor din Basarabia, și tutorele Districtului de Învățământ Odessa, la care s-a prezentat a doua zi și a cerut audiență. Se poate presupune că decizia ministrului a fost determinată de unele denunțuri expediate la Petersburg de către autoritățile locale din Basarabia. Conform mărturiilor lui Ioan Halippa, ulterior, el reușește să obțină audiență și la guvernator, care, spre mirarea sa, era la curent cu intențiile ministrului de a-l transfera în alt district de învățământ, cu funcție în același minister. În discuția avută, contele a exprimat bănuiala că, și de această dată, a dăunat carierei sale fratele său mai mic, și anume, prin organizarea unei călătorii la Iași a unui grup de tineri basarabeni, elevi ai școlilor reale, cărora în calitate de ghid le-a insuflat idei românofile. Din acest motiv, I. Halippa a considerat că este cazul să se distanțeze de fratele său, cu care, conform spuselor lui, nu întreținea relații apropiate după ce acesta a devenit liber ascultător (student) la

⁹ Dinu Poștarencu, *Ioan Halippa, cercetător pasionat al istoriei Basarabiei*.

Universitatea din Iași, contra voinței părinților și rugămintelor fratelui mai mare. În discuția cu guvernatorul, Ioan Halippa și-a dat, în principiu, consimțământul să treacă la alt post în cadrul aceuiași minister, eventual, în alt district de învățământ, dacă „din unele considerente”, aflarea lui în Basarabia „este nedorită și periculoasă”. S-a convenit ca în timpul vizitei sale de serviciu la Petersburg, programată la începutul lunii iunie, guvernatorul să discute cu ministrul, cerând să înlocuiască demisia cu transferul în alt district de învățământ. La Petersburg, contele nu a avut ocazie să se vadă cu ministrul rugându-l pe un funcționar cunoscut să afle amănunte despre situația lui Ioan Halippa. În urma primirii acordului tutorelui Districtului de Învățământ din Odessa, Ioan Halippa decide să adreseze ministerului „o scrisoare detaliată, expunând în ea istoria de 14 ani a serviciului său și a 12 ani de activitate științifică”. În sfârșit, la 31 iulie 1910, a primit acordul ministrului de a-și continua activitatea în cadrul ministerului, dar în alt district de învățământ. În scrisoarea către Axentie Stadnițchi, la acea vreme arhiepiscop de Pskov și Porhov, Ioan Halippa îl ruga pe ierarhul bisericesc să intervină la Ministerul Învățământului cu rugămintea să i se permită să se ocupe și cu cercetarea științifică. El îi scria lui Arsenie, că „a acumulat multe materiale pentru volumul 4 al „Studiilor Comisiei Științifice a Arhivelor din gubernia Basarabia” și pentru „Buletinul Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia”, însă, din lipsă de timp, nu reușea să redacteze lucrările științifice și disertația sa despre moșiile mănăstirilor basarabene. Nu cunoaștem care a fost rezultatul demersului episcopului, însă din documente constatăm că, începând cu data de 23 octombrie 1910, Ioan Halippa exercită funcția de inspector al școlilor în județul Berdiansk, gubernia Taurida¹⁰. În acest oraș, de pe țărmul Mării Azov, I. Halippa și-a petrecut ultimii ani din viață¹¹. Planurile sale științifice legate de studierea istoriei Basarabiei au fost realizate doar parțial. Demiterea și plecarea lui Ioan Halippa din Basarabia nu au fost lipsite de atenția opiniei publice locale. Ziarul liberal „Viața Basarabiei” și-a exprimat părerea de rău, provocată de înlăturarea din funcție a unuia „dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei locale”¹².

Cazul lui Ioan Halippa demonstrează faptul că și în 1910, cea mai mică bănuială de legătură a unui funcționar din sistemul școlar cu mișcarea pentru autonomia Basarabiei, destul de moderată la acea vreme, devenea prilej de îngrijorare nu doar pentru puterea gubernială din Basarabia, ci și pentru autoritățile de la Petersburg. Este cunoscut faptul că Ioan Halippa era simpatizant al acestei mișcări și avea lăgături cu unii activiști ai ei, dar, totuși, nu-l putem considera ideolog sau element activ al mișcării. Sfera intereselor lui primordiale nu era politica, ci studierea istoriei Basarabiei. Conform documentelor, publicate de cercetătorul Gheorghe Negru, numele lui Ioan Halippa figura în unele denunțuri

¹⁰ Лыман И., Константинова В., Бессарабский историк Иван Халиппа – лектор и заведующий Бердянских педагогических курсов, С. 101.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Г-у Ж., К увольнению И. Н. Халиппы. Бессарабская жизнь, № 150. 3. 07. 1910, p. 3.

ale Departamentului Poliției din Basarabia, spre exemplu, în cel din 31 decembrie 1909, în care era caracterizat ca persoană ce avea legături cu mișcarea românilor din Basarabia¹³. Din acest motiv suspiciunile venite din partea administrației locale aveau, într-adevăr, o bază reală. Dar, totuși, suspiciunile puterii erau alimentate mai degrabă de activitatea fratelui său mai mic, unul dintre liderii mișcări naționale din Basarabia. Personal, Ioan Halippa nu-și proiecta un viitor politic, nu se vedea drept un politician activ, el ținea mult la postul său din învățământ, ce-i oferea timp să se ocupe cu cercetarea științifică a istoriei Basarabiei. Considerăm că anume această mare dorință a sa a motivat decizia de a se îndepărta de fratele său mai mic și de mișcarea națională în fața puterii guberniale. Relațiile lui Ioan Halippa cu fratele său și cu mișcarea românilor basarabeni în timpul șederii sale la Berdiansk pot fi cunoscute mai bine doar în urma cercetării corespunzătoare dintre ei.

* * *

Ваше Высокопреосвященство,
Высокопреосвященный Владыко,
Милостивый Архипастырь,
Отец и Благодетель!

Тяжелые обстоятельства, обрушившиеся неожиданно-негаданно на меня, мирного кабинетного труженика, вынуждают меня обеспокоить Ваше Высокопреосвященство покорнейшей просьбой о защите. Дело в следующем.

В 1908-м году, вскоре после перевода моего из Новомосковска в Кишинев¹⁴ – перевода, состоявшегося благодаря участливому вмешательству бывшего Бессарабского Губернатора Алексея Николаевича Харузина (ныне Директора департамента духовных дел иностранных исповеданий) – произошла смена Губернаторов: на место г. Харузина, лично знавшего меня с 1902-го года и даже предлагавшего мне в 1905-м году занять должность секретаря Бессарабского Губернского Статистического Комитета, был назначен граф Ив. Виктор. Канкрин. В одно из первых свиданий по делам Инспекции народных училищ Кишиневского уезда

¹³ Vezi: Gheorghe Negru, *Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, în *Revista de istorie a Moldovei*, 1994. № 2. P. 29-46.

¹⁴ Conform dosarului personal al lui Ioan Halippa, completat la 8 decembrie 1923, pe când acesta lucra la Berdiansk și care se află în Arhiva de Stat din regiunea Zaporojie, Ucraina, de la 1 august 1905 el a fost inspector al școlilor în județul Novomoskovsk, gubernia Ekaterinoslav, iar de la 15 august 1907, reîntors la Chișinău a lucrat inspector al școlilor din județul Chișinău. Vezi: Лыман И., Константинова В., *Бессарабский историк Иван Халиппа – лектор и заведующий Бердянских педагогических курсов*, С. 101.

граф полушутя предупредил меня, что, если я вздумаю стать во главе местного национального движения, то он мне объявит войну. Я, не давая чувствовать графу, насколько меня оскорбляют...¹⁵ конечно – из недоверия ко мне, мною совершенно незаслуженного, постарался разъяснить, насколько мог, что историку-архивисту и археологу чужды мечты о лаврах, срываемых разными крикунами на митингах и что никогда я не примыкал и не намерен примыкать к утопическим национально-сепаратистским движениям – тем более что по мужской линии я «россиянин», как явствует из «формуляров» моего отца, деда и прадеда (последний – священник Стефан Халиппа – переселился из Малороссии в Бессарабию в момент присоединения последней к России). Я считал инцидент исчерпанным; но достаточно было моему брату Пантелеймону Х. напечатать в местной газете две статейки: «О национальной школе в Бессарабии» и «О деятельности Бессарабского Молдавского Общества»¹⁶, как граф – также на одном из деловых свиданий – поставил мне вопрос: «сочувствуете ли вы идее молдавской школы в Бессарабии?» Поняв намек графа на упомянутые статьи, я тут же вынул из бокового кармана мундира №№ газеты и указал графу на то, что статьи напечатаны за полную подписью моего брата, 28-летнего, вполне самостоятельного субъекта, разошедшегося со мною в убеждениях и сотрудничающего в левых органах печати. Казалось, моя...¹⁷ корректность покорила первоначальное предубеждение графа против меня. По крайней мере граф всегда одобрял мои предположения касательно упорядочения школьной жизни в уезде и городе Кишиневе, аттестовал меня пред Губернским и Уездным Предводителями Дворянства как «отличного инспектора», в 1909-м и нынешнем 1910-м году я был приглашаем графом на Пасхальные разговоры, а к 1-му Января сего года я был награжден орденом Св. Анны 3-й степени – конечно, не без согласия графа как Начальника губернии. И, вдруг, накануне Вознесения Христова, я получаю конфиденциальное предложение Г. Министра Народного Просвещения¹⁸ не позже 1-го августа подать Попечителю Одесского Учебного Округа прошение об отставке от службы по Министерству Народного Просвещения, «приискав себе место в другом ведомстве!» Это было в сумерки. В душе еще звучали слова церковной песни «не оставь нас, сирот, Господи!» Благодарю Бога! Он поддержал меня в тот ужасный момент! Я воспылил жгучим желанием побороть клевету, чего бы мне это не стоило! Повидавшись в тот же день с Директором народных училищ Бессарабской губернии, а через день и с Г. Попечителем Одесского Учебного Округа, я убедился, что они не менее

¹⁵ Din cauza uzării filei, nu sunt descifrabile câteva cuvinte, este vorba despre cât de mult l-au jignit pe I. Halippa suspiciunile lui Kankrin.

¹⁶ Nu cunoaștem exact despre ce publicații este vorba.

¹⁷ Următorul cuvânt este indescifrabil din cauza filei rupte.

¹⁸ Acest post îl ocupa A. N. Șvarț.

меня озадачены неожиданным распоряжением обо мне Г. Министра, и понял, что основанием для такого распоряжения послужили какие-то донесения местных, Бессарабских властей! В первый же приемный после этого день являюсь к графу и рассказываю о постигшем меня ударе. Еще я не поставил вопроса о том, неизвестны ли графу причины моей опалы, как граф заявил: «я знаю о намерении Вашего Министра перевести Вас в другой Учебный Округ, а об отставке первый раз слышу». Тут я ставлю вопрос: «но для чего понадобился этот перевод? Что побудило Министерство придти к такому решению?» На это граф отозвался: «полагаю, что Вам повредило неуместное выступление Вашего брата в роли руководителя по г. Яссам Кишиневских реалистов-экскурсантов». Слыша впервые об этом факте, я мог только сказать графу, что я тут уже решительно не при чем и что брат записался в вольнослушатели Ясского Университета¹⁹ вопреки воле родителей и моим увещаниям; к тому же от меня он не получает ни малейшей помощи и доволен доставшейся ему стипендией какого-то благотворительного общества в Яссах; со мною брат вовсе не переписывается... В конце концов я заявил графу, что, если, по каким-либо соображениям, дальнейшее пребывание мое в Бессарабии представляется нежелательным или опасным, то я ничего не имею против перевода меня в другую губернию. На это граф ответил, что, выезжая в Петербург (31 мая), он берется переговорить с Г. Министром Народного Просвещения в видах отмены моей отставки и замены ее переводом в один из центральных Учебных Округов. При этом граф находил невозможным для себя хлопотать о переводе меня в Киевский и Харьковский Округа, а предлагал согласиться на перевод в Московский или Казанский Округ, а то – пожалуй – на Кавказ. На это я только заметил, что у меня второй год жена страдает легкими и потому на север я не могу проситься. Граф обещал сделать «все возможное» и отбыл в Петербург, где пробыл 2 недели. По приезде – являюсь к нему, горя нетерпением узнать о результате ходатайства, но узнаю, что, за болезнью Г. Министра, граф с ним не виделся, но просил знакомого чиновника навести справку по моему делу и сообщить ему – графу – в Кишинев. «Если получу – сообщу Вам», – закончил граф. Крайне обескураженный таким результатом «ходатайства» графа, я решил войти в Министерство с обстоятельной докладной запиской, изложив в ней историю всей своей 14-летней государственной службы и 12-летней научной деятельности. На подачу таковой записки г. Попечитель Одесского Учебного Округа проявил свое полное согласие и она мной была через него подана 21-го июня. В результате 31 июля мне объявлено Г-ном Попечителем Округа, что Министерство не встречает препятствий к дальнейшей моей службе по Министерству, но при условии перехода в другой Учебный Округ. Ввиду этого мною подано 31-го же июля

¹⁹ Pantelimon Halippa a studiat la Universitatea din Iași între anii 1908-1912.

прошение Г. Попечителю Одесского Учебного Округа²⁰ возбудить пред Министерством ходатайство о переводе меня в Киевский или Харьковский Учебный Округ, так как легочная болезнь жены моей препятствует мне проситься на север.

Из изложенного, полагаю, легко понять, какую пытку я несу вот уже третий месяц, ежечасно терзаясь мыслью, что не сегодня – завтра семья моя, состоящая из 4 душ, окажется без крова и куска хлеба, а я, живший²¹ верою в принципе, что «за Богом молитва и за Царем служба не пропадают», стану фигурировать в роли «прожектёра, искателя мест» – я, всегда высоко державший знамя «человека долга», самоотверженного службиста! Я бы не вынес этого позора! С 31 июля эта жесточайшая пытка кончилась или, вернее, она заменена более слабой: я не уверен, что Министерство само меня пристроит в Киевский или Харьковский Округа! Быть может мне опять будет предложено самому хлопотать пред ГГ. Окружными Попечителями о месте, а это сведется к тому, что я не избежну перерыва в службе и таки попаду в разряд искателей мест! И ценою таких нравственных пыток я должен искупить чью-то ошибку, чье-то недоразумение! Как это невыразимо обидно – особенно в виду того, что 1-го текущего августа исполнилось пять лет моего инспекторства и я вправе был надеяться на улучшение своего служебного положения в смысле повышения или перехода на должность, предоставляющую больше досуга, чем инспекторство по народным училищам. А этот досуг мне крайне необходим: ибо у меня накопилось много материалов для 4-го тома «Трудов Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии» и для «Известий Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества» и я никак не удосужусь взяться за окончательную отделку намеченных к изданию научных работ, а к занятиям диссертацией (о Бессарабских монастырских имениях) я с 1908 г. совершенно не возвращался!

Излив постигшее меня горе, я обращаюсь теперь к высокому заступничеству Вашего Высокопреосвященства и, помня всегда участливое внимание Вашего Высокопреосвященства к трудам моим по изучению исторических судеб общей нам родины – Бессарабии, покорнейше прошу не отказать замолвить слово в мою пользу и в ограждение от бедствий семьи моей пред Г. Министром Народного Просвещения или Г. Товарищем Министра д.с.с. [действительным статским советником] Георгиевским. Если же почему-либо признано будет за лучшее Вашим Высокопреосвященством обратиться с ходатайством непосредственно к одному из лично знакомых Вам Окружных Попечителей, то я убеди-

²⁰ Scrisoarea lui I. Halippa către tutorele Districtului de învățământ Odessa și cea către Ministerul Învățământului cu rugămintea de a fi lăsat în învățământ nu le cunoaștem.

²¹ Următorul cuvânt este indescifrabil, deoarece fila este ruptă.

тельнейше просил бы ходатайствовать о предоставлении мне должности более обеспечивающей, чем ныне занимаемая мною. Я рад был бы получить место Директора учительской семинарии или другого среднего учебного заведения, а в виду перехода к должности Директора готов занять должность инспектора гимназии или реального училища и надеюсь оправдать доверие ко мне, ибо я десять лет служил помощником Инспектора Кишиневской духовной семинарии, пансион которой достигал до 170-ти воспитанников, и деятельность моя была взыскана Монаршею Милостью. Я был награжден орденом Св. Станислава 3-й степени. О том, что моя деятельность по начальному народному образованию награждена на 1-е января 1910 года орденом Св. Анны 3-й степени, я уже упомянул выше. Прибавлю, что виною намеченного перевода моего из Бессарабии является исключительно мое местное происхождение, да еще не по-русски звучащая фамилия, хотя в российском Академическом Словаре слово «халипа» (галичанско-малорусское) и рязанское «халепа» занимают свое место, а, кроме того, мое исконно-русское происхождение доказано мною документально (III-й том «Трудов Бесс. Губ. Учебн. Архивной Комиссии, стр. 218 прим.).

Вашего Высокопреосвященства

преданный воспитанник и почитатель Ив. Халиппа²²

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 550. Оп. 1. Д. 470. л. 5-8 с оборотами. Рукопись²³.

²² La pregătirea documentului pentru publicare a coparticipat A. Stîcalin.

²³ În scrisoare sunt diferite notițe ale lui A. Stadnițchi și ciorna scrisorii de răspuns cu mențiunea meritelor lui I. Halippa în studierea istoriei ținutului natal și promisiunea de a-l ajuta în căutarea unui nou post de lucru. Răspunsul la această scrisoare nu s-a păstrat.

RECENZII

DAVID R. STONE, *THE RUSSIAN ARMY IN THE GREAT WAR. THE EASTERN FRONT, 1914-1917*, MODERN WAR STUDIES SERIES. LAWRENCE, KS: UNIVERSITY PRESS OF KANSAS, 2015

Pusă într-un con de umbră de evenimente precum revoluția rusă sau războiul civil (noiembrie 1917 – octombrie 1922), participarea Rusiei în Primul Război Mondial rămâne insuficient cercetată. Deși în ultimii ani s-au inițiat o serie de acțiuni și proiecte menite a acoperi parțial golurile existente, aspectele militare ale participării Rusiei la Primul Război Mondial rămân relativ puțin abordate.

Alături de alte lucrări de valoare, monografia lui David R. Stone, profesor la Universitatea din Kansas (SUA), *The Russian Army in the Great War. The Eastern Front, 1914-1917*, are meritul de a contribui semnificativ la completarea tabloului frontului rusesc în anii Primului Război Mondial. Valoarea lucrării constă în revizuirea de către autor a unor percepții eronate cu privire la armata rusă și războiul din Est, dar și în aprofundarea și extinderea cunoștințelor asupra primei conflagrații mondiale. Monografia lui David R. Stone este cu atât mai binevenită cu cât publicul occidental, după apariția lucrărilor lui Norman Stone *The Eastern Front, 1914-1917* (apărută în 1975) și W. Bruce Lincoln, *Passage Through Armageddon: The Russians in War and Revolution, 1914-1918* (publicată în 1986), nu a mai beneficiat de studii solide asupra operațiunilor militare de pe Frontul de Est. Importanța reiterării evenimentelor de pe Frontul de Est este, de altfel, argumentată de către David Stone chiar la începutul lucrării prin scoaterea în evidență a diferențelor majore care au marcat particularitățile celor două teatre principale ale Primului Război Mondial. Astfel, contrastând „imobilitatea, lipsa de sens și statismul” Frontului de Vest cu avansările și retragerile masive ale liniilor Frontului de Est, soldate cu căderea a aproape 300 mii km pătrați de teritoriu sub dominație străină, Stone subliniază că dacă în Vest, deși au pierit milioane, nimic nu s-a schimbat, în Est pierderea aceluiași milioane de vieți a schimbat *totul* (subl. autorului)¹.

Pe lângă faptul că oferă o relatare actualizată a evenimentelor de pe Frontul de Est, monografia lui David Stone are meritul de a pune în circuitul științific un

¹ David R. Stone, *The Russian Army in the Great War. The Eastern Front, 1914-1917*, University Press of Kansas, 2015, p.1.

spectru mai larg de surse rusești spre deosebire de alte lucrări occidentale (care se bazează predominant pe surse germane și austriece) și de a se concentra pe perspectiva rusească asupra evenimentelor, pe care o prezintă în mod contextual. Deja în *introducerea* lucrării, autorul ține să menționeze că, deși experiența de război a Rusiei este văzută deseori ca o catastrofă dureroasă care a culminat cu un colaps umilitor, prăbușirea, ca și reîntoarcerea sa sub forma unui regim sovietic radical nou, trebuie abordate în context comparativ². Astfel, deși acceptă în mare ideea că prăbușirea Imperiului țarist a fost determinată de o serie de particularități și curenți de ordin politic, social și economic care au individualizat cazul rusesc, Stone atrage atenția asupra faptului că Primul Război Mondial a adus căderea a încă trei imperii. Iar colapsul fiecăruia dintre acestea, având loc într-un mod ce reflecta dificultățile particulare care marcau structura socială și experiența lor individuală din timpul războiului, demonstrează că niciunul dintre imperiile în cauză nu a putut face față dificultăților provocate de război și că Rusia nu a fost singura mare putere care s-a prăbușit sub greutatea războiului, ci doar prima³.

Deși accentuează că războiul purtat de Rusia atât în prima linie a frontului, cât și în spatele acestuia a avut multe în comun cu celelalte puteri europene, David Stone scoate în evidență și momentul-cheie care a individualizat, după părerea sa, experiența de război a Rusiei: „eșecul de a reorganiza într-un mod sistematic și comprehensiv societatea proprie pentru război”, eșecul de a se angaja, precum au făcut Franța, Germania și Marea Britanie, într-un program substanțial de mobilizare totală pentru nevoile efortului de război⁴.

Un alt aspect central al lucrării îl constituie importanța contingentelor, evenimente specifice sau decizii individuale de moment, care au avut un impact enorm asupra direcțiilor istoriei, autorul insistând că, deși profund influențat de societățile care îl poartă și economiile acestora, „războiul reprezintă de asemenea teatrul chintesențial al contingentelor, unde deciziile soldaților și diplomaților, precum și haosul și fricțiunile câmpului de luptă determină evenimente”⁵. Autorul nu abuzează totuși din acest punct de vedere, iar scenariile propuse în vederea evaluării unor posibile rezultate alternative sunt făcute doar în măsura în care contribuie la o mai bună înțelegere a anumitor evenimente istorice.

După un capitol introductiv în care reiterează opiniile existente în istoriografie cu privire la cauzele Primului Război Mondial, Stone acordă atenție, în context comparativ, influenței pe care au avut-o asupra capacității de luptă a armatei ruse elementele legate de componența, educația sau modul de recrutare a soldaților.

În cadrul capitolelor următoare, cu excepția celui intitulat „Societatea rusă la război”, David Stone examinează cu preponderență impactul rezultatelor de pe

² *Ibidem*, p. 3.

³ *Ibidem*, p. 3-4.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 6.

câmpul de luptă asupra momentului și modului în care Rusia a pierdut războiul. Autorul vine cu o relatare nuanțată, de manieră succesivă, a bătăliilor purtate de armata rusă pe Frontul de Est între anii 1914-1917, evidențiind, pe de o parte, incompetența a numeroși factori de decizie din armata rusă, inclusiv țarul Nicolae al II-lea, și perseverența și curajul armatei ruse, pe de altă parte.

După ce prezintă particularitățile campaniilor din Prusia orientală, Galiția, Polonia, Lacurile mazuriene și Munții Carpați (a doua jumătate a anului 1914 – începutul anului 1915), Stone abordează condițiile în care a avut loc „Marea retragere” a rușilor din Galiția, Polonia și Lituania în 1915, lucru ce a presupus abandonarea a aproximativ 300 mii km pătrați de teritoriu. Consecințele sociale ale retragerii sunt detaliate de autor în același capitol - „Societatea rusă la război”.

Un alt compartiment important al lucrării îl constituie cel privind Campania din Caucaz dintre anii 1914-1917, care, după părerea lui David R. Stone, a constituit teatrul de război „neglijat” al Frontului de Est. Aici, autorul explică cauzele intrării Turciei în război și particularitățile confruntărilor ruso-otomane în Anatolia de Est și zonele muntoase ale Armeniei, importanța geopolitică a regiunii fiind contextualizată prin intermediul îndelungatei confruntări ruso-turce pentru controlul asupra strâmtorilor.

În continuare, David R. Stone se concentrează pe campaniile anului 1916, cărora le rezervează două capitole din economia lucrării. Referindu-se la ofensiva lui Brusilov, autorul descrie generos pregătirea, desfășurarea și efectele inițiale impresionante ale acesteia. În același timp, autorul critică desconsiderarea manifestată de Brusilov față de viețile propriilor ostași, exprimându-și regretul că „strălucirea pregătirii sale tactice nu a fost compensată de o viziune strategică similară”⁶. În capitolul următor, intitulat „Distragerea română, 1916”, autorul discută impactul ofensivei lui Brusilov asupra deciziei guvernului român de a intra în război de partea Antantei și complicațiile survenite ca urmare a acestui fapt atât pentru aliați, cât și pentru România⁷.

Lucrarea se finalizează cu un capitol referitor la colapsul survenit în 1917, în care David R. Stone arată că deși Rusia, în pofida pierderilor enorme, a reușit să supraviețuiască din punct de vedere militar, povara a devenit insuportabilă când greutățile de război „au spulberat stabilitatea sa internă”⁸. În cea mai mare parte a acestei secțiuni, autorul discută interdependența dintre procesele și transformările provocate de revoluția rusă din 1917 și evenimentele și campaniile militare purtate de Rusia în această perioadă.

Chiar dacă David R. Stone insistă că scopul său se rezumă la o „sinteză scurtă și clară a cercetărilor academice cu privire la experiența Rusiei în purtarea

⁶ *Ibidem*, p. 256.

⁷ *Ibidem*, p. 260-261.

⁸ *Ibidem*, p. 272.

Primului Război Mondial”⁹, valoarea lucrării depășește considerabil intenția modestă a autorului.

După monografia lui Norman Stone, *The Eastern Front, 1914-1917*, scrisă încă în perioada Războiului rece (reeditată cu o nouă introducere în 1998) și care nu s-a bucurat de acces la documente de arhivă rusești, lucrarea lui David R. Stone prezintă cel mai recent studiu comprehensiv occidental cu privire la contribuția militară a Rusiei în anii Primului Război Mondial. Pe lângă faptul că constituie o actualizare binevenită și necesară a lucrării lui Norman Stone, monografia lui David R. Stone, deși este o lucrare de istorie militară, cu utilizarea implicită a unui limbaj specializat, dominat de terminologie militară, impresionează prin claritatea stilului și modul de expunere a materialului.

Mariana Bagrin*

⁹ *Ibidem*, p. 10.

* **Mariana Bagrin**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM

**MODERNIZARE SOCIALĂ ȘI INSTITUȚIONALĂ
ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE: 1831-1859/
COORD. VENERA ACHIM, VIOREL ACHIM. –
BUCUREȘTI: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, 2016**

Volumul cuprinde 15 studii ce și-au propus a aborda diferite aspecte, atât conceptuale, cât și particulare, referitoare la modernizarea Principatelor Române, de la introducerea Regulamentelor Organice (1 iulie 1831 în Muntenia și 1 ianuarie 1832 în Moldova) și până la Convenția de la Paris (7/19 august 1858). În opinia autorilor, transformările fără precedent de ordin instituțional, administrativ, financiar, social, dar și cultural, din perioada în cauză, au făcut posibile marile reforme de după 1859.

Publicat în cadrul proiectului de cercetare „Mișcarea aboliționistă în cadrul emancipării civile și politice în România modernă”, volumul se dorește a fi o abordare prin prisma teoriei modernizării a premiselor procesului juridic de dezrobire a Țiganilor, inițiat legislativ în 1843-1844 și desăvârșit prin legea din 10/22 decembrie 1855 în Moldova și cea din 8/20 februarie 1856 în Muntenia.

Lucrarea este prefătată de un Cuvânt-înainte, în limbile română și engleză, din care aflăm că la baza volumului stau comunicările prezentate în cadrul conferinței omonime, organizate la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, la 10-11 octombrie 2013. Tot aici suntem informați despre obiectivele și structura volumului.

Obiectivele principale pe care și le-au propus coordonatorii volumului sunt reflectate în titlurile celor patru compartimente în care este structurat acesta. Primul compartiment, intitulat „Modernizare și occidentalizare în Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea”, s-a dorit a fi o introducere teoretică și metodologică în problema modernizării, cu referință la Principatele Române. Cel de-al doilea compartiment - „Epoca regulamentară – modernizare politică și administrativă” - este consacrat analizei diferitor aspecte particulare ce țin de cadrul instituțional impus prin Regulamentele Organice. În cel de-al treilea compartiment - „Aspecte ale modernizării sociale și culturale a Principatelor Române în epoca regulamentară”, - sunt examinate evoluțiile în domeniul cultural, ecleziastic și social din perspectiva limitărilor Regulamentelor Organice. În sfârșit, cel de-al patrulea compartiment, intitulat „Mișcarea aboliționistă și dezrobirea Țiganilor”, oferă cititorului un studiu de caz, cercetat de coordonatorii volumului, prin prisma modernizării.

Volumul este însoțit de un indice de nume și succinte informații despre autori, care reprezintă pe lângă două instituții pur academice – Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” și Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, și un șir de centre universitare – Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, Universitatea „Ovidius” din Constanța, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău și Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, dar și muzeale - Muzeul Județean

de Istorie Bacău, Muzeul Bucovinei din Suceava, Filiala Constanța a Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I”. Acest lucru a permis, în opinia noastră, o abordare mult mai complexă a modernizării, prin aspecte ce depășesc de multe ori cadrul de cercetare academic.

Nefiind un studiu monografic în sine, care să-și propună soluționarea integrală a unei probleme științifice, studiile înserate în volum se doresc a fi „contribuții reale la cunoașterea epocii de început a modernității românești” (p. 12). În linii mari, acest deziderat îl considerăm atins, chiar dacă multe aspecte, care se impuneau a fi abordate în această ordine de idei, au rămas neacoperite.

Nu ne propunem să analizăm toate studiile incluse în volum, care cu siguranță își vor găsi cititorul său, ci ne vom opri succint la acele care ne-au atras atenția datorită conexiunii cu tematica cercetărilor noastre actuale.

Din start, e de notat faptul, că caracterul colectiv al lucrării aduce cu sine viziuni care nu întotdeauna pot fi considerate univoce. Unele abordări pun chiar la îndoială paradigma care a fost pusă la baza volumului. Istoricul ieșean Cătălin Turliuc susține, în studiul său „Emancipare, occidentalizare și transfer normativ la mijlocul secolului al XIX-lea în societatea românească”, că „în cazul grupului etnic al Țiganilor, situația a evoluat într-un mod diferit, (...) aceștia devenind oameni liberi fără o emancipare reală, astfel că „foștii robi s-au aflat în fața unei situații extrem de dificile, generate de o realitate aflată în proces de modernizare, dar puțin dispusă să acomodeze foștii robi în cadrele sale” (p. 30-31). Studiul în cauză, de altfel, îl considerăm deosebit de valoros prin faptul că încearcă a oferi o viziune clară și pertinentă asupra transpunerii unor abordări istoriografice la realitățile societății românești din acea vreme.

Un alt studiu, care ne-a atras atenția, este acela semnat de istoricul Bogdan Popa, care ne propune să analizăm reformele regulamentare ale lui Pavel D. Kiselev prin prisma personalității sale și viziunilor elitei ruse de la acea vreme. Or, imperativul modernizării era tot mai bine conștientizat în rândul elitei progresiste ruse, din care făcea parte și Kiselev, iar reacționarismul clasei conducătoare, înăbușirea mișcării decembriste, făceau din Principatele Române un câmp de încercare și probare a ideilor reformatoare. Nu în ultimul rând, după cum notează autorul, „reformarea era necesară, dezirabilă și, cel puțin aparent, o cale spre cucerire” (p. 56).

Și studiul semnat de Daniela Bușă este, în opinia noastră, o contribuție valoroasă, la înțelegerea și aprecierea epocii regulamentare sub aspectul gândirii și ideilor dominante în plan european la acel moment. Or, aprecierile pe care le fac istoricii contemporani de multe ori reflectă, de fapt, concepțiile actuale asupra problemelor abordate, făcând abstracție de realitățile total diferite ale epocii, atât din punctul de vedere al contextului social-politic, cât și al celui de factură ideologică. Din acest punct de vedere, autoarea ne propune să privim epoca regulamentară așa cum a fost percepută de diverși călători străini, care au zăbovit un timp mai îndelungat în Principatele Române și au notat tot ceea ce făcea notă discordantă în societatea românească față de lumea occidentală de la acea vreme.

Un al patrulea studiu relevant pentru noi este cel semnat de istoricul gălățean Constantin Ardeleanu. Cunoscând de mai mult timp eforturile domniei sale de a aduce în circuitul istoriografic românesc informații documentare inedite, din surse din afara României, cu precădere britanice, din start, remarcăm și apreciem eforturile în cauză. Contribuția sa în volum – „Sistemul vamal al Principatelor Române în lumina unor documente britanice inedite” – vizează în special sistemul de taxe vamale, prin prisma intereselor străine și raporturilor de suzeranitate otomană. Studiul este cu atât mai valoros, cu cât cuprinde în anexă opt documente în original, reprezentând în special rapoarte și circulare consulare ale miniștrilor de resort, valorificate din Arhivele Naționale ale Regatului Unit.

Un aspect deosebit de important abordat de Constantin Ardeleanu este acel ce se referă la eforturile ce s-au depus în vederea completării regimului de porturi libere pentru Galați și Brăila, cu cel de porturi de antrepozitare, care putea să le transforme în centre comerciale de legătură în piața otomană și cea vest-europeană. Este de notat că portul Odesa, cu care cele două porturi dunărene se aflau într-o aprigă concurență pentru piețele occidentale, a beneficiat de un astfel de regim încă din anul 1804. Și negustorii din portul Ismail au solicitat acordarea dreptului de antrepozitare, însă ministrul de finanțe rus a respins această posibilitate, subliniind, printre altele, că aceasta ar putea dăuna Odesei. Lipsa unui port de antrepozitare la gurile Dunării priva întreaga regiune de o punte de dezvoltare importantă, reprezentând, probabil, o formă de stăvilire a activizării intereselor comerciale britanice la Dunăre, atât din partea rusă, cât și cea otomană.

Un ultim studiu, pe care ținem să-l evidențiem, este acela semnat de muzeograful Anton Coșa, intitulat „Rolul lui Mihail Kogălniceanu în acordarea de drepturi civile și politice catolicilor din Moldova”. Este un aspect mai puțin cunoscut, în comparație cu cel ce ține de acordarea drepturilor civile și politice evreilor din principate, iar includerea acestui studiu în volum este foarte binevenită, chiar dacă a fost făcută separat de cele patru compartimente gândite de coordonatorii volumului. De altfel, considerăm că un al cincilea compartiment, dedicat acordării de drepturi civile și politice diferitelor minorități etnice și confesionale ar fi întregit de minune volumul și ar fi reliefat și mai concludent problema aboliționismului și dezrobirii țăganilor în Principatele Române, prin prisma modernizării și evoluției gândirii politice.

Vom încheia prin a constata că volumul reușește să revitalizeze interesul istoriografic pentru epoca premergătoare constituirii României moderne, demonstrând cu prisosință, că unificarea celor două principate la 1859 nu a fost o chestiune de conjunctură, ci un proces obiectiv istoric, impulsionat de imperativul modernizării, care a ridicat interesul național asupra apanajului medieval.

*Andrei Emilciuc**

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE AL AȘM

Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Istorie al A.Ș.M. s-a desfășurat în data de 22 decembrie 2016 în sala de conferințe a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală. Lucrările în plen ale conferinței au fost moderate de către directorul Institutului, dr. hab. Gheorghe Cojocaru. Cu această ocazie a fost omagiat membrul corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, Demir Dragnev, care a împlinit onorabila vîrstă de optzeci de ani. Prof. Dragnev a ținut și prima comunicare în plenul ședinței, intitulată *Țările Române între Orient și Occident*. A doua comunicare în plen a fost prezentată de către dr. Silvia Corlăteanu-Granciuc, care s-a referit la unele aspecte ale problemei Basarabiei în relațiile româno-italiene din perioada interbelică. Ultima prezentare a fost făcută de către dr. Constantin Ungureanu, care a expus o statistică referitoare la colaborarea cercetătorilor Institutului de Istorie cu „Revista de Istorie a Moldovei”. La sfârșitul ședinței participanții la sesiune au primit colindătorii. După încheierea ședinței în plen, cercetătorii au participat la sesiunile de comunicări organizate în cadrul secțiilor Institutului de Istorie al A.Ș.M.

În cadrul secției de Istorie Medievală s-a desfășurat sesiunea de comunicări „Țara Moldovei în epoca medievală și premodernă”, moderată de către acad. Andrei Eșanu și dr. Igor Cereteu. Au fost prezentate și discutate o serie de comunicări pe varii subiecte ce țin de istoria Moldovei medievale. Cîteva din subiectele acoperite în cadrul sesiunii au fost: *Mercenari și slujitori în Moldova medievală. Cazul tătarilor lipcani* – prezentată de Sergiu Bacalov, *Considerații despre unele moșii ale mănăstirii Căpriană din secolul al XVIII-lea. Cazul moșiei Todirești* – Teodor Candru, *Aspecte referitoare la istoria cărții vechi în spațiul carpato-nistean* – Igor Cereteu, *Aspecte privind relațiile Țării Moldovei cu Hanatul Crimeei în timpul domniei lui Ștefăniță vodă* – Eugeniu Cernenchi, *Ocuparea de către turci si tătari a unor teritorii din stînga Prutului (1484-1711)* – Ion Chirtoagă, *Evoluția numerică a populației Țării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* – Tudor Ciobanu, *Episcopul Mitrofan și Biblia de la București 1688* – soții Andrei și Valentina Eșanu, *Un domn fugar în Rusia: Alexandru II Mavrocordat (Firaris)* – Vlad Mischevca, *Documente inedite privind istoria Țării Moldovei la începutul sec. XIX* – Larisa Svetlicinai. Alte comunicări în cadrul aceleiași secții au fost susținute de către Valentin Constantinov și Alexandru Furtună și s-au referit la

unele izvoare inedite identificate în arhivele poloneze și bieloruse, respectiv la unele categorii sociale din ținutul Iași.

În cadrul secției de Istorie Modernă a fost ținută sesiunea de comunicări „Basarabia în epoca modernă” moderată de către Constantin Ungureanu și Eugen-Tudor Sclifos. Comunicările au abordat o serie de subiecte ce țin de istoria Moldovei din secolul XIX și de la începutul sec. XX. Astfel, printre comunicările prezentate cu această ocazie au fost: *O periodizare a mișcării naționale din Basarabia (1812-1918)* – Gheorghe Negru, *Pensionul de nobili din Chișinău: evoluție, contexte, conflicte și impact (1816-1831)* – Maria Danilov, *Afacerile funciare ale supușilor străini în Basarabia (1812-1853)* – Andrei Emilciuc, *Așezământul de organizare administrativă a regiunii Basarabiei, din 29 februarie 1828* – Alexei Agachi, *Coloniile transdunărene din Bugeac (până la mijlocul sec. al XIX-lea)* – Constantin Ungureanu, *Pământenia studenților basarabeni de la Universitatea din Dorpat – Iuriew (1900-1912)* – Ion Negrei, *30 iulie 1917: Zemstva Județeană Chișinău pledează pentru autonomia Basarabiei* – Dinu Poștarencu, *Problema Basarabiei reflectată în presa vremii: Cazul publicației britanice „The Times” (1856)* – Eugen-Tudor Sclifos și *Congresul de Pace de la Berlin (1878) în memoriile lui Otto von Bismarck* – Valentina Chirtoagă.

În sfârșit, sesiunea de comunicări a secției de Istorie Contemporană a Institutului de Istorie s-a intitulat „Spațiul dintre Prut și Nistru și cel din stânga Nistrului în secolul XX”. Comunicările s-au referit la o varietate de subiecte ale istoriei contemporane românești, începînd de la *Expedițiile Memoriei în Irkutsk: O altă viziune asupra problemei deportaților din Basarabia*, prezentată de Octavian Țăcu și până la comunicarea dr. hab. Ion Șișcanu despre *Problema Basarabiei în documente și materiale emane de la autoritățile sovietice (1918-1948)*. Alte comunicări prezentate cu aceeași ocazie în cadrul secției au fost *Organizarea și lichidarea comunităților religioase în perioada 1944-1965 în RSS Moldovenească* – Nicolae Fuștei, *Instituțiile pedagogice din Basarabia în anii 1918-1940* – Natalia Mafteuță, *Aspecte protocolare ale relațiilor româno-polone în anii '20- '30 (din Arhiva Documentelor Noi don Varșovia)* – Marius Tăriță, *Considerații privind percepția Frontului de Est în anii Primului Război Mondial în istoriografia americană, după lucrarea lui Graydon A. Tunstall, „Blood on the snow. The Carpatian Winter War of 1915”* – Mariana Bagrin, *Repere biografice ale unui activist al mișcării subversive - Cazul S. Burlacenco* – Lilia Crudu, *Rolul Societății Moldovenești de ocrotire a monumentelor de istorie și cultură în promovarea politicilor comemorative sovietice* – Gheorghe Nicolaev, ș.a.

Mihai Țurcanu*

* Mihai Țurcanu, cercetător științific stagiar la Institutului de Istorie al AȘM

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: director@history.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:
Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022